

Huvuddrag i umesamisk grammatik

Daniel Z. von Gertten

Masteroppgåve ved Institutt for lingvistiske og nordiske
studiar

UNIVERSITETET I OSLO

01.06.2015

HUVUDDRAG I UMESAMISK GRAMMATIK

Masteroppgåve ved Institutt for lingvistiske og nordiske studiar

UNIVERSITETET I OSLO

01.06.2015

Daniel Z. von Gertten

© Daniel Z. von Gertten

2014

Huvuddrag i umesamisk grammatik

Daniel Z. von Gertten

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Samandrag

Denne oppgåva er ein elementær, grammatisk oversyn over hovuddraga i umesamisk grammatikk. Skildringa er gjord etter modellen for språkstudiar som Dixon framstiller i *Basic Linguistic Theory*, og freistar å skildre fonologi, morfologi och syntaks som delar av eit sams system. Dette har vorte gjort gjennom å fyrst samle dei tilgjengelege kjeldene om ulike aspekter ved umesamisk, og så freiste å fylle ut tomromma gjennom kompletterande studiar.

Fonologien er i hovudsak tufta på analyser av tekster og innspelningar av dialekta i Arvidsjaur og Malå, den såkalla austre dialektgreina, men gjer òg greie for noko av variasjonen. Det andre materialet er ulike umesamiske tekstar frå heile området, som har vorte analyserte og tagga i eit korpus. Desse har saman med det umesamiske korpuset i UHLCS utgjort grunden for den syntaktiske og morfologiske analysen. For heilskapens skuld har også korte kapittel om ortografi og avleiing vorte tekne med.

Förord

Den här uppsatsen skrevs som en del av en masterutbildning i lingvistik vid Universitetet i Oslo. Målet har varit att sammanfatta och vidareföra forskningen om umesamiska, ett litet, uraliskt språk som talas i norra Sverige. Allra först vill jag därför sända min tacksamhet till alla som tidigare har forskat på, och skrivit om, umesamiska, från föregångsfigurer som Fjellström och Öhrling till dagens forskare, såsom Sammallahti, Larsson och Korhonen. Det är en förmån att på så sätt få lov till att vara en del av en vetenskaplig tradition, och det är min förhoppning att den här uppsatsen ska kunna vara till glädje för den som önskar att lära sig mer om umesamisk grammatik. Med detta sagt finns det naturligtvis ett stort utrymme för förbättring och precisering – både inuti och utanför de ramar en uppsats av det här slaget ger. Den som önskar att komma med rättelser, ohämmat beröm eller andra kommentarer får därför således gärna höra av sig till författaren per e-post, på daniel.z.vongertten@gmail.com.

Jag vill också tacka alla som varit till hjälp i skrivandet av själva uppsatsen. Allra först gäller det min vägledare, Rolf Theil, utan vars kunskap och krav analysen som presenteras hade varit betydligt trubbigare. Tack till Pekka Sammallahti och Anita Blomqvist, för att ha delat med sig av material på olika stadier av skrivandet. Tack till lärare och medstudenter för glädje och inspiration under en lång studietid. Och tack till Ina för allt det man någonsin kan känna ett behov av att tacka sitt hjärtas utvalda för.

På grund av den stora mängden paradig, exempel och tabeller överskrider uppsatsen 100 sidor. För läsbarhetens skull valde jag dock, i samråd med vägledare, att hellre inkludera dem i texten än att sätta ut dem separat som bilagor.

Den här uppsatsen är tillägnad alla som kämpar för rätten till sitt eget språk.

Oslo, maj 2015

Daniel Z. von Gertten

Innehållsförteckning

1	Inledning.....	1
1.1	Om umesamiska och samiska språk.....	1
1.2	Syfte och mål.....	3
1.3	Terminologi.....	4
1.4	Om uppsatsen.....	5
1.5	Uppsatsens struktur.....	6
2	Teori.....	7
2.1	Om kapitlet.....	7
2.2	Om Basic Linguistic Theory.....	7
2.2.1	Teoretiska grundpelare.....	7
2.2.2	Undantag i uppsatsen.....	9
2.3	Tidigare forskning.....	9
3	Metod.....	11
3.1	Om kapitlet.....	11
3.2	Metodologiska huvudval.....	11
3.3	Fonologi.....	11
3.4	Morfologi.....	12
3.5	Syntax.....	12
4	Fonologi.....	14
4.1	Om kapitlet.....	14
4.1.1	Om terminologin.....	14
4.2	Ord och tryck.....	15
4.2.1	Enstaviga ord och fötter.....	16
4.2.2	Flerstaviga ord och fötter.....	16
4.3	Vokaler.....	17
4.3.1	Vokalfonem i vokalcentrum.....	18
4.3.2	Vokalfonem i latius.....	24
4.3.3	Vokalfonem i vokalmargo.....	26
4.3.4	Vokalharmoni eller omljud?.....	28
4.4	Konsonanter.....	28
4.4.1	Konsonanter i initium.....	29

4.4.2	Konsonanter i konsonantcentrum	29
4.4.3	Konsonanter i konsonantmargo	35
4.4.4	Konsonanter i finis	35
4.4.5	Stavelsebärande konsonanter	36
4.5	Andra fonologiska dialektskillnader	37
5	Morfofonologi	39
5.1	Om kapitlet	39
5.2	Omljud	39
5.2.1	U-omljudet	40
5.2.2	IE-omljudet	41
5.2.3	I-omljudet	42
5.2.4	Dialektal variation	43
5.3	Latusändring	44
5.4	Stadieväxling	44
5.4.1	Stadieväxlingens mönster	45
5.4.2	Stadieväxling och vokallängd	48
5.4.3	Dialektal variation	48
6	Ortografi	49
6.1	Om kapitlet	49
6.2	Ortografiska principer	49
6.3	Nuvarande ortografi	50
6.3.1	Representation av fonem	50
6.3.2	Ortografin utifrån Dixons principer	54
6.4	Om förbättring av nuvarande ortografi	55
6.5	Diskussion	58
7	Ordklasser	59
7.1	Om kapitlet	59
7.2	Nominalklassen	59
7.3	Verbklassen	60
7.4	Adverb	61
7.5	Konjunktioner	61
7.6	Partiklar	62
8	Morfologi: nominal	63

8.1	Om kapitlet	63
8.2	Numerus, possessiv, kasus och genitiv	63
8.2.1	Kasusmarkering	64
8.2.2	Possessivböjning	65
8.2.3	Temporalt kasus	65
8.2.4	Oregelbundna uttryck för rum	65
8.3	Substantiv	66
8.3.1	Likstaviga stammar	66
8.3.2	Sammandragna stammar	69
8.3.3	Olikstaviga stammar	70
8.4	Pronomen	72
8.4.1	Personliga pronomen	72
8.4.2	Reflexiva pronomen	73
8.4.3	Relativa pronomen	74
8.4.4	Interrogativa pronomen	74
8.5	Demonstrativer	75
8.6	Adpositioner	76
8.7	Adjektiv	77
8.7.1	Samformiga adjektiv	78
8.7.2	Adjektiv med förlängd attributivform	79
8.7.3	Adjektiv med förlängd predikativform	79
8.8	Räkneord	80
9	Morfologi: verb	82
9.1	Om Kapitlet	82
9.2	Om likstaviga verbstammar	83
9.2.1	/ə/-stammar	84
9.2.2	/ie/-stammar	85
9.2.3	/uo/-stammar	85
9.3	Sammandragna stammar	86
9.4	Olikstaviga verbstammar	88
9.5	Kopulaverbet	89
9.6	Negeringsverbet	90
9.7	Dialektal variation	91

10	Morfologi: mindre ordklasser.....	92
10.1	Om kapitlet.....	92
10.2	Adverb.....	92
10.2.1	Tidsadverb.....	92
10.2.2	Rumsadverb.....	93
10.2.3	Sättsadverb.....	93
10.2.4	Negativa adverb.....	94
10.2.5	Frågeadverb.....	94
10.3	Partiklar.....	95
10.4	Konjunktioner.....	96
10.4.1	Egentliga konjunktioner.....	96
10.4.2	Subjunktioner.....	96
11	Avledning.....	98
11.1	Om kapitlet.....	98
11.2	Avledda nominal.....	98
11.2.1	Avledda substantiv.....	98
11.2.2	Avledda adjektiv.....	99
11.3	Avledda verb.....	100
11.4	Avledda adverb.....	102
12	Syntax.....	103
12.1	Om kapitlet.....	103
12.1.1	Definitioner.....	103
12.1.2	Syntaktisk profil.....	105
12.2	Formtyper.....	106
12.2.1	Nominalfras.....	106
12.2.2	Adverbfras.....	108
12.2.3	Verbkomplex.....	108
12.2.4	Frasernas fördelning i satsen.....	111
12.3	Satser i indikativ.....	111
12.3.1	Intransitiva satstyper.....	111
12.4	Satser i andra modus.....	113
12.4.1	Imperativsatser.....	113
12.4.2	Frågor.....	114

12.5	Underordnade satstyper	115
12.5.1	Relativsatser	115
12.5.2	Komplementsatser	116
12.5.3	Infinitivsatser	117
12.6	Andra satskonstruktioner	117
12.6.1	Passiva satser	117
12.6.2	Reflexiva konstruktioner	118
12.6.3	Jämförande konstruktioner	118
12.6.4	Negation	119
13	Sammanfattning	120
	Litteraturlista	121
	Bilaga 1. Lista över förkortningar	125

Tabell I.	Reflexer av ursamiska vokaler i moderna samiska språk (Álgu)	2
Tabell II.	Dialektgrenar i umesamiska, efter Larsson (2012)	2
Figur 2.	Tryck och accent i tvåstavig verbform	16
Figur 3.	Ton och tryck i sammansatt nominalform	17
Tabell III.	Korta och långa vokaler i vokalcentrum	18
Tabell IV.	Diftonger i vokalcentrum	19
Tabell V.	Konsonanter i initium	29
Tabell VI.	Konsonantsystemet i konsonantcentrum	30
Tabell VII.	Konsonanter i konsonantmargo	35
Tabell VIII.	Konsonanter i finis	35
Tabell IX.	Omljud och historisk bakgrund	39
Tabell X.	Variation i vokalsystemet	43
Figur 4.	Stadieväxling av tvåstavigt substantiv	45
Tabell XI.	Vokalfonem och deras ortografiska representation	50
Tabell XII.	Konsonantfonem och deras ortografiska representation	51
Tabell XIII.	Nominaltypernas fördelning i nominalfraser	107
Tabell XIV.	Olika verbtyper och deras fördelning i olika former	111
Tabell XV.	De olika formtypernas fördelning på olika funktioner	111

1 Inledning

*”Flera generationer av svenska forskare ... har dokumenterat umesamiskan i såväl skrift som med olika ljudinspelningsapparater, men inte så särskilt mycket har publicerats. ... [D]et saknas nästan allt, en **elementär grammatisk översikt**, en ordbok och en representativ textsamling från alla dialekter...”* (Siegl 2012: 203, min fetstil)

1.1 Om umesamiska och samiska språk

Samiska brukar vanligtvis delas in i ett antal undergrupper, oftast nio. Dessa är i Norge syd-, lule-, och nordsamiska, i Sverige desamma samt ume- och pitesamiska, i Finland nord-, skolt- och enaresamiska, samt i Ryssland också skolt-, samt kildin- och tersamiska (Sammallahti 1998; Salminen 2007). I den svenska minoritetsspråklagstiftningen har samiska dock vedertagits som ett enda officiellt minoritetsspråk (Svenska språknämnden 2003), trots den stora variationen inom området. Gränsdragningen mellan, och definitionen av vad som är språk och dialekt är ofta ett komplext tema, som hänger ihop med både språkliga och politiska faktorer. Därför används också ofta det mer neutrala **varietet** för att omtala en språklig enhet i sådana sammanhang.

I språkvetenskaplig litteratur omtalas dock de samiska varieteterna traditionellt som **språk**, och i texten som följer kommer därför också den termen att användas om umesamiskan. Även om det kan finnas goda skäl till det, är detta är i sig inte menat som ett politiskt ställningstagande till umesamiskans status i Sverige, utan snarare ett resultat av en önskan om att foga in uppsatsen i en längre språkvetenskaplig tradition.

Flera olika möjliga kriterier har tidigare använts för att definiera umesamiskans utbredning, både geografiska och språkliga. I den här uppsatsen kommer ljudhistoriska grunder att anföras. Umesamiska definieras här därmed med det kriteriet Larsson (2012: 110) använder. Kriteriet gäller hur ursamiskt kort */ə/ i dag reflekteras i vokalcentrum. I sydsamiska¹ är den bevarad som /i/ framför både tidigare kort */ə/ och lång */ē/ i latus. I umesamiska är den /i/ framför */ē/,² men i stället /a/ framför */ə/. I modern pitesamiska är den /a/ framför båda latusvokalerna.

¹ Gäller här särskilt nordligare sydsamiska. I sydligare återfinns samma vokal ofta i dag som /u/.

² I dag /ie/ i latus (4.3.2.1.4).

	Ursamiska	Sydsamiska	Umesamiska	Pitesamiska
'namn'	*/nəmə/	/nimmə/	/nammə/	/namma/
'blåbär'	*/sərē/	/sirrie/	/sirrie/	/sarre/

Tabell I. Reflexer av ursamiska vokaler i moderna samiska språk (Álgu). Efter Larsson (2012: 110).

Det finns också andra typiska drag inom umesamiska, som tillsammans kanske skulle utgöra en både rikare och mer precis bild av vad som särskiljer det från sina grannar. För uppsatsens skull är dock det kanske allra viktigaste att avgränsa umesamiska som forskningsobjekt på ett tillfredställande sätt. Av det skälet föredras alltså en så enkel avgränsning som möjligt.

En följd av detta är att variationen inom det umesamiska språkområdet hädanefters kommer att kallas **dialekter**. I Larsson (2012: 182) systematiseras variationen mellan olika umesamiska varianter på följande sätt:

Umesamiska - Västliga (fjäll-)dialekter

a) Norra Tärna, Södra Tärna, Sorsele (V)

b) Ullisjaure

- Östliga (skogs-)dialekter

Maskaur, Malmesjaur, Mausjaur, Sorsele (Ö)³, Malå

Tabell II. Dialektgrenar i umesamiska, efter Larsson (2012).

Som synes tycks dialekten i Ullisjaure stå i något av en särställning i Larssons undersökning. Eftersom inget material från trakterna kring Ullisjaure har studerats särskilt i arbetet med uppsatsen, kommer det dialektala fokuset i stället ligga på skillnaden mellan de två huvudgrenarna. Gränsen mellan dem går ungefär mitt i kartan nedan, och de kommer nedan kommer att refereras till som de östliga och västliga dialekterna. Figur I illustrerar också något av det umesamiska kärnområdet.

³ Larsson själv kallar den västliga G för Gebirge, fjäll, och den östliga W för Wald, skog.

Figur 1. De nio jämförda studierna i Larsson (2012). Arv står här för Arvidsjaur, men syftar på Mausjaur. Msk står för Maskaur, och Mlm för Malmesjaur. Kartan hämtad från Larsson (2010b)

1.2 Syfte och mål

För att förklara vad den här uppsatsen är och vad den har för syfte, är det först på sin plats att säga något om vad den inte är. Dels ska det understrykas att uppsatsen inte är skriven från ett formalistiskt perspektiv, där vissa delar av grammatiken ses på som självständiga system med vissa givna egenskaper. Det betyder därmed att den specifikt inte har för avsikt att passa in i någon särskild av de moderna, övergripande teoretiska infallsvinklarna till språket som mänsklig egenskap eller funktion, utöver det som står i kapitel 2.

Uppsatsen är heller inte en lärobok, som är strukturerad för att hjälpa människor att lära sig att tala umesamiska. Dock har uppsatsen också ett pedagogiskt ändamål (se nedan), så om den därmed skulle vara till hjälp för en student av språket hade detta självsagt varit glädjande. Detsamma gäller självfallet också om någon skulle kunna använda något av nedanstående som stöd eller hjälp i ett dryftande av mer teoretiska frågor.

Vilka är så målen för uppsatsen? Under skrivprocessen har det varit tre. Det första målet har varit att samla. Tidigare akademiska skrifter om umesamiska har varit få, och ofta omfattat tämligen skilda teman (se 2.3). Det ser ut att finnas ett behov för att inte bara kontrollera den data och de undersökningar som finns, utan också göra en enda sammanhängande analys av huvuddragen i umesamisk grammatik.

Den andra målet har varit att fylla ut. För att åstadkomma just den sortens konsekvens, har det varit viktigt att fylla ut några av de områden som inte täcks av det som skrivits tidigare. Det gäller särskilt de områden som nästan inte berörts alls, såsom syntax (kapitel 12) och avledning (kapitel 11), mindre ordklasser (kapitel 10), som därmed blir de kapitel som innehåller mest nytt. Även vissa fonologiska processer (kapitel 4 och 5) och mindre vanliga böjningsformer och undergrupper (kapitel 8) har dock behövt byggas på och systematiseras. Därtill har det också lagts ett kort kapitel om umesamisk ortografi i dag, och hur den ser ut att förhålla sig till ljudsystemet, kapitel 6. Detta har särskilt gjorts för att göra eventuella studier av umesamiska texter lättare.

Det tredje målet är att förmedla. De senaste åren har intresset för umesamiska ökat, kanske i högre grad bland vanliga människor med anknytning till det umesamiska, än bland språkvetare. Därför är också uppsatsen skriven på svenska för att lättare kunna läsas av flera, och kanske i och med detta bidra till ett ökat intresse för umesamiska, både som talat språk och forskningsobjekt. Vidare har således läsbarhet i sig självt varit ett kriterium i skrivandet av uppsatsen, och jag hoppas att den därmed kan vara till glädje också för läsare som inte vanligtvis läser språkvetenskapliga masteruppsatser.

1.3 Terminologi

I uppsatsen är det många grundläggande språkvetenskapliga termer som används utan närmare förklaring, såsom **fonem**, **morfem**, **böjning** och **avledning**. Den som önskar att förstå dem bättre och vill lära sig mer om språkvetenskap, gör också klokt i att uppsöka en introduktionsbok i lingvistik. I många av kapitlen kommer dock vissa områdesspecifika begrepp att förklaras.

I en del sammanhang kommer det att talas om ett ords grundform. Om ingenting annat specificeras är det då för substantiv formen i nominativ singular, för verb infinitivformen, och för adjektiv attributivformen som åsyftas. Den omnämningen görs här av praktiska skäl.

1.4 Om uppsatsen

Problemet som framställs i det inledande citatet från Siegl (2012) anses fortfarande vara gällande, och det är bland annat med detta i åtanke som uppsatsen har tillkommit. Utifrån detta och det som står under punkt två kommer därför innehållet i uppsatsen att definieras enligt följande:

- Den här beskrivningen av umesamisk grammatik har som ambition att vara en elementär grammatisk överblick över de viktigaste dragen i språkets ljud-, form-, och satslära. Informationen bygger både på tidigare undersökningar och nya studier arkivinspelningar och moderna texter på språket.

En viktig faktor för ambitionen och innehållet har varit uppsatsens begränsning både i tid och längd. Därför har korpuset (se 3.5) fått fungera som underlag för vilka former och konstruktioner som är så pass frekventa i språket att de därför bör betraktas som grundläggande.

Som Siegl skriver ovan är en systematisk dialektstudie något forskningen på umesamiska är i ett stort behov av. Det är dock ingenting som kommer att åtgärdas nämnvärt av den här uppsatsen. Utöver ett fåtal kommentarer om bland annat fonologisk variation kommer dock mycket lite i övrigt att tas upp. Då de flesta av källorna som använts i den här uppsatsen är av talare från Arvidsjaur- och Malåtrakten i det östliga området, kommer de flesta av exemplen på böjningsformer som förekommer nedan också att vara hämtade därifrån. Det är inte i avsikt att på något sätt sätta upp de formerna eller de varieteterna som normerande, utan för att det här bedöms som lättare att visa språkliga sammanhang om man använder samma ljudsystem konsekvent i exemplen.

För många av stamtyperna har det inte varit möjligt att finna exempel på alla böjningsformer inom det studerade materialet. Om inte formen har blivit funnen för exempelstammen har i första hand ett annat ord av samma stamtyp valts. Om inte det heller har varit möjligt har formerna i stället rekonstruerats utifrån andra tillgängliga källor (Schlachter 1958; Sammallahti outg.; Korhonen & Barruk 2010 med flera) och märkta med asterisk, *. Asterisken används också för att markera rekonstruerade former från ursamiska, samt – något inkonsekvent – för att visa till syntaktiskt omöjliga meningar.

1.5 Uppsatsens struktur

Uppsatsen är skriven i tretton kapitel. Detta första har handlat om uppsatsens bakgrund och mål. De följande kapitlen kommer i tur och ordning att handla om teori (2), metod (3), fonologi (4), morfofonologi (5), ortografi (6), ordklasser (7), nominalmorfologi (8), verbmorfologi (9), övriga ordklasser (10), avledning (11) och syntax (12). Kapitel 13 avslutar och sammanfattar arbetet.

2 Teori

2.1 Om kapitlet

Det här kapitlet ska beskriva den språkvetenskapliga grunden som uppsatsen bygger på. I synnerhet ska det beskriva det ramverket som Dixon framställer i *Basic Linguistic Theory*, hädanefter BLT, samt kort referera vad som finns av tidigare forskning om umesamiska, som har varit relevant för uppsatsen.

Avsnitt 2.2 förklarar bakgrunden till BLT, samt går igenom de viktigaste teoretiska grundpelarna i ramverket, och vilka konsekvenser de har för framställningen. Texten bygger på Dixon (2010; 2011a; 2011b). Avsnitt 2.3 går igenom relevant tidigare forskning om umesamiska.

2.2 Om Basic Linguistic Theory

”Basic Linguistic Theory tillhandahåller ett flexibelt, analytiskt ramverk inom vilket varje enskilt språks grammatik kan formuleras.” (Dixon 2010: 182)

Begreppet Basic Linguistic Theory har Dixon använt under en längre tid för att beskriva det han menar är den traditionella, beskrivande språkvetenskapen. 2010 och 2011 gav han ut tre böcker om ramverket, och i dem sammanfattar han de metodologiska frågor och grammatiska teman han menar är relevanta i språkbeskrivning.

2.2.1 Teoretiska grundpelare

Dixon ser BLT – och därmed språkvetenskap - som en gren av naturvetenskap, med ”en enda kumulativ teori som nyligen har börjat kallas ’grundläggande språkvetenskaplig teori’” (Dixon 2010: 3). Därmed ser han BLT som ett vidareförande av samma tradition som de första grammatikerna för grekiska och sanskrit för 2-3000 år sedan.

Ramverket bygger på vissa grundidéer. En av dem är att BLT är induktivt till sin natur, det vill säga att alla generaliseringar ska bygga på konkreta observationer, och på inget sätt kan förutsättas. Det leder till några viktiga antaganden också för språk. För det första kan man aldrig utesluta att en grammatisk kategori eller konstruktion inte finns bara för att den

inte har blivit observerad, eller inte väntas existera av ett eller annat skäl. I stället bör man möta alla språkstudier förutsättningslöst, med ett öppet sinne. För det andra betyder det att språket ska skapa det teoretiska systemet, i stället för tvärt om. BLT beskriver ett antal möjliga språkliga element och parametrar att använda sig av i beskrivningen av ett språk, men går inte ut från att någon av dem bör finnas där. En sådan hållning är också lämplig för den här sortens grammatiska översikt, som inte bör vara lastad av vilka eventuella fördomar det måtte finnas för hur språket borde se ut.

Tätt knutet till detta är en annan viktig princip, att BLT är antiformalistiskt. Dixon önskar inte att formulera axiom som är gällande för alla språk, och menar med detta att språkvetenskapen ska lägga större fokus på konkreta språkstudier, än på undersökningar av språk som fenomen. Därför menar han också att en forskare inte bör göra jämförande språkstudier förrän vederbörande också själv har gjort ett fältarbete, och gjort ingående studier av ett språk.

Han är också skeptisk till fokuset på olika nivåer av syntax i transformationsgrammatik, och motsätter sig därmed också tron på syntaktisk djupstruktur. I stället menar han att den viktigaste underliggande språkliga strukturen måste vara kopplad till betydelsen. Det bygger i sin tur på en insikt i att ingen egenskap i två språk är exakt likadan, även om det ibland kan vara fruktbart att använda samma begrepp för att beskriva egenskaperna i båda. Därför måste i stället alla grammatiska drag semantiskt beskrivas utifrån de andra egenskaperna i samma system. I umesamiska är det till exempel relevant för beskrivelsen av **plural**. För substantiv betyder plural 'fler än en', medan det för pronomen i stället betyder 'fler än två'. Även om det kan vara ändamålsenligt att kalla båda för plural, betyder det alltså inte att det nödvändigtvis är jämförbart med det som kallas för plural i andra språk. Den sortens terminologiska varsamhet har också varit ett mål för den här uppsatsen, även om de olika dragens semantiska innehåll kommer att behandlas ytterst sparsamt.

Det hänger vidare ihop med att BLT till sin natur är holistiskt. Eftersom alla delar av ett språk relaterar till varandra på ett fullständigt integrerat sätt, är det heller inte meningen att någon del av språket ska undersökas separat från någon annan del av det. Alla delars särskilda roller kan i stället bara förstås och uppskattas utifrån det helhetliga system som det tillhör. Således ska alla beskrivningar av drag och kategorier bygga på språkets egna interna kriterier.

2.2.2 Undantag i uppsatsen

Eftersom BLT ses på som en del av naturvetenskapen menar Dixon också att den bör ägna sig åt det han ser som de fyra centrala stegen i vetenskapliga processer: att beskriva, att förklara, att förutse och att utvärdera (2010: 4). I den här uppsatsen kommer det av utrymmesskäl i huvudsak bara att gälla det första av dem, att beskriva umesamiska. Vid ett fåtal tillfällen kommer också det andra steget, att förklara varför det ser ut som det gör, att förekomma. De två sistnämnda har det inte ansetts finnas tid eller plats till.

Dixon menar också att all språklig information bör samlas in genom fältarbete, och kontakt med talare. Då ett fältarbete av den omfattningen inte var möjligt utifrån storleken till masterarbetet som sådant, prioriterades i stället andra källor till språkliga data. Ambitionen var dock att primärt studera naturligt språk, och inte arbeta med elicitation och intuitioner. Önskemålet om att senare komplettera detta med intervjuer gick dessvärre inte att uppfylla.

Huvudsakligen kommer uppsatsen att följa terminologin som är uppsatt i BLT. I vissa tillfällen har dock undantag gjorts, där en annan term är vanligare i tidigare beskrivningar av umesamiska eller andra samiska språk.

2.3 Tidigare forskning

Umesamiska tillhör de samiska varieteter som både har skrivits och studerats längst. Av de skrifter som utkom på samiska fram till 1726 var över hälften på en eller annan form för umesamiska (Forsgren 1988: bilaga 1). I samband med detta skrev också Pehr Fjellström (1697 – 1764) några av de första grammatikerna om språket (1738a; 1738b). Bergsland (1984: B43, min översättning) analyserar varieteten i Fjellströms böcker som ”närmast språket i Pite lappmark (Silbojokk, Arjeplog) och eventuellt dialekten i den nordliga delen av Ume alias Lycksele lappmark (Granbyn)”. Studierna följdes senare upp och kulminerade i det storslagna *Lexicon Lapponicum* (Lindahl & Öhrling 1780), baserat på samiskan i Ume lappmark. Utöver ordlistan innefattar den också både en förklaring till ortografin och en uppställning av de olika ordklassernas morfologi.

Nästa våg av intresse för samisk grammatik kom runt förra sekelskiftet. De främsta representanterna för detta på det umesamiska området var Karl Bernhard Wiklund (1864-1934), som också gjorde ett stort arbete med lulesamiska, samt hans två elever Claes Axel

Calleberg (1891-1959) och Nils Moosberg (1886-1941). Under de första årtiondena på 1900-talet gjorde de tillsammans sju olika dialektstudier i Ume lappmark, vilket bland annat resulterade i Moosbergs (1925) licentiatavhandling om stadieväxlingen i Tärna och Sorsele. Ingen av dem tycks dock ännu använda umesamiska som samlande begrepp för de studerade varieteterna.

Från andra halvan av 1900-talet har Wolfgang Schlachters (1908-1999) ordbok och textsamling (1958) blivit stående närmast som ett standardverk om umesamiska i dag. Arbetet är baserat på en fältstudie av Malåsamiska från sommaren 1940, och resulterade också senare i en större avhandling om stadieväxlingssystemet (Schlachter 1991). Från 1950-talet finns det också ett par dialektstudier från Arvidsjaur av Sköld. En del av arbetet publicerades senare i Bergsland & Hasselbrink (1957), där tolkat som en särskild underdialekt av sydsamiska.

De två forskarna som i senare tid mest har behandlat umesamiskan är Pekka Sammallahti (1947-) och Lars-Gunnar Larsson (1947-). Båda av dessa har bidragit till att arbetet med samiska i högre grad har systematiserats, och att diskussionen om 'språk eller dialekter' tagits upp närmare. Bland annat argumenterar Sammallahti (1985:151) för att man på kommunikativa grunder bör skilja på nio olika språk, samt ger vissa indelningskriterier för dessa. Liknande diskussioner förekommer också bland annat i Larsson (1985) och Sammallahti (1998).

Baserat på samlingarna av Wiklund, Calleberg, Moosberg, Schlachter och Sköld har Larsson (2012) senare gjort en systematisk studie av förhållandet mellan de olika dialekterna inom umesamiskan i nio byar. Från den studien har också den här uppsatsen hämtat sina definitioner av umesamiska och av de två huvuddialekterna (se 1.1). I senare tid har det också kommit andra studier av enskilda sidor av språket, såsom fonologi (Sammallahti 2012) och grundläggande syntax (Siegl 2012). Som en del av revitaliseringen av umesamiska har det också kommit en del läromaterial på språket. Olavi Korhonen (1938-) och Henrik Barruk (1961-) fokuserar till exempel mycket på centrala morfofonologiska och fonologiska aspekter (2010).

3 Metod

3.1 Om kapitlet

Det här kapitlet syftar till att skildra hur analyserna som presenteras i uppsatsen har uppkommit. De tre huvudteman som uppsatsen kretsar kring, fonologi, morfologi och syntax, har alla tre krävt något olika tillnärmningar. Därför är kapitlet också indelat efter de tre delarna, och de kommer att tas upp i tur och ordning.

3.2 Metodologiska huvudval

Den här uppsatsen grundar sig i en kvalitativ analys av umesamiska. De fynd som kommer att presenteras bygger på studier av umesamiska språkdata i olika former, kombinerat med det som finns av tidigare forskning. I så stor grad som möjligt följer valen av terminologi det som traditionellt används inom forskning på de samiska språken, i övrigt kommer upplägget av uppsatsen att vara anpassat till Dixons tillnärmning till språkforskning i *Basic Linguistic Theory* (se 2.1).

Endast i ett fåtal undantagsfall har också mer kvantitativa metoder tillämpats, där analysen har byggts på mätbara data. Det gäller både i mätningarna av vokal- och konsonantlängd i fonologin, samt i den hänsyn som tagits till frekvensen av vissa böjningsformer och syntaktiska konstruktioner. Till den ursprungliga planen hörde att materialet skulle kompletteras med nya intervjuer med modersmålstalare. Av olika skäl var inte det möjligt den här gången.

3.3 Fonologi

De viktigaste tidigare studierna av umesamisk fonologi är Schlachters (1958) ordlista, och Sammallahtis (2012) rena fonologiska analys. Dessa har här jämförts med andra informanternas uttal. Bland dessa finns bland annat en inläsning av en ljudbok (Kanaanstiftelsen), samt en ny nätkurs i umesamiska (Memrise), samt ett par arkivinspelningar av umesamiska talare. Inspelningarna som har valts ut har använt några av de samma exempelinformanterna som Sammallahti (2012), för att lättare kunna göra en rättvis jämförelse med hans analys. Dessa

kommer från Institutet för språk och folkminnen, och deras samlingar i Umeå och Uppsala. Sammanlagt är det tal om några timmar med inspelat naturligt tal.

Transkriptionen och den fonologiska analysen av inspelningarna har gjorts i ELAN, och särskilda studier av konsonant- och vokallängd har sedermera gjorts i Praat. Den fonologiska analysen har också legat till grund för kapitlet 6 om ortografi, där sammanhanget mellan tal och skrift har undersökts närmare.

För kapitlet om morfofonologi, särskilt omljud, har ytterligare ett par källor, såsom Bergsland & Hasselbrink (1957) och Korhonen & Barruk (2010) varit relevanta som jämförelsematerial, särskilt för att skapa en bild av den dialektala variationen och för att bidra med sådant som inte står att finna bland den övriga språkdatan.

3.4 Morfologi

I tidigare forskning är sannolikt morfologin det ämnet som har behandlats flest gånger. De mest ingående analyserna har gjorts av Schlachter (1958), Sammallahti (outg.) och Korhonen & Barruk (2010). De sistnämnda har också vid flera tillfällen bidragit särskilt med att visa hur böjningarna kan variera mellan det östliga och det västliga området.

Dessa analyserna har jämförts med varandra, och med det övriga muntliga och skriftliga materialet. Särskild vikt har då lagts på det fåtal områden där deras analyser går isär, eller där morfologin blir relevant för den fonologiska analysen. Utöver det tidigare nämnda fonetiska materialet, har också textsamlingarna i Schlachter (1958), samt de texter som har blivit del av den här undersökningens senare korpus (se Litteraturlista), använts som referensmaterial. En viktig aspekt har varit att se på frekvensen av olika former, för att se vilka av de möjliga formerna som faktiskt är i användning. Även om korpusen är tämligen litet, antyder det att vissa av de tidigare rapporterade formerna är tämligen marginella i dag.

3.5 Syntax

Slutligen har också ett utkast till en analys av den grundläggande syntaxen gjorts. I likhet med den morfologiska analysen har här frekvens använts som ett mått på vilka som är de vanligaste sätten att konstruera vissa satstyper, hellre än att se på alla sätt som är teoretiskt möjliga. Som källmaterial till den analysen har två korpus använts. Det ena korpusen är

baserat på Lars Sjulssons berättelser i Schlachters "Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie". Schlachters material har renskrivits och taggats morfologiskt av Olavi Korhonen, i förbindelse med ett språkdataprosjekt vid Universitetet i Helsingfors. Där blev det senare del av University of Helsinki Language Corpus Server (UHLCS), och är genom detta tillgängligt för forskning. Schlachters korpus består av ungefär 16500 ord.

För att bredda det syntaktiska och morfologiska källmaterialet, och representera flera informanter och textgenrer än bara dem som förekommer hos Schlachter, har också ett andra korpus satts samman just för den här uppsatsen. Det består av två olika delar. Den första av dem är en samling av texter på umesamiska, som alla har som gemensamt att de har publicerats under de senaste 60 åren, och alla har normerats för skrift. De av texterna som avviker i sin rättskrivning har delvis anpassats till modern ortografi, men i de tillfällen där stavningen ser ut att reflektera ett personligt eller dialektalt uttal, eller där den visar till en omstridd böjningsform, har stavningen lämnats orörd. Den andra delen består av transkriberade arkivinspelningar av umesamiska, de flesta av dessa gjorda på 1980-talet. Sammanlagt består det nya korpuset av ungefär 10000 ord.

Vidare har det nya korpuset taggats efter kategorierna i den morfologiska analysen. Det har delvis gjorts automatiskt, med hjälp av ett egenskrivet datorprogram. Programmet blev konstruerat i Python 3, med hjälp av plattformen "Natural Language Toolkit". Den första utgåvan var en ren så kallad regex-taggare, som sorterade orden efter ändelser. Efteråt gick resultatet igenom och rättades manuellt, för att på så sätt förhoppningsvis minimera antalet feltaggningar. Den första utgåvan av detta har senare använts som referens- och träningskorpus för en så kallad unigram-taggare, som efteråt har använts för att märka alla orden med den vanligaste, och därmed troligaste, taggningen. För de ord som inte blev medtagna i den märkningen användes senare regex-taggaren på nytt. Detta har gjorts med en avsikt om att också senare kunna återanvända korpuset och programmen, och på sikt ha möjlighet till att bygga upp en större textsamling på umesamiska. Korpuset har senare rättats och redigerats för läsbarhet.

Av upphovsrättsliga skäl kan inte det nya korpuset inte läggas till i helhet som bilaga till uppsatsen. I stället står de olika delarna det innehåller uppfört under källor.

4 Fonologi

4.1 Om kapitlet

Syftet med det här kapitlet är att ge en kortfattad beskrivning av ljudsystemet i umesamiska. Analysen bygger på studier av äldre och nyare inspelningar, som har jämförts med tidigare undersökningar (Sammallahti 2012a; Schlachter 1958; Bergsland & Hasselbrink 1957). Eftersom det inte har gjorts någon systematisk studie på dialektskillnader i dagens umesamiska bygger avsnitt 4.5 på Larssons (2012) jämförelse av historiska källor. Senare skrifter om samma ämne (Sammallahti 2012a; Korhonen & Barruk 2010) tyder dock på att huvudskillnaderna är giltiga också i dag (1.1). Där de olika källorna skiljer sig åt kommer det också att poängteras.⁴ I det här kapitlet kommer exempel inte att segmenteras efter morfer, däremot kommer som regel både en fonetisk och fonemisk form att visas. Längd kommer att visas med dubbling av bokstäver, så att ett långt segment skrivs med två bokstäver, /aa/, medan ett överlångt segment dessutom skrivs med apostrof mellan segmenten, /s'k/. I grupper av tre konsonanter står det alltid mellan de två sista elementen, då det alltid är ett av dem som förlängs.

Kapitlet innehåller i tur och ordning genomgångar av relevant terminologi (4.1.1), ordbyggnad och prosodi (4.2), vokalsystemet (4.3) och konsonantsystemet (4.4). Dialektal variation kommer att tas upp i de olika delarna, med ett par andra skillnader uppsamlade i (4.5). Morfofonologiska fenomen kommer att omtalas separat i kapitel 5.

4.1.1 Om terminologin

I samisk fonotax är det vanligt att ljudsystemen ser olika ut i olika delar av ordet. Därför kommer vi här att behålla de traditionella latinska namnen på ljudpositionerna, för att anknyta till tidigare litteratur om samiska språk (Bergsland 1946; Sammallahti 1998 m.fl.). Ofta kan vokal- och konsonantsystemen för de olika positionerna skilja sig åt markant.

Initium – den konsonant eller konsonantgrupp som inleder en fot.

Vokalcentrum – vokalen i första stavelsen av en fot, också kallad *VI*. Vokalcentrum är alltid den tryckstarka vokalen i en fot.

⁴ För en genomgång av metoden och det övriga källmaterialet, se 3.3.

Konsonantcentrum – konsonanten eller konsonantgruppen mellan den första och den andra stavelsen. I stadiesväxling är det konsonantcentrum som påverkas.

Latus – vokalen i andra stavelsen av en fot, också kallad *V2*.

Konsonantmargo – konsonanten eller konsonantgruppen mellan den andra och den tredje stavelsen. Bergsland (1946) grupperar den och vokalmargo tillsammans i **margo**, här kommer vi i likhet med Sammallahti (1998) att skilja dem åt.

Vokalmargo – vokalen i tredje stavelsen av en fot, också kallad *V3*.

Finis – slutkonsonanten i en fot.

För beskrivningen av prosodin nedan kommer jag att i tillägg att använda termen **fot**. En fot är en prosodisk enhet som består av två eller tre stavelser, med vokalcentrum-konsonantcentrum-latus som ett slags minimal kärna i ordet. Detta är parallellt med beskrivningen av pitesamiska (Wilbur 2014). Det är också i denna minimala kärna som de flesta fonologiska processer försiggår. I den här analysen av umesamisk fonologi definieras foten utifrån tryck, då en fots första stavelse är tryckstark.

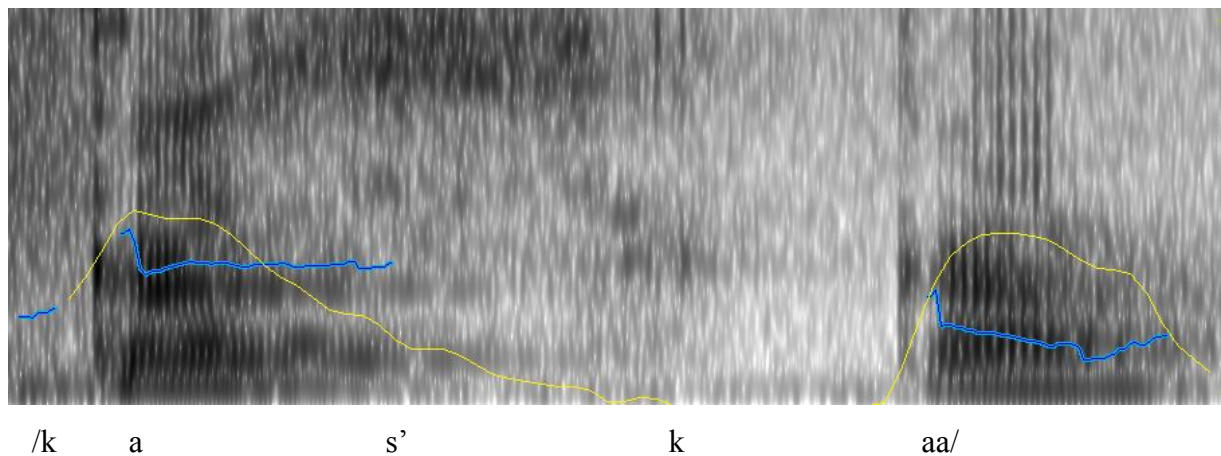
4.2 Ord och tryck

I umesamiska är det vanligast att ord består av en fot, med två eller tre stavelser. En del ord, särskilt grammatiska funktionsord och vissa verb med huvudsakligen grammatisk betydning, kan vara enstaviga. Vissa böjningar, samt avledningar och sammansättningar kan ge fyra eller fler stavelser, men ord med fler än fem stavelser är sällsynta.

Prosodin i umesamiska kommer här analyseras som påverkad av två faktorer: tryck och accent. Den första stavelsen i varje fot har **tryck**. Trycket visar sig tydligast genom ökad ljudnivå och förlängning av vokalen. Dessutom präglas vokalsystemet i vokalcentrum, den tryckstarka stavelsen, av att vara mycket mindre centraliserat än det i latus och vokalmargo.

Ord definieras här fonologiskt av att den första tryckstarka foten i ett ord också har **accent**, som visar sig vid att vokalen i vokalcentrum har höjd frekvens. När tryck och accent på så sätt sammanfaller markeras det i den fonologiska skriften med */'*. I sammansättningar och vissa avledningar får ett ord flera fötter, där markeras varje ny fot med */'*, som alltså visar tryckstark, men oaccentuerad stavelse. Det ser ut som att grammatiska ord kan göra undantag för vissa av de här reglerna.

I det enfotade ordet *gasská*, /'kas'kaa/ 'det blixtrar', ser vi nedan skillnaden i frekvens och tryck mellan första och andra stavelse. Den tjockare, blå linjen visar frekvensen. Avståndet mellan den första och andra vokalen är här ungefär mellan 180 Hz och 130 Hz, alltså att den accentuerade stavelsen är ungefär 40% högre. Linjen är också frånvarande under det tonlösa segmentet /s'k/. Den tunnare, gula linjen visar ljudintensiteten, och visar därmed skillnaden i ljudnivå mellan den tryckstarka och den trycksvaga stavelsen, som i just det här exemplet är på ungefär 3 dB, det vill säga att trycket är ungefär dubbelt så stort.

Figur 2. Tryck och accent i tvåstavig verbform.

4.2.1 Enstaviga ord och fötter

Enstaviga ord i umesamiska innehåller minst vokalcentrum samt initium och/eller konsonantcentrum i tillägg. Enstaviga fötter påverkas dock inte av stadiesväxling.

(1) <i>ij</i>	/'ij/	NEG.Prs.Sg.3
(2) <i>jah</i>	/'jah/	‘och’

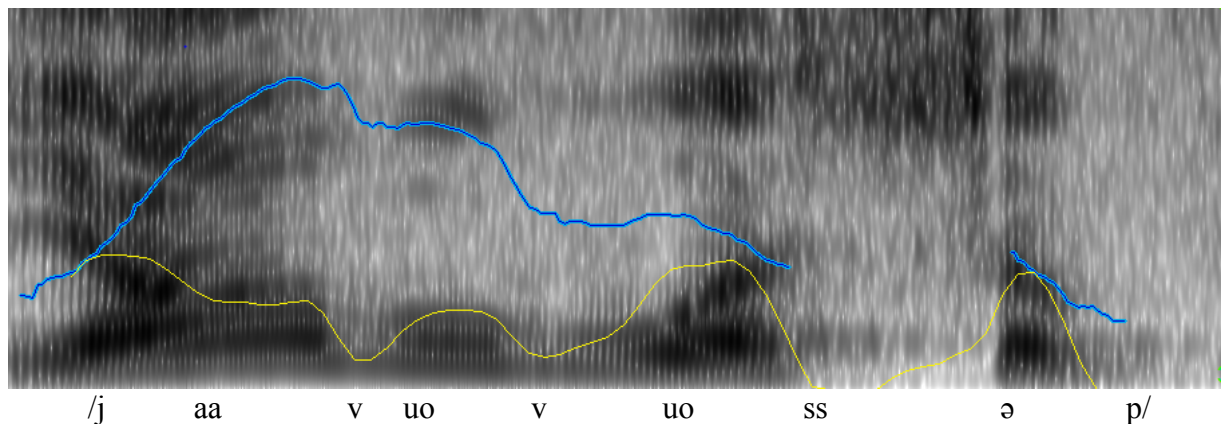
Det finns också vissa tillfällen där enstaviga fötter förekommer som tredje stavelse i en böjning eller avledning. Där gäller samma vokalsystem som vid vokalcentrum i övrigt (4.3.1). I (4) hade till exempel /ie/ inte varit en möjlig marginalvokal.

(3) <i>stuoráimus</i>	/'stuoraaj,mus/	stor.Spl[Sg.Nom]
(4) <i>járggaleäh</i>	/'jor'gə,lieh/	vända.Pst.Pl.3

4.2.2 Flerstaviga ord och fötter

Flerstaviga ord består av en eller flera fötter. De fonologiska processerna som påverkas av böjningar påverkar bara den sista foten i varje ord.

(5) <i>mánná</i>	/'maannaa/	barn.Sg.Nom
(6) <i>árrade</i>	/'aarrætə/	morgon.Sg.Nom
(7) <i>jávuovuossub</i>	/'jaavuo, vuossəp/	mjöl-säck.Sg.Acc
(8) <i>vuölliebielláje</i>	/'vuollie, biellaajə/	under-sida.Sg.Ill
(9) <i>miessienjálluomesijjiev</i>	/'miessien, jolluomə, sijjiev/	kalv.Gen-falla.Prf- plats.Sg.Acc 'kalvningsplats'

Figur 3. Ton och tryck i sammansatt nominalform.

Spektrogrammet av (7), *jávuoovuossub*, visar hur accenten bara syns på den första stavelsen, medan både stavelse ett och tre är markerade med tryck.

4.3 Vokaler

Umesamiska har olika vokalsystem i vokalcentrum, latus och i vokalmargo. Det första är också det rikaste av dessa, och innehåller sammanlagt sjutton fonem. Sju av dessa är korta monoftonger, sex är långa monoftonger och fyra är diftonger. Därtill förekommer en viss allofonisk variation beroende på vokalen i latus. De andra systemen, i latus respektive vokalmargo, är betydligt mindre.

Den stora mängden vokaler i vokalcentrum har sitt upphov i tidigare allofonisk växling, som i dag kan anses ha fonemiserats. Både allofonin och den morfofonologiska vokalvariationen kommer här att benämnas **omljud**, och behandlas närmare i kapitel 5.

Vokalsystemet utgör en viktig skiljelinje mellan de historiskt sydsamiska språken, sydsamiska och umesamiska, å ena sidan och de historiskt centralsamiska språken, med

pitesamiska, lulesamiska och nordsamiska, å den andra. Bergsland (1946) definierar också 17 vokalfonem i sydsamiska, även om urvalet skiljer sig något från umesamiska, medan Wilbur (2014) bara definierar nio i pitesamiska.

I sin analys av umesamisk fonologi ser Sammallahti (2012a) alla omljuden som fullt fonemiserade, och definierar därför totalt 21 vokalfonem, något som alltså inte följs helt här. Dock förekommer variation också inom det umesamiska området, något som kort kommer att nämnas för varje enskilt vokalfonem. En kort dryftning av bakgrunden till analysen av vokalsystemet finns i 4.3.4.

Umesamiskan har två fonemiska vokallängder, lång och kort. När en lång monoftong eller diftong står i en stängd stavelse uttalas den något kortare. Likaså uttalas en lång vokal i latus kortare än en lång vokal i vokalcentrum. Detta kommer dock inte att skrivas ut i den fonetiska transkriptionen.

I diftonger kan det också skifta vilken av delvokalerna som är framhävd i tryckstark stavelse. Detta hörs både på längden och själva ljudstyrkan. I ord med lång konsonant eller konsonantgrupp i konsonantcentrum är det alltid den andra delvokalen, som i *guöllie*, /kuöllie/, medan betoningen ligger på den första delvokalen i ord med enkel konsonant i konsonantcentrum, som i *guölieh*, /kuölieh/. Även om detta inte analyseras som fonologiskt betydelseskiljande här (se också Sammallahti 2012a: 180), bidrar det sannolikt till att skilja vissa former åt. Dock kommer det inte att märkas i den fonologiska representationen.

4.3.1 Vokalfonem i vokalcentrum

Uppställningen nedan är något förenklad. Över lag är vokalsystemet i umesamiska tämligen centraliserat, och draget främre är bara relevant för hur det påverkar uttalet av vissa konsonanter, samt latusvokalen /ə/. De centrala vokalerna /u/ och /uu/ kan också variera, och tidvis vara betydligt öppnare.

	Främre	Central	Bakre
Sluten vokal	/i/, /ii/, /y/	/u/, /uu/	/u/, /uu/
Mellanvokal	/e/, /ee/		/o/, /oo/
Öppen vokal	/a/, /aa/		

Tabell III. Korta och långa vokaler i vokalcentrum.

Bland diftongerna är /ie/, /yʌ/ och /uo/ som öppnande diftonger, som går från slutna vokaler till mellanvokaler, medan /ui/ har en jämn höjd, även när den uttalas öppnare (4.3.1.1.12).

	Främre	Central	Bakre
Sluten-Sluten vokal		/ui/	
Sluten-Mellanvokal	/ie/	/yʌ/	/uo/

Tabell IV. Diftonger i vokalcentrum.

4.3.1.1 Vokalcentrums uttal

4.3.1.1.1 /a/

Vokalen /a/ realiseras i vokalcentrum som [a], och påverkas inte av vokalen i latus. I obetonade ord kan uttalet närma sig [ə].

(10) *dahta* /'tahtə/ ['ta^htə] DEM.Dist.Sg.Nom

4.3.1.1.2 /o/

Vokalen /o/ realiseras i vokalcentrum som [o] framför alla latusvokaler.

(11) *bárrat* /'porrət/ ['porrət] äta.Inf

4.3.1.1.3 /u/

Vokalen /u/ realiseras i vokalcentrum som [u] framför /uo/, /aa/ och /ə/. Framför /ie/ uttalas den som [ʌ]. Det innebär att den fonemiska skillnaden mellan /u/ och /ʌ/ neutraliserar framför /ie/ i latus (4.3.1.1.4). Senare kommer det att omtalas som ie-omljud (5.2.2).

Siegl (2012: 205) nämner att vissa ord med /u/ i stammen i andra varieteter kan ha /o/, till exempel *juhka*, som alltså också kan förekomma som /johka/.

(12) *juhtá* /'juh'taa/ ['juhtaa] flytta.Prs.Sg.3

(13) *júhtiet* /'juh'tiet/ ['juhtiet] flytta.Inf

4.3.1.1.4 /ʌ/

Vokalfonemet /ʌ/ förekommer i huvudsak i vissa böjningar och avledningar av stammar med /u/ eller /o/ i vokalcentrum och såkallat i-omljud (5.2.3). Fonemet realiseras oftast centralt och slutet som ett [ʌ], särskilt framför /ie/ i latus, men kan ibland uttalas mer öppet, som ett [ø].

- (14) *úhtsen* /'ʌh'tsən/ ['ʌhtsn̩] söka.Pst.Pl.3
alt. ['øhtsn̩]

4.3.1.1.5 /y/

Vokalen /y/ är ganska sällsynt, och förekommer i huvudsak i vissa böjningar och avledningar av stammar med /i/ i vokalcentrum och så kallat u-omljud (5.2.1). Uttalet är närmare [i̯], men även realiseringar som mer liknar det svenska korta [y] förekommer.

- (15) *gyrkkije* /'kyrh'kəjə/ ['kɪrhkijə] kyrka.Sg.Ill
(16) *girkkuo* /'kirh'kuo/ ['kɪrhkuo] kyrka.Sg.Nom

4.3.1.1.6 /e/

Vokalfonemet /e/ förekommer i huvudsak i vissa böjningar och avledningar av stammar med /a/ i vokalcentrum och med i-omljud (5.2.3). Uttalet ligger runt [e], men blir aldrig fullt så öppet som i långt /ee/. I vissa varieteter, särskilt västliga, saknas fonemet, och (17) skulle i stället ha /i/ i vokalcentrum.

- (17) *berggen* /'per'kən/ ['perkkən] arbeta.Pst.Pl.3
alt. ['pirkken]

4.3.1.1.7 /i/

Vokalfonemet /i/ uttalas i vissa dialekter som [i] oavsett latusvokal. I andra dialekter påverkas uttalet av latusvokalen, och uttalet blir närmare [i] framför /uo/, /aa/ och /ə/ (19).

(18)	<i>sissnie</i>	/ˈsisˈnie/	[ˈsissnie]	i (AdP)
(19)	<i>bissá</i>	/ˈpisˈsaa/	[ˈpisˈsaa]	steka.Prs.Sg.3

4.3.1.1.8 /aa/ (vokalcentrum)

Den långa vokalen /aa/ uttalas i vokalcentrum som [aa] framför alla latusvokaler.

(20)	<i>álggá</i>	/ˈaalˈkaa/	[ˈaalkkaa]	börja.Prs.Sg.3

4.3.1.1.9 /oo/

Den långa vokalen /oo/ uttalas i vokalcentrum som närmare [ɔɔ]. Ibland varierar uttalet mer mot ett [oo], vilket kan ha att göra med tidigare u-omljud (22).⁵

(21)	<i>árjás</i>	/ˈoorjaas/	[ˈɔrjaas]	söderut
(22)	<i>gåra</i>	/ˈkoorə/	[ˈkoorə]	dålig.Attr (om väder)

4.3.1.1.10 /uu/

Det långa vokalfonemet /uu/ är ganska sällsynt, och förekommer som regel bara i böjningar och avledningar av stammar med /uo/ i vokalcentrum och med u-omljud (23, 24). Uttalet är en lång version av den korta /u/ när den står utom omljud, och skrivs därmed [uu]. Vissa varieteter saknar fonemet helt, och har /uo/ i samma position i (23). I väst kan fonemet också återfinnas i vissa böjningar och avledningar av ord med /oo/ i vokalcentrum i grundformen och u-omljud, såsom (25) (Sammallahti 2012a: 190).

(23)	<i>vulas</i>	/ˈvuuləs/	[ˈvuuləs]	nedåt
(24)	<i>vuolláje</i>	/ˈvuollaajə/	[ˈvuollaajə]	undersida.III (AdP)

⁵ Se Sammallahti (2012a: 186-187)

(25) *stubatje* /'stooɸəʃə/ ['stooɸəʃə] stuga.Dim
alt. ['stuupəʃə]

4.3.1.1.10 /uu/

Den långa vokalen /uu/ är vanligast i böjningar och avledningar av ord med /oo/ i vokalcentrum. Uttalet liknar den korta vokalen /u/, men är ofta något mer öppet, närmare ett [ø].

Vissa varieteter har i stället /ue/ eller /uo/ i tillfällen som (26), och saknar därmed fonemet helt (Sammallahti 2012a: 188).

(26) *búdiŋ* /'puutəj/ ['pøetij] ren.Pl.Nom
alt. ['puetij]

4.3.1.1.10 /ee/

Vokalfonemet /ee/ analyseras här som en längre version av /e/, men uttalas som regel märkbart öppnare. Detta är parallellt med skillnaden mellan /u/ och /uu/. Fonemet förekommer mest i böjningar och avledningar av ord med /aa/ i vokalcentrum. /ee/ ser ut att förekomma i alla varianter av umesamiska.

(27) *älŋgen* /'eel'kən/ ['ɛɛlkken] börja.Pst.3.Pl

4.3.1.1.10 /ii/

Långt /ii/ är vanligast i böjningar och avledningar av ord med /ie/ i vokalcentrum. I vissa varieteter ser fonemet ut att saknas, och det ursprungliga /ie/ ut att förekomma i stället (Sammallahti 2012a: 189).

(28) *hergij* /'hiirkəj/ [hiirkij] härk.Sg.Gen
alt. [hierkij]

4.3.1.1.11 /uo/ (vokalcentrum)

Diftongen /uo/ i vokalcentrum påverkas till sitt uttal både av vokalen i latus och av vilket stadium konsonantcentrum står i. Framför de flesta latusvokaler, och med ett kort eller långt segment i konsonantcentrum (5.4) verkar det vanligaste uttalet vara [uo]. Likaså tycks det vara vanligast att den uttalas närmare [ua] framför ett överlångt segment i konsonantcentrum. Undantaget till detta är framför /ie/ i latus, där uttalet är närmare [œɛ] i de flesta varieteter, oavsett konsonantcentrums längd.⁶

(29)	<i>muohtuo</i>	/'muohtuo/	[muo ^h tuo]	ansikte.Sg.Nom
(30)	<i>guölien</i>	/'kuolien/	[kœlien]	fisk.Sg.Gen
(31)	<i>vuardnuot</i>	/'vuort'nuot/	[vuartnuot]	svära/svärja.Inf

4.3.1.1.12 /ui/

Diftongen /ui/ förekommer i böjningar och avledningar av ord med /uo/ i vokalcentrum. Det vanligaste uttalet är [ui]. Hur slutet den sista delen av diftongen är varierar, men diftongen som helhet verkar konsekvent vara ljusare än [œɛ], uttalet /uo/ framför /ie/ i latus. Det är dock möjligt att vissa varieteter inte alls skiljer de två varianterna åt.

(32)	<i>juelgij</i>	/'juilkøj/	[juilkij]	fot.Pl.Gen
		alt.	[jœlkij]	

4.3.1.1.13 /ie/ (vokalcentrum)

Diftongen /ie/ i vokalcentrum påverkas till sitt uttal av vilket stadium konsonantcentrum står i, och i viss grad av vokalen i latus. Framför de flesta latusvokaler, och med ett kort eller långt segment i konsonantcentrum (5.4) är det vanligaste uttalet någonstans mellan [ie] och [iɛ]. I enstaviga fötter och med ett överlångt segment i konsonantcentrum är uttalet närmare [iæ].

I vissa varieteter drar uttalet framför konsonantcentrum i svagstadium mer mot [iä] framför /uo/, /aa/ och /ə/ i latus (36, Sammallahti 2012a: 186-187).

⁶ Sammallahti (2012a) analyserar uttalet som /ua/ oavsett konsonantcentrum, samt framför starkstadium och /ie/ i latus.

- (33) *giessie* /'kiessie/ [kiessie] sommar.Sg.Nom
 (34) *leäh* /'lieh/ [liæ^h] vara.Prs.Sg.2
 (35) *veällja* /'viel'jə/ [viælljə] broder.Sg.Nom
 (36) *dievvá* /'tievvaa/ [tiavvaa] kulle.Sg.Nom

4.3.1.1.14 /yʉ/

Diftongen /yʉ/ är ganska sällsynt, och förekommer som regel bara framför /ə/ i *latus* i vissa böjningar och avledningar av ord med /ie/ i vokalcentrum. Där uttalas den oftast [iə], med den senare delen som den mer öppna varianten av den centrala vokalen. Jämför (28) med (29). Ibland varierar uttalet mot [iʉ].

- (37) *vyössan* /'vyössən/ [viössən] bo.Pst.Pl.3
 alt. [viössən]
 (38) *viessuot* /'viessuot/ [viessuot] bo.Inf

4.3.2 Vokalfonem i *latus*

I *latus* skiljer vi här på fyra olika vokaler, en kort, en lång och två diftonger. Uttalet av den korta vokalen varierar mycket, både efter vilken konsonant som följer och efter kvaliteten på vokalen som står i vokalcentrum.

	Främre	Central	Bakre
Sluten vokal	/ie/		/uo/
Mellanvokal		/ə/	
Öppen vokal			/aa/

4.3.2.1 *Latus*vokalernas uttal

4.3.2.1.1 /ə/

Latusvokalen /ə/ uttalas i de flesta sammanhang som en neutral vokal [ə], men kan variera efter marginalkonsonanten (39). Framför /j/ uttalas den [i] (40) och framför /v/ eller /p/ uttalas den [ʊ] (41). Dessa två mer centraliserade uttal ser ut att vara de vanligaste. Ibland, och möjligtvis mer konsekvent i vissa varieteter, varierar uttalet ännu mer efter vokalen i vokalcentrum, vilket gör att den efter främre vokaler uttalas närmare [e] (42), samt närmare [i] framför /j/ (43). Då kan den också efter bakre och centrala vokaler uttalas närmare [u] framför /v/ eller /p/ (44).

Om vokalen står mellan /t/ och /n/ i ordslut faller den ofta bort, och /n/ blir i stället stavelsebärande (45). Det är också vanligt att den faller bort i uttalet mellan två tonlösa konsonanter (46), både i två- och trestaviga fötter.

(39)	<i>dälla</i>	/ˈtɔlˈlə/	[ˈtɔlˈlə]	eld.Sg.Nom
(40)	<i>båtsijde</i>	/ˈpootsəjtə/	[ˈpootsijdə]	ren.Pl.Acc
(41)	<i>gúvlluv</i>	/ˈkʊvllʊv/	[ˈkʊvllʊʊ]	höra.Pst.Sg.1
(42)	<i>gelggen</i>	/ˈkelˈkən/	[ˈkelkken]	skola.Pst.Pl.3
(43)	<i>jijjije</i>	/ˈjijjəjə/	[ˈjijjijə]	natt.Sg.III
(44)	<i>guvluv</i>	/ˈkʊvlʊv/	[ˈkʊvlʊʊ]	höra.Prs.Sg.1
(45)	<i>jehtten</i>	/ˈjehˈtən/	[ˈjehtɲ]	skola.Pst.Pl.3
(46)	<i>vyössh</i>	/ˈvyʊssəh/	[ˈvyʊss]	leva.Prs.Pl.3

4.3.2.1.2 /aa/ (latus)

Vokalen /aa/ uttalas i latus som [aa] oavsett fonologisk omgivning, men skiljer sig från motsvarande vokal i vokalcentrum genom att uttalas något kortare. Detta kommer dock inte att skrivas ut i de fonetiska exemplen nedan.

(47)	<i>jahtta</i>	/ˈjahˈtaa/	[ˈjahtaa]	säga.Prs.Sg.3
(48)	<i>ålmán</i>	/ˈolmaan/	[ˈɔlmaan]	man.Sg.Gen

4.3.2.1.3 /uo/ (latus)

Vokalen /uo/ uttalas i latus som [uo] oavsett fonologisk omgivning. Den är ofta något kortare än motsvarande vokal i vokalcentrum. Uttalet ser ut att kunna variera fritt till

[uə]. I vissa varieteter uttalas den snarare som en lång monoftong, ofta närmare ett [uu].

(49)	<i>beärgguo</i>	/ˈpiærkuo/	[ˈpiærkuo]	kött.Sg.Nom
		alt.	[ˈpiærkuə]	
		alt.	[ˈpiærkuu]	

4.3.2.1.4 /ie/ (latus)

Vokalen /ie/ uttalas ofta i latus som [ie] oavsett fonologisk omgivning i (51). Ibland uttalas den snarare som en lång vokal, närmare ett [ii] eller [ee]. Det är möjligtvis ett drag som är vanligare i västliga varieteter. Särskilt tycks den senare varianten då gälla i stängda stavelser (51).

(50)	<i>dálvvie</i>	/ˈtaalˈvie/	[ˈtaalvvie]	vinter.Sg.Nom
		alt.	[ˈtaalvvii]	
(51)	<i>vuøjnniet</i>	/ˈvuojˈniet/	[ˈvøejnniet]	se.Inf
		alt.	[ˈvøejnneet]	

4.3.3 Vokalfonem i vokalmargo

Vokalmargo saknar fonematiska distinktioner. I stället ser det ut som att kvaliteten på marginalvokalen helt beror på de fonologiska omgivningarna. Marginalvokalen kommer därför att fonemiseras som /ə/.

4.3.3.1 Marginalvokalens uttal

4.3.3.1.1 /ə/

Precis som i latus störs marginalvokalen /ə/ av efterföljande konsonant. Som slutvokal uttalas den som regel [ə] (52). Framför /v/ och /p/ uttalas den alltså som närmare [ʌ] (53) och framför /j/, /s/ och /t/ uttalas den som närmare [ɨ] (54). Detta ser dock ut att kunna variera till en viss grad mot ett mindre centraliserat uttal, alltså mot [u] och [i].

Uttalet tycks också kunna påverkas av de andra vokalerna i foten. Efter främre vokaler tenderar uttalet också att bli något mer främre (55). Också marginalvokalen /ə/ tenderar, liksom i *latus*, att falla bort mellan två tonlösa konsonanter (56)

(52)	<i>árrade</i>	/ˈaarrətə/	[ˈaarrətə]	morgon.Sg.Nom
(53)	<i>iednamuv</i>	/ˈietnəmäv/	[ˈietnəmäv]	land.Sg.Acc
(54)	<i>mujttalij</i>	/ˈmujhˈtələj/	[ˈmujçtəlɨj]	berätta.Prs.Sg.3
(55)	<i>ednijmeh</i>	/ˈeetnəjməh/	[ˈeetnijmeh ^h]	ha.Pst.Pl.1
(56)	<i>åjbmadh</i>	/ˈojpmətəh/	[ˈojpmət ^h] ⁷	förmå.CNeg

Förhållandet mellan vokalens uttal och vilken konsonant som följer är också parallellt med hur Jakobson et al (1952) framställer det hela efter fonologiska särdrag. De ställer upp de två akustiska parametrarna **kompakt** mot **diffus**, och **grav** mot **akut**, som gäller för både konsonanter och vokaler. Kompakta ljud är öppna vokaler och bakre konsonanter, medan diffusa ljud är trånga vokaler och främre konsonanter. Grava ljud är bakre ljud och perifera – alltså labiala eller velara – konsonanter, och akuta ljud är främre vokaler och centrala konsonanter. Med umesamiskans system för konsonanter i finis (4.4.4) skulle man alltså kunna ställa upp detta enligt följande:

	Akut	Grav
Diffus	[ɨ] framför /s/, /t/, /j/	[ʉ] framför /v/, /p/
Kompakt	/ə/ framför /k/, /h/, /n/, /l/, /r/	

Som synes skulle det i den här analysen inte göras någon åtskillnad för parametrarna akut och grav, annat än för diffusa ljud. I övrigt tycks dock det som händer i vokal- och konsonantmargo inte ha så stor inverkan på fonologin i resten av ordet. Också detta liknar hur det ser ut i syd- och pitesamiska.

Vissa böjningar och avledningar ser ut att bryta med de reglerna, och innehåller andra kombinationer av vokal och konsonant i den tredje stavelsen i ett ord, såsom

⁷ I det här tillfället analyseras /h/ som stavelsebärande. Av typografiska skäl sitter dock stavelsemärket under [t] i stället.

(57). Ett annat särskilt undantag är superlativformen av adjektiv (58). Dessa analyseras här dock som tvåfotade ord, där den andra foten bara är enstavig (4.2.1).

(57)	<i>juhtaleäh</i>	/ˈjuhtəˌlieh/	[ˈjuhtəˌlieh]	flytta.Pst.Pl.3
(58)	<i>lahkijmus</i>	/ˈlahˈkəjˌmʊs/	[ˈlahkijˌmʊs]	nära.Spl

4.3.4 Vokalharmoni eller omljud?

Den här uppsatsen delar i stort Sammallahtis (2012a) analys av antalet vokalfonem i systemet, även om vi här i högre grad analyserar en del av variationen som allofonisk, bland annat av /uo/ i vokalcentrum. Sammallahti tar upp tendensen att de främre varianterna av den korta vokalen i latus, alltså [i], [e] och [u], tycks förekomma systematiskt efter de främre vokalerna i vokalcentrum, och tvärt om. Bland annat pekar han på ordpar som /ˈkuvlləv/, [ˈkuvlləv] och /ˈkuvləv/, [ˈkuvləv] (41, 44) som exempel. Om så alltid hade varit fallet hade det också varit möjligt med en alternativ analys av vokalsystemet, med en kort och mörk vokal /ə/ och en kort och ljus vokal /e/ i latus. Den analysen gör bland annat Bergsland och Hasselbrink (1957). Den senare skulle i så fall skapa allofonisk växling i vokalcentrum för vokalerna /aa/, /oo/, /uo/, /ie/, /a/ och /o/, och därmed minskat foneminventariet märkbart. En sådan analys hade varit betydligt mer ekonomisk än den här, och därför på många sätt varit att föredra. De data som har studerats för den här analysen har dock varit för inkonsekventa i frågan för att kunna göra en sådan tolkning. I stället definieras sambandet här som en form av **vokalharmoni**, det vill säga att latus- och marginalvokalerna varierar allofoniskt beroende på vokalen i vokalcentrum.

Historiskt sett råder det få tvivel om att växlingen har varit allofonisk på ett tidigare stadium. Det gör därmed att det heller inte går att utesluta att någon eller flera varianter av umesamiska också har kvar den i dag.

4.4 Konsonanter

Nedan ska vi definiera olika konsonantsystem i initium, konsonantcentrum, margo och finis. Det största är det i konsonantcentrum, där vi finner 17 olika fonem. Systemen i initium och konsonantmargo är något mindre, och innehåller 16 och 15 fonem. Det allra minsta är systemet i finis, som innehåller 10 fonem.

4.4.1 Konsonanter i initium

ARTIKULATIONS-STÄLLE	Labial	Dental	Postalveolar	Velar	Glottal/ laryngeal
Plosiv	/p/	/t/		/k/	
Affrikata		/ts/	/tʃ/		
Frikativ	/f/	/s/	/ʃ/		/h/
Nasal	/m/	/n/	/ɲ/		
Drill		/r/			
Approximant	/v/	/l/	/j/		

Tabell V. Konsonanter i initium.

Initium innehåller oftast bara en enkel konsonant, och liten variation i uttalet. Det ser emellertid ut att vara fri variation mellan om den palatala nasalen uttalas laminalt eller dorsalt (se Sammallahti 2012a: 193). Uttalet av /v/ växlar också mellan mer frikativt framför de främre vokalerna och mer approximantiskt framför de övriga.

(59)	dålla	/ˈtolˈlə/	[ˈtolˈlə]	eld.Sg.nom
(60)	tjakttja	/ˈtʃakˈtʃə/	[ˈtʃaktʃə]	höst.Sg.Nom
(61)	njuönnie	/ˈjuonnie/	[ˈjuœnnie]	näsa.Sg.Nom
(62)	lájkkuo	/ˈlaajˈkuo/	[ˈlaajˈkuo]	släkting.Sg.Nom
(63)	várrie	/ˈvaarrie/	[ˈvaarrie]	berg.Sg.Nom

Det förekommer också ett fåtal konsonantgrupper i initium. Många av dessa finner vi särskilt i skandinaviska låneord. De flesta av dem tycks vara av typen plosiv + approximant (64, 65), men också typerna /s/ + plosiv (66) och sibilant + sonorant (67) är vanliga. Av den sista sorten ser /ʃ/ och /ɲ/ bara ut att förekomma med varandra (68).

(64)	<i>plienieke</i>	/ˈplieniɛhkə/	[ˈplieni ^h kə]	stav.Sg.Nom (för kvinnor)
(65)	<i>kruonas</i>	/ˈkruonəs/	[ˈkruonəs]	grön.Attr
(66)	<i>skiebtjs</i>	/ˈskieptʃəs/	[ˈskieptʃs]	sjuk.Pred
(67)	<i>snuhppuo</i>	/ˈsnuhˈpuo/	[ˈsnuhpuo]	skock.Sg.Nom (oftast av renar)
(68)	<i>sjnjuhtjuode</i>	/ˈʃnuhˈtʃuotə/	[ˈʃnuhtʃuotə]	spetsig.Pred

4.4.2 Konsonanter i konsonantcentrum

Systemet är väldigt likt det som beskrivs i Sammallahti (2012a). I likhet med Bergsland (1947; med Hasselbrink 1957) har gjort av sydsamiska är /h/ här räknat som ett eget fonem också före plosiver. Därmed skiljer den sig från Wilburs (2014) analys av pitesamiska, där han analyserar de preaspirerade plosiverna och affrikatorna som egna fonem.

Här ses [f] som en allofon av /v/, och därmed inte som ett eget fonem i konsonantcentrum. Samma analys gäller [θ], som ses som en allofon av /ð/ (4.4.2.5.1). Det är, som Sammallahti (2012a: 192) påpekar, möjligt att det förekommer som eget fonem i vissa varieteter, men det har alltså inte tagits med här. Systemet innehåller därmed 17 fonem.

ARTIKULATIONS STÄLLE	Labial	Dental	Postalveolar	Velar	Glottal/ laryngeal
Plosiv	/p/	/t/		/k/	
Affrikata		/ts/	/tʃ/		
Frikativ		/s/	/ʃ/		/h/
Nasal	/m/	/n/	/ɲ/	/ŋ/	
Drill		/r/			
Approximant	/v/	/l/ /ð/	/j/		

Tabell VI. Konsonantsystemet i konsonantcentrum.

4.4.2.1 Konsonantlängd

Umesamiska har också distinktiv konsonantlängd i konsonantcentrum. För en konsonant som står ensam i konsonantcentrum skiljer vi på tre olika längder: kort /r/, lång /rr/, och överlång /rʳ/. För konsonantgrupper skiljer vi på två längder för hela segmentet: lång och överlång. Överlångt konsonantsegment är också märkt med /ʳ/.

Beroende på sammansättningen kan det variera vilken del av en konsonantgrupp som förlängs när gruppen gör det. Eftersom det i trekonsonantskombinationer aldrig gäller det första fonemet, sätts märket konsekvent mellan de två sista konsonanterna i gruppen.

Det finns från tidigare olika tolkningar av konsonantlängden i umesamiska från olika forskare. Schlachter (1958) skiljer på korta, halvlånga och långa konsonantljud, också i konsonantgrupper. Sammallahti (2012b) skiljer också mellan tre olika längder, numrerade från längd I, den kortaste, till längd III, den längsta.⁸ Han argumenterar också för att det också

⁸ Begreppet används ibland omväxlande med *grad*, som dock inte används i den här uppsatsen.

går att utskilja tre konsonantlängder för de enskilda delarna av konsonantgrupper, det vill säga att den långa konsonanten i en grupp kan vara både av längd II och III.

Sammallahti tolkar in fynden i ett system han kallar **subglottala pulser** (Sammallahti 2012b). Dessa visar sig genom en tillfällig sänkning av ljudstyrkan under uttalet av en konsonant. En sådan sänkning inträffar en gång under en konsonant av längd II och två gånger under en konsonant av längd III. Fenomenet menar han finns i alla samiska språk, med undantag för sydsamiska, men förhållandet mellan de olika ljudtopparna – de subglottala pulserna – varierar. För umesamiska har han föreslagit styrkemönstret [Y.^Y.Y] för längd tre.⁹ Längd två för en enskild konsonant kan både vara [Y.^Y] i konsonantgrupper och [Y.Y] i långa konsonanter. Inga av fynden i den här uppsatsen har ännu varken kunnat styrka eller försvaga den hypotesen.

En del tyder också på att längden på en konsonant eller konsonantgrupp kan variera efter vokallängden. Både enkla konsonanter och grupper uttalas ibland kortare efter långa vokaler.

4.4.2.2 Dialektal variation

Den viktigaste dialektala skillnaden inom konsonantsystemet är avsaknaden av /ð/ i vissa västliga varianter, samt Maskaurvarieteteten i öst. I dessa har konsonanten i stället övergått till ett /r/ eller den tonande plosiven /d/. Enligt Sammallahti (2012a) är det också möjligt att vissa varieteter har en egen serie med tonande plosiver. Dock har detta inte funnits exempel på här. Som nämnt tidigare är det också möjligt att vissa varieteter har ett eget /θ/-fonem.

Det verkar också som att affrikatan /tʃ/ hos många har ett uttal som ligger närmare [tɕ]. Det är ännu oklart hur systematisk den variationen är.

4.4.2.3 Korta och långa konsonanter

De flesta av konsonanterna kan uppträda ensamma i konsonantcentrum. Det enda undantaget till det här tycks vara /h/, som bara ses i konsonantgrupper. Alla konsonanter, återigen /h/ undantaget, kan också förekomma i alla de tre konsonantlängderna.

(69) *bálien* /'paalien/ ['paalien] tillfälle.Sg.Gen

⁹ Konsonanten i exponentläge står för en icke stavelsebärande puls.

(70)	<i>nálluo</i>	/ 'naalluo/	['naalluo]	nål.Sg.Nom
(71)	<i>feälluo</i>	/ 'fielluo/	['fiæl'luo]	bräda.Sg.Nom

4.4.2.4 Konsonantgrupper

Det finns ett stort antal möjligheter till konsonantgrupper i umesamiska. Allra vanligast är tvåkonsonantskombinationer, men också kombinationer av tre konsonanter förekommer. De flesta konsonantgrupper kan förekomma både i lång och kort utgåva. Vilket element som förlängs i den långa varianten skiljer sig dock utifrån hur gruppen är uppbyggd, något som ska genomgåas nedan.

4.4.2.4.1 Grupper av två konsonanter

De flesta slags konsonantfonem kan stå samman, med ett fåtal undantag. Dessa är bland annat att två nasaler inte kan stå samman, att /h/ aldrig kan stå sist i en tvåkonsonantsgrupp, samt att en affrikata aldrig kan stå först.

När konsonantgruppen är lång är det oftast den andra delen som förlängs. Det gäller när gruppen inleds med en plosiv, en nasal eller en annan sonorant (72, 73). När gruppen inleds med en sibilant eller /h/, oftast framför plosiv eller affrikata, är det dock förledet som förlängs (74, 75).

(72)	<i>beäjvvie</i>	/ 'piej'vie/	['piæjvvie]	dag.Sg.Nom
(73)	<i>álgguo</i>	/ 'aal'kuo/	['aalkkuo]	början.Sg.Nom
(74)	<i>ásstiet</i>	/ 'oos'tiet/	['oosstiet]	köpa.Inf
(75)	<i>áhttjie</i>	/ 'aah'tjie/	['aah'tjie]	fader.Sg.Nom

Ett särskilt tillfälle är grupper där en plosiv står inskjuten framför en nasal (se också 4.5). Vid sådana hävdar Korhonen & Barruk (2010: 9) att undersökningar har visat att det inte är möjligt att skilja korta och långa varianter av de grupperna åt. Mätningar gjorda i samband med den här uppsatsen tyder ändå på att det kan finnas vissa längdskillnader när det hade varit väntat med starkstadium. I de fallen är det plosiven som förlängs.

(76)	<i>beäbmuo</i>	/ 'piep'muo/	['piæppmuo]	mat.Sg.Nom
------	----------------	--------------	--------------	------------

4.4.2.4.2 Grupper av tre konsonanter

Det ser ut att finnas en tydligare begränsning av hur konsonantgrupper med tre konsonanter kan se ut. I de tillfällena är mellanledet antingen en sibilant eller /h/, eller en inskjuten plosiv framför nasal. När mellanledet är en sibilant är det den som förlängs (77), också för fonemet /h/ (78). Grupper med inskjutna plosiver framför nasal finns aldrig i långa varianter (79).

(77)	<i>hávsskie</i>	/ˈhavsʰkie/	[ˈhavsʰkie]	trevlig.Pred
(78)	<i>dálkkie</i>	/ˈtaalhʰkie/	[ˈtaalhkie]	väder.Sg.Nom
(79)	<i>njálbmie</i>	/ˈnjaalpʰmie/	[ˈnjaalpmie]	mun.Sg.Nom

4.4.2.5 Uttalsvariation

Vissa konsonantfonem varierar något i uttalet i olika fonetiska omgivningar. Variationen är dock ganska liten jämfört med omljudssystemet för vokalerna. Undantaget är fonemet /h/, som utövar stor påverkan på de omgivande fonemens uttal (4.4.2.5.1). Här ska vi bara ta upp några av de vanligaste variationerna.

Alla plosiverna och affrikatorna kan i en viss utsträckning variera i huruvida de uttalas något tonande eller inte. Särskilt gäller det vid två tillfällen. Det ena är när de står ensamma i konsonantcentrum. Korta plosiver uttalas då nästan helt tonande (80), och långa kan också inledas med lite fonation (81). Det andra tillfället är i konsonantgrupper efter en approximant (82).

(80)	<i>lágan</i>	/ˈlaakən/	[ˈlaagən]	lag.Sg.Gen
(81)	<i>ábba</i>	/ˈoppaa/	[ˈopʰ]	syster.Sg.Nom
(82)	<i>uvmassijde</i>	/ˈuvmæssijtə/	[ˈuvmæssijdə]	en.mängd.Pl.Acc

Ibland ser det ut som att ett /l/ kan påverkas av ett påföljande /j/, och uttalas mer palatalt (83).

(83)	<i>veállja</i>	/ˈvieɫʰjə/	[ˈviæɫʰjə]	broder.Sg.Nom
------	----------------	------------	------------	---------------

I en stavelses koda uttalas /v/ alltid approximantiskt, [v]. I ansatsen varierar dock uttalet mer, och närmar sig en frikativ framför främre vokaler.

(84)	<i>åjvvie</i>	/’oj’vie/	[’ojvvie]	huvud.Sg.Nom
(85)	<i>kråvvuo</i>	/’krovvuo/	[’krovvuo]	krokig.Attr

4.4.2.5.1 Fonetet /h/

I konsonantgrupper är /h/ det fonemet som kan realiseras på flest olika sätt. Variationen beror både på plats i stavelsen, samt på stavelsens placering i ordet.

Framför plosiver och affrikator realiseras /h/ som en preaspiration, eller en minskning av fonationen mot slutet av föregående vokal. Den gör dessutom alltid att konsonanten efter är tonlös (jämför 86 med 80). I överlånga segment förlängs oftast preaspirationen, och blir i stället markerad. Ibland uppstår i stället en anaptyx, alltså en kort inskottsvokal efter [h]-ljudet. Den vokalen har i de tillfällena oftast en kvalitet som liknar den i vokalcentrum.

(86)	<i>láhka</i>	/’laahkə/	[’laa ^h kə]	lag.Sg.Nom
		alt.	[’laakə]	
(87)	<i>dahkat</i> ¹⁰	/’tah’kət/	[’tahkət]	göra.Inf
		alt.	[’tahäkət]	

När /h/ står som mellanled i en trekonsonantskombination händer det att den assimileras med föregående konsonant, särskilt efter approximant (88, 89).

(88)	<i>mujttalit</i>	/’mujh’tələt/	[’mujçtəlít]	berätta.Inf
(89)	<i>guvtta</i>	/’kuvh’tə/	[’kuvφtə]	sex.Num

Det är också före /h/ vi finner de tonlösa allofonerna av /v/ och /ð/, som här alltså inte analyseras som egna fonem.

(90)	<i>geättkie</i>	/’kieðh’kie/	[’kiæθhkie]	järv.Sg.Nom

¹⁰ Se 6.3.1.3.

4.4.3 Konsonanter i konsonantmargo

ARTIKULATIONS STÄLLE	Labial	Dental	Postalveolar	Velar	Glottal/ laryngeal
Plosiv	/p/	/t/		/k/	
Affrikata			/tʃ/		
Frikativ		/s/	/ʃ/		/h/
Nasal	/m/	/n/	/ɲ/	/ŋ/	
Drill		/r/			
Approximant	/v/	/l/	/j/		

Tabell VII. Konsonanter i konsonantmargo

Ett något mindre antal fonem finns i konsonantmargo. Vilka konsonantgrupper som är tillåtna är också väldigt begränsat, och sträcker sig till olika sammansättningar av nasal, sonorant eller frikativ framför plosiv eller nasal. Den längsta funna konsonantgruppen i margo är /jst/.

- (91) *jáhvuojste* /'jahvuojstə/ ['jahvuojstə] mjöl.Sg.Ela
 (92) *viehkietit* /'viehkiehtət/ ['vie^hkie^htit] hjälpa.Inf
 (93) *ussjade* /'uʃ˚ʃətə/ ['uʃ˚ʃətə] tänka.Prs.Sg.3

4.4.4 Konsonanter i finis

ARTIKULATIONS STÄLLE	Labial	Dental	Postalveolar	Velar	Glottal/ laryngeal
Plosiv	/p/	/t/		/k/	
Affrikata					
Frikativ		/s/			/h/
Nasal		/n/			
Drill		/r/			
Approximant	/v/	/l/	/j/		

Tabell VIII. Konsonanter i finis.

Även i finis är konsonantgrupper tämligen sällsynta, och tycks också de i första hand vara av typen sibilant eller sonorant + plosiv (94).

- (94) *ållást* /'ol'laast/ ['ol'laaast] fullständig

En del särskilda fenomen inträffar när /h/ står i finis. Vid ord som slutar på vokal är det bara delvis hörbart som ett slags postaspiration, men utlöser fortfarande stadväxling i konsonantcentrum (95). Om /h/ förekommer efter kort vokal¹¹ och därmed utlöser vokalbortfall (4.3.2.1.1, 4.3.3.1.1) hörs den tydligare som postaspiration på konsonanten. Detta gör också att konsonanten blir stavelsebärande (96, se nedan), och att stavelsegränserna därmed behålls i ord där en vokal har fallit bort. På avslutande sibilanter hörs det lättast som en förlängning av konsonanten (97).

(95)	<i>muorah</i>	/ˈmuorəh/	[ˈmuorə ^h]	träd.Pl.Nom
(96)	<i>vuaddagh</i>	/ˈvuottəkəh/	[ˈvuattək ^h]	skoband.Pl.Nom
(97)	<i>vissjh</i>	/ˈviʃʃəh/	[ˈviʃʃ]	idas.CNeg

4.4.5 Stavelsebärande konsonanter

I både andra och tredje stavelsen i en fot är det möjligt att få stavelsebärande konsonanter. Detta händer om den korta vokalen /ə/ faller bort i uttalet, vilket ofta sker om den till exempel står mellan två tonlösa konsonanter. Det finns fyra typer av exempel på stavelsebärande konsonanter i materialet.

Om /ə/ står mellan en plosiv och en nasal med samma artikulationsställe kan vokalen falla bort, varpå nasalen blir stavelsebärande (98).

(98)	<i>búhten</i>	/ˈpuuhˈtən/	[ˈpøøht̪]	komma.Pst.Pl.3
------	---------------	-------------	-----------	----------------

Om /ə/ står mellan två tonlösa konsonanter i *latus* eller vokalmargo faller den bort, och den senare av de två konsonanterna blir stavelsebärande. I praktiken sker detta oftast vid böjningar och avledningar med någon av ändelserna /s/ eller /h/. När konsonanten före /ə/ är en plosiv blir den efterföljande frikativan stavelsebärande (99). Om konsonanten före /ə/ i stället är en frikativa eller affrikata assimileras den med ändelsen, och blir själv stavelsebärande. Det resulterar också i en förlängning av frikativan eller det frikativa elementet i affrikatan (100). Av typografiska skäl skrivs stavelsemärket här under plosiven i stället för under postaspirationen i de tillfällen där det hade varit mer korrekt.

(99)	<i>äjttegh</i>	/ˈeejhˈtəkəh/	[ˈɛjçtək ^h]	förälder.Pl.Nom
(100)	<i>vässh</i>	/ˈveessəh/	[ˈvɛɛsʃ]	gå.CNeg (om tid)

¹¹ I praktiken bara efter /ə/.

Om /ə/ står mellan två plosiver i ett ord realiseras bortfallet i stället som en svag postaspiration på plosiven. Detta kan inträffa både i latus och vokalmarginal, vilket illustreras av exempel som (101).

(101) *jáddadit* /'jaat'tətət/ ['jaɪ̯t̪ h̥t̪] släcka.Inf

4.5 Andra fonologiska dialektskillnader

Den andra viktiga dialektskillnaden inom umesamiskan, utöver skillnader i ljudsystemen, är den inskjutna plosiven framför nasaler i de östliga dialekterna. Plosiven framträder i två sammanhang. Det första är i konsonantgrupper där den andra konsonanten är en nasal. Där skjuts en icke-preaspirerad plosiv, med samma artikulationsställe som nasalen, in emellan dem (98). Det gäller också efter /j/ och /v/ (99). Den inskjutna plosiven faller då som regel bort om ordet växlar till svagstadium.

(98) *gulbma* /'kulp'mə/ ['kulp̪pmə] tre.Num

väst: /'kul'mə/ ['kulmmə]

(99) *ájbmadh* /'ojp'mətəh/ ['oj̪pməth] förmå.CNeg

väst: /'oj'mətəh/ ['oj̪mməth]

Inskottskonsonanten dyker också upp där en nasal har stått ensam efter en lång monoftong eller diftong (100). Undantaget till detta är om konsonanten i initium också är en nasal, där har inte samma process inträffat i någon av varieteterna (101). Också då faller den bort i svagstadium. Variationen mellan laminalt och dorsalt uttal av den palatala nasalen tycks också ha lett till en viss variation i vilken konsonant som blir inskjuten i exempel (102).¹²

(100) *jyödna* /'jyət̪nə/ ['jyət̪nə] morbror.Sg.Nom

väst: /'jyʌnnə/ ['jyʌnnə]

(101) *njuönnie* /'njuonnie/ ['nʌennie] näsa.Sg.Nom

(102) *biegnja* /'pieɲ̪ə/ ['pieɲ̪ə] hund.Sg.Nom

alt. /'piet̪nə/ ['piet̪nə]

väst: /'pieɲ̪ə/ ['pieɲ̪ə]

¹² Se Siegl (2012: 205).

I tillägg har de västliga varieteterna ett protetiskt /j/ i ord som börjar med /ie/. Detta förekommer traditionellt inte i de östliga varieteterna (103).

(103)	<i>jiednuo</i>	/ˈietnuo/	[ˈietnuo]	flod.Sg.Nom
	väst:	/ˈjiennuo/	[ˈjiennuo]	

5 Morfofonologi

5.1 Om kapitlet

I det här kapitlet kommer de tre viktigaste morfofonologiska processerna i umesamiska att omhandlas, omljud, latusändring och stadiévaxling. Gemensamt för dem är att ljudförändringarna inte styrs av den fonologiska omgivningen, utan av morfologin. Omljuden står i avsnitt 5.2, latusändringen i 5.3 och stadiévaxlingen i 5.4.

5.2 Omljud

Historiskt sett är omljuden i umesamiska en del av en diakron process, där vokalcentrum har påverkats av vokalen i latus. Umesamiska har tre omljud, av vilka två i dag kan räknas som fullt fonemiserade (4.2). Här ska de förklaras utifrån hur Sammallahti (2012a) relaterar dem till vokalsystemet i ursamiska, som något förenklat ser ut som följer.

- I vokalcentrum finner vi fyra korta monoftonger, en lång monoftong och fyra diftonger: respektive *ə, *u, *o och *i, samt *aa, *uo, *oa, *ea och *ie.
- I latus finner vi tre korta och tre långa vokaler, *ə, *u och *i, samt *aa, *oo och *ee.
- I vokalmargo finner vi bara tre korta vokaler: *ə, *u och *i.

Utifrån detta kan vi sätta upp en tabell över hur omljuden fördelar sig i dag (efter Sammallahti 2012a: 189;¹³ Korhonen & Barruk 2010: 3). Som tidigare påpekat bygger den här delen av studien i huvudsak på material från Arvidsjaur och Malå.

1. *aa	2. *oa	3. *uo	4. *ie/*ea	5. *ə	6. *o	7. *u	8. *i	
/aa/ [aa]	/oo/ [ɔɔ]	/uo/ [uo][ua]	/ie/ [ie][iæ]	/a/ [a]	/o/ [o]	/u/ [u]	/i/ [i]	I. /aa/ (<*a)
/aa/ [aa]	/oo/ [ɔɔ]	/uo/ [uo][ua]	/ie/ [ie][iæ]	/a/ [a]	/o/ [o]	/u/ [u]	/i/ [i]	II. /uo/ (<*oo)
/aa/ [aa]	/oo/ [oo]	/uo/ [uɐ][ua]	/ie/ [ie][iæ]	/a/ [a]	/o/ [o]	/u/ [u]	/i/ [i]	III. /ie/ (<*ee)
/aa/ [aa]	/oo/ [ɔɔ]	/uo/ [uo][ua]	/ie/ [ie][iæ]	/a/ [a]	/o/ [o]	/u/ [u]	/i/ [i]	IV. /ə/ (<*ə)
/oo/ [oo]	/oo/ [ɔɔ]	/uu/ [uu]	/yɯ/ [iɯ]	/o/ [o]	/u/ [u]	/u/ [u]	/y/ [i]	V. /ə/ (<*u)
/ee/ [ɛɛ]	/uu/ [uu]	/ui/ [ui]	/ii/ [ii]	/e/ [e]	/u/ [u]	/u/ [u]	/i/ [i]	VI. /ə/ (<*i)

Tabell IX. Omljud och historisk bakgrund.

¹³ Tabellen är en något redigerad version av Sammallahtis, där bland annat ett par tryckfel har rättats.

Den översta raden visar vokalcentrum i ursamiska, där kolumn 1-4 är långa vokaler och diftonger, och 5-8 är korta vokaler. Därunder står den huvudsakliga fonematiska reflexen av dessa i modern umesamiska. Den högersta kolumnen visar latusvokalen i modern umesamiska och ursamiska, där rad I-III är långa vokaler och diftonger och rad IV-VI är korta vokaler. I kolumn 3 och 4 står allofonen framför kort och långt konsonantcentrum uppförd till vänster, och allofonen framför överlångt konsonantcentrum till höger, där sådan växling förekommer (4.3.1.1.11, 4.3.1.1.13).

Tabellen skiljer också på fonemstatus och uttal. Rad III innehåller särskilt den del allofonisk omljudsväxling, det som senare ska kallas ie-omljud (se också 4.3.2.1.4). Rad V och VI innehåller däremot fonematiska omljud, som senare ska kallas respektive u- och i-omljud. Som synes kommer de av att de tre tidigare korta vokalerna i latus har sammanfallit till bara en, /ə/.

Det är väldigt vanligt att u- och i-omljud hänger samman med att latusvokalen förkortas till /ə/ i ord som har respektive /uo/ och /ie/ i latus i grundformen.

5.2.1 U-omljudet

U-omljudet kommer historiskt sett av en historisk påverkan från vokalen i latus, där den tidigare har varit */u/. I dag är det vanligt att se det i böjningar och avledningar av ord med /uo/ i latus. I dag yttrar det sig genom att vokalen i vokalcentrum ändras, och den vanligaste effekten på vokalcentrum är att vokalen rundas. Tre av vokalfonemen, /y/, /yʷ/ och /uu/ har uppstått på grund av u-omljudet.

I de övriga tillfällena växlar vokalerna till sådana som redan har fonemstatus. Eftersom de fonologiska omgivningarna där kan vara identiska, kan den växlingen inte ses på som allofonisk.

Nedan kommer kort u-omljudets effekter att gås igenom. De korta och långa /a/ och /aa/-fonemen blir med u-omljud till /o/ (1) och /oo/ (2).

(1) <i>låpsa</i>	/'lop'sə/	bli.daggig.Prs.Sg.3
jfr. <i>lapssuot</i>	/'lap'suot/	bli.daggig.Inf
(2) <i>gåhtame</i>	/'koohtəmə/	försvinna.Prf
jfr. <i>gåhtuot</i>	/'kaahtuot/	försvinna.Inf

Det korta /o/-fonemet höjs till /u/. I västliga varieteter blir också långt /oo/ höjt till /uu/, medan vokalkvaliteten inte ändras i östliga.

(3)	<i>guddat</i>	/ˈgutˈtət/	dödas.Inf
jfr.	<i>gåddiet</i>	/ˈkotˈtiet/	döda.Inf
(4)	<i>stubatje</i>	/ˈstooɸəʃə/	stuga.Dim.Sg.Nom
	väst:	/ˈstuoɸəʃə/	
jfr.	<i>ståhpuo</i>	/ˈstooɸpuo/	stuga.Sg.Nom

Diftongen /uo/ höjs, och slutar att vara en diftong, /uu/ (5). Det korta /u/ påverkas dock inte, då det redan är både slutet och rundat.

(5)	<i>tjuvvame</i>	/ˈʃuuvvəmə/	följa.Prf
jfr.	<i>tjuovvuot</i>	/ˈʃuovvuot/	följa.Inf

Diftongen /ie/ rundas och dras bakåt till /yʷ/ (6). Detsamma sker med kort /i/, som blir till /y/ (7).

(6)	<i>byörgatje</i>	/ˈpyʷrkəʃə/	kött.Dim.Sg.Nom
jfr.	<i>beärgguo</i>	/ˈmierhˈkə/	kött.Sg.Nom
(7)	<i>vysjame</i>	/ˈvyʃ˚ʃəmə/	vredgas.Prf
jfr.	<i>vissjuot</i>	/ˈviʃ˚ʃuot/	vredgas.Inf

5.2.2 IE-omljudet

IE-omljudet förekommer bara när vi finner /ie/ i *latus*. Till skillnad från de andra två omljuden är det inte fonemiserat, utan ren allofonisk växling (se också 4.3.2.1.4). Av systematiseringsskäl tas det ändå upp i det här kapitlet. Omljudet leder till att fonemet i vokalcentrum uttalas längre fram. Vid böjning kan ie-omljud ofta växla till e-omljud i samma vokalcentrum, om *latus*vokalen ändras.

Omljudet leder till en framflyttning av /u/ till /ʷ/ (8). Motsvarande process sker med /uo/, som uttalas [ʷe] (9).

(8)	<i>júhtiet</i>	/ˈjuhˈtiet/	[ˈjʷhtiet]	flytta.Inf
jfr.	<i>juhtá</i>	/ˈjuhˈtaa/	[ˈjʷhtaa]	flytta.Prs.Sg.3
(9)	<i>vuöjdniēt</i>	/ˈvuojtˈniēt/	[ˈʷæjtniēt]	se.Inf

jfr. *vuajdná* /'vuojt'naa/ ['vuajtnaa] se.Prs.Sg.3

Med /ie/ i latus uttalas /i/ (10) och /ie/ (11) alltid i sina mer slutna varianter i vokalcentrum.

(10) *giessiet* /'kiessiet/ ['kiessiet] dra.Inf
jfr. *giessá* /'kiessaa/ ['kiassaa] dra.Prs.Sg.3

(11) *bissiet* /'pis'siet/ ['pis'siet] steka.Inf
jfr. *bissá* /'pissaa/ ['pis'saa] steka.Prs.Sg.3

Det kan verka som att ie-omljudet saknas, eller bara förekommer oregelbundet, i vissa varieteter.

5.2.3 I-omljudet

Även i-omljudet drar vokalen i vokalcentrum framåt, men har ett mycket större utslag än ie-omljudet. Liksom u-omljudet förekommer i-omljudet alltid med /ə/ i latus, och är därför att betrakta som fullt fonemiserat. Ofta går det att finna i böjningar och avledningar av ord med /ie/ i latus.

De bakre vokalerna /o/ och /oo/ blir i stället motsvarande centrala, /ʊ/ och /uʊ/.

(12) *gúdiĵ* /'kʊʊtəj/ káta.Pl.Gen
jfr. *gáhtie* /'koohtie/ káta.Sg.Nom
(13) *lúddiĵ* /'lʊt'təj/ fågel.Pl.Gen
jfr. *láddie* /'lot'tie/ fågel.Sg.Nom

Det har samma effekt på /i/, /u/ och /uo/ som ie-omljudet, och således förändras inte någon av dessa när omljudet skiftar (14).

(14) *júvviĵ* /'jʊvʋəj/ ['jʊvviĵ] bálte.Pl.Gen
jfr. *júvvie* /'juvvie/ ['jʊvvie] bálte.Sg.Nom

Den bakre diftongen /uo/ blir både mer främre och mer slutna, /ui/, framför alla grader..

(15) *gueliĵ* /'kʊiləj/ fisk.Pl.Gen
jfr. *guöllie* /'kuollie/ fisk.Sg.Nom

Både det korta /a/ och långa /aa/ blir mer främre och mer slutna, /e/ (16) respektive /ee/ (17).

	(16) <i>tseggij</i>	/'tsekkəj/	stång.Pl.Gen
jfr.	<i>tsaggie</i>	/'tsakkie/	stång.Sg.Nom
	(17) <i>jäbij</i>	/'jeepəj/	år.Pl.Gen
jfr.	<i>jáhpie</i>	/'jaahpie/	år.Sg.Nom

Den främre diftongen /ie/ upphör att vara en diftong, och höjs till ett långt /ii/.

	(18) <i>hergij</i>	/'hiirkəj/	härk.Pl.Gen
jfr.	<i>heärggie</i>	/'hier'kie/	härk.Sg.Nom

5.2.4 Dialektal variation

Omljudssystemet är, som tidigare nämnt, något av det som tydligast skiljer umesamiska från andra samiska varieteter. Detta syns inte minst på det att det också är ett av de områden där variationen ser ut att kunna vara stor, också inom umesamiskan. Tabellen nedan är parallell till tabell IX, och visar något om vilka vokaler som kan skilja sig åt. Eftersom en djupare dialektstudie inte har varit möjlig inom uppsatsens ramar är de olika varianterna utlästa från andra källor, och står därför märkta efter varifrån de är hämtade.

1. *aa	2. *oa	3. *uo	4. *ie/*ea	5. *e	6. *o	7. *u	8. *i	
[aa]	[oo]	[uo] [ua]	[ie] [iæ]	[a]	[o]	[u]	[i]	I. /aa/ (<*aa)
[aa]	[oo]	[uo] [ua]	[ie] [iæ]	[a]	[o]	[u]	[i]	II. /uo/ (<*oo)
[aa]	[oo]	[uɛ] [uɛ]	[ie] [iæ]	[a]	[o]	[u] [u]	[i]	III. /ie/ (<*ee)
[aa]	[oo]	[uo] [ua]	[ie] [iæ]	[a]	[o]	[o] ^{PS, FS}	[i]	IV. /e//uv//ij/ (<*ə)
[oo]	[uu] ^{PS, KB} [uo] ^{BH}	[uo] ^{PS}	[iɔ]	[u] ^{KB, BH}	[u]	[u]	[i]	V. /e//uv//ij/ (<*u)
[ɛɛ]	[uɛ] ^{PS} [uo] ^{PS}	[øø] [uɛ] ^{PS}	[ie] ^{PS}	[i] ^{PS, BH}	[u]	[u]	[i] ¹⁴	VI. /e//uv//ij/ (<*i)

Tabell X. Variation i vokalsystemet.

Det framgår tydligt att den största variationen är inom det vi tidigare har benämnt som u-omljud och i-omljud, alltså rad V och VI. Eftersom dessa ses på som fonemiserade betyder det också att det är möjligt att analysera de olika varieteternas foneminventarium som tämligen olika. Alla varianterna är dock här endast märkta som foner, med [].

¹⁴ Förkortningarna står för följande: PS – Sammallahti (2012b); KB – Korhonen & Barruk (2010); BH – Bergsland & Hasselbrink (1957); FS – Siegl (2012).

Sammallahti (2012a) visar särskilt till två av dem, [uu] i position 2V och [i] i position 5VI, som typiska särdrag för det västliga, jämfört med det östliga, dialektområdet.

Tabellen är ofullständig, och tjänar här endast som en illustration över hur variationen inom umesamiska kan se ut.

5.3 Latusändring

I de flesta fall förblir latusfonemet oändrat i alla böjningsformer. Där det händer, leder det dock ofta också till omljud i vokalcentrum. De två latusvokaler som är aktuella, är diftongerna /ie/ och /uo/.

Den förstnämnda kan växla till antingen /aa/ eller /ə/. Om den ändras till /aa/ påverkar det inte vokalcentrum (19).

(19) <i>áhttjáje</i>	/'aah'ʃaaajə/	fader.Sg.III
jfr. <i>áhttjie</i>	/'aah'ʃie/	fader.Sg.Nom

Om den i stället ändras till /ə/ leder det alltid till i-omljud i vokalcentrum (20).

(20) <i>áhtjijde</i>	/'eehʃəjtə/	fader.Pl.Acc
jfr. <i>áhttjie</i>	/'aah'ʃie/	fader.Sg.Nom

Också latusvokalen /uo/ växlar i vissa former till /ə/. I de tillfällena leder det alltid till u-omljud i vokalcentrum (21).

(21) <i>syöddije</i>	/'syuddəjə/	sida.Sg.III
jfr. <i>siedduo</i>	/'siedduo/	sida.Sg.Nom

5.4 Stadieväxling

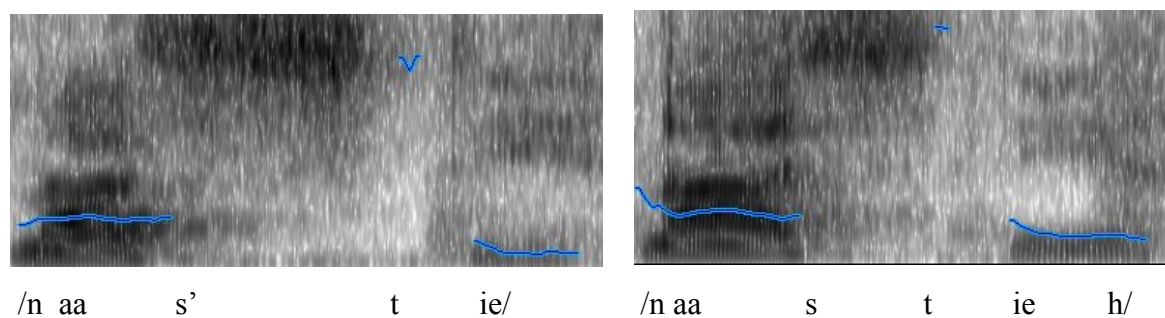
Stadieväxlingen i umesamiska utgörs av två faktorer: konsonantens längd, och ordets stadium. Som tidigare nämnt (4.4.2) kan konsonanter utanför konsonantgrupper ha tre olika längder, som här benämns kort, lång och överlång. Likaså kan en konsonantgrupp vara kort eller lång. Många ordstammar kan dessutom stå i två olika stadier, beroende på böjningsformen. Det längre av dessa kallar vi här för **starkstadium** och det kortare för **svagstadium**. Hur de faktorerna samspelar blir fokus för det här avsnittet. Ibland beskrivs de olika

stadieväxlingarna som att orden växlar mellan olika grader mellan I och III, den terminologin kommer dock inte att användas här.

Växlingen påverkar konsonantcentrum i ett ord, antingen kvaliteten, kvantiteten eller bägge delar. Historiskt sett har stadiesväxling bland annat att göra med en förlängning av konsonantcentrum framför öppna stavelser, något som ofta gäller som regel också i dag. Sådan stadiesväxling kommer därför att visas till som fonologiskt regelbunden.¹⁵ Eftersom all stadiesväxling inte är regelbunden på det sättet, kommer den ur ett synkront perspektiv att ses på som en del av morfofonologin.

I samiska språk är stadiesväxling är ett känt och typiskt fenomen, och det återfinns i någon utsträckning i samtliga varieteter utom sydsamiska. Därmed utgör den ett område där umesamiskan i betydligt större grad liknar sina nordligare grannar. Umesamiska saknar stadiesväxling för vissa former, och har över lag mindre stadiesväxling än sina nordliga grannar. Hur utbredd stadiesväxlingen har varit ser ut att ha varierat väldigt mycket också inom det umesamiska området (Larsson 2012).

Fonologiskt regelbunden stadiesväxling illustreras här av figuren nedan, där vi ser både hur konsonantcentrum förkortas vid stängd andra stavelse, och hur detta också förlänger vokalcenrum något. Vi kan också ana realiseringen av ordfinalt /h/ efter vokal i hur formantmönstret förändras. Formerna i exemplet är /naas'tie/ och /naastieh/, nominativ singular och nominativ plural av ordet för 'stjärna'.

Figur 4. Stadiesväxling av tvåstavigt substantiv.

Alla stamtypers växling kommer att gås igenom i kapitel 7 och 8.

5.4.1 Stadiesväxlingens mönster

¹⁵ Sammallahti (2012b: 360) kopplar också stadiesväxlingen särskilt till sin teori om subglottala pulser.

Det finns sex huvudmönster för stadiesväxling i umesamiska. Dessa kommer kort att systematiseras nedan.

5.4.1.1 /x'x/ – /xx/

Det här är den gruppen som ofta kallas för XX-serien, med tidigare långa konsonanter.¹⁶ Här är starkstadium en överlång konsonant, och svagstadium en lång konsonant. I vissa sammanhang påverkar den här växlingen därmed också kvaliteten i vokalcentrum (22). Den här växlingen förekommer inte efter korta monoftonger. Där är konsonanter utanför konsonantgrupper alltid överlånga.¹⁷

(22)	<i>hierráh</i>	/'hierraah/	präst.Pl.Nom
jfr.	<i>heárrá</i>	/'hier'raa/	präst.Sg.Nom

Ett annat undantag är överlånga plosiver och affrikator, som oavsett vokalcentrums längd aldrig stadiesväxlar.

(23)	<i>stágguah</i>	/'staak'kuoh/	stång.Pl.Nom
jfr.	<i>stágguo</i>	/'staak'kuo/	stång.Sg.Nom

5.4.1.2 /xx/ – /x/

Den här gruppen kallas ibland för X-serien, och innehåller tidigare korta konsonanter. I dag växlar de mellan en lång konsonant i starkstadium, och en kort i svagstadium. I likhet med det förra mönstret finner vi inte den här växlingen efter korta monoftonger.

(24)	<i>mierah</i>	/'mierəh/	kust.Pl.Nom
jfr.	<i>mierra</i>	/'mierra/	kust.Sg.Nom

5.4.1.3 /xy/ – /y/

Det här mönstret har också sitt ursprung i tidigare korta konsonanter i X-serien, men har i dag givit upphov till två andra växlingar. Det första är tidigare kort nasal, där det i senare tid har kommit en inskjuten plosiv framför. Det draget finner vi i dag bara i östliga dialekter (4.5).¹⁸ Det andra är /h/ + kort plosiv eller affrikata, där /h/-et i dag

¹⁶ Ibland också kallade korta geminater.

¹⁷ Samma fenomen med konsonantförlängning efter korta vokaler finner vi också i sydsamiska.

¹⁸ Märk också att fenomenet aldrig inträffar när initium är en nasal. Då växlar stammen i stället efter mönstret i 5.4.1.1. Jfr *mánná*, /'maannaa/ - '(ett) barn'; *mánáh*, /'maanaah/ - '(flera) barn'

faller bort i svagstadium. Precis som de andra växlingarna av samma typ finner vi inte den här efter korta monoftonger.

(25)	<i>gieduv</i>	/'kietəv/	hand.Sg.Acc
jfr.	<i>giehta</i>	/'kiehtə/	hand.Sg.Nom
(26)	<i>ienuov</i>	/'ienuov/	flod.Sg.Acc
jfr.	<i>iednuo</i>	/'iet'nuo/	flod.Sg.Nom

5.4.1.4 /x'y/ – /xy/

Det här är det vanligaste växlingsmönstret för konsonantgrupper, och det har sitt upphov i den så kallade XY-serien, bestående av två olika konsonanter. I starkstadium är gruppen förlängd (Figur 4). Vilket av elementen som blir längre varierar efter konsonantsammansättningen (4.4.2.4.1). Växlingen sker både efter korta och långa vokaler, och liksom 5.4.1.1 kan det här mönstret också skilja i vokalkvalitet mellan svagstadium, som är ett långt konsonantsegment, och starkstadium, som är ett överlångt.

(27)	<i>álduoh</i>	/'aaltuoh/	vaja.Pl.Nom
jfr.	<i>áldduo</i>	/'aal'tuo/	vaja.Sg.Nom
(28)	<i>biejviah</i>	/'piejviah/	dag.Pl.Nom
jfr.	<i>beäjjvie</i>	/'piej'vie/	dag.Sg.Nom
(29)	<i>astuon</i>	/'astuon/	fritid.Sg.Gen
jfr.	<i>asstuo</i>	/'as'tuo/	fritid.Sg.Nom

5.4.1.5 /xyz/ – /xz/

Det här mönstret är besläktat med de två tidigare. Ursprunget är XY-serien, också här, men där den senare konsonanten har varit en nasal eller /h/ + kort plosiv eller affrikata. I dag sker växlingen på samma sätt som beskrivet där, det vill säga att den inskjutna plosiven och /h/ bara förekommer i starkstadium. Mönstret återfinns efter alla vokaler, och växlar mellan ett långt och ett överlångt segment.

(30)	<i>álb máje</i>	/'olpmaajə/	karl.Sg.Ill
jfr.	<i>álmáj</i>	/'olmaaj/	karl.Sg.Nom
(31)	<i>buolkah</i>	/'puolhkəh/	kort.sträcka.Pl.Nom
jfr.	<i>bualkka</i>	/'puolh'kə/	kort.sträcka.Sg.Nom

Vissa grupper av det här slaget, till exempel de med /h/ framför något annat än en plosiv eller affrikata, ser ut att inte växla alls.

- (32) *márhnháh* /'maarhnaah/ marknad.Pl.Nom
jfr. *márhnhá* /'maarhnaa/ marknad.Sg.Nom

5.4.1.6 /xy'z/ – /xyz/

Även vissa trebokstavskombinationer kan växla mellan långa och korta varianter. Detta sker dock enbart om det mellersta ledet är en frikativa, som är den delen som förlängs i starkstadium.

- (33) *dálkieh* /'taalhkieh/ väder.Pl.Nom
jfr. *dálkkie* /'taalh'kie/ väder.Sg.Nom
(34) *beäjskuov* /'piejskuov/ fördärv.Sg.Acc
jfr. *beäjskuo* /'piejs'kuo/ fördärv.Sg.Nom

5.4.2 Stadieväxling och vokallängd

Det kan finnas ett visst samband mellan stadieväxlingen och längden på vokalcentrum. Dels är det vissa sorters konsonantgrupper som bara stadieväxlar efter långa vokaler (5.4.1.1, 5.4.1.2). I tillägg påverkas den realiserade längden i vokalcentrum av vilken grad konsonantcentrum står i. Långa vokaler framför ett överlångt segment i konsonantcentrum upplevs till exempel som hörbart kortare än långa vokaler framför kort segment. Det samma längdförhållandet gäller också för diftonger. Då är det den första delvokalen som blir kortare i uttalet.

5.4.3 Dialektal variation

Historiskt sett ser det ut att ha varierat en del inom det umesamiska området när det kommer till vilka sorters ljudsammansättningar som kan stadieväxla eller inte. Stadieväxlingen är ett av de undersökta områdena i Larssons (2012) historiska dialektstudie, och av de studerade varianterna är det flera som helt tycks sakna stadieväxling. Det gäller särskilt dem söder om umeälven, i Larssons tillfälle närmare bestämt Södra Tärna och Ullisjaure. Undersökningen antyder också att varieteten i Norra Tärna bara har stadieväxling i ett fåtal tillfällen, samt att det verkar skilja en del även mellan de olika östliga dialekterna.

6 Ortografi

6.1 Om kapitlet

Det här kapitlet tar för sig den nuvarande rättskrivningen i skriven umesamiska, och hur den hänger samman med den fonologiska analysen i kapitel 4. Kapitlet diskuterar också möjliga svagheter i den nuvarande ortografin, och hur olika möjligheter till förbättring av den skulle kunna se ut.

När det här kapitlet skrivs, under våren 2015, har det umesamiska skriftsystemet ännu inte godtagits som officiellt, trots att frågan har lyfts många gånger under de senaste åren. Det första skrivsättet för umesamiska utarbetades 1998 i samband med ett dokumentationsprojekt för ortsnamn (Kanaanstiftelsen: 2007). Senare har den ortografin reviderats och utvidgats. Den rättskrivning som kapitlet lägger till grund är till största delen utläst från en samling av texter som har publicerats under de senaste åren.

Kapitlet har fyra delar. Först kommer de principerna som Dixon (2010) lägger till grund för en god ortografi att genomgå. Sedan kommer den nuvarande rättskrivningen att förklaras utifrån fonologin, och eventuella problemområden att lyftas. Därefter kommer det nuvarande skrivsättet att jämföras med två olika alternativ, innan kapitlet avslutas av en kort diskussion.

6.2 Ortografiska principer

Dixon (2010) visar till några principer för hur goda ortografier bör se ut. Den kanske allra viktigaste gäller förhållandet mellan ljud och tecken, nämligen att alla kontrasterande skillnader i ljudsystemet också måste synas i skriften. I huvudsak ska detta ske genom att ett tecken får representera varje ljud. Det betyder både att man bör undgå att olika varianter av samma fonem skrivs olika, och att digrafer och liknande i möjligaste mån bör undvikas. Därför är det latinska alfabetet ofta en god utgångspunkt för ett nytt skriftsystem. Man bör också vara försiktig med diakritiska tecken, som man menar ofta är lätta att glömma bort för dem som lär sig skriva, och som därmed kan skapa större förvirring än klarhet i vanlig skrift.

För de språk som redan har traditionella skrivsätt påpekar han specifikt att dessa ibland kan vara bristfälliga, och overse viktiga detaljer. Därför är det i de tillfällena särskilt viktigt att inte låta skriften påverka den fonologiska analysen. Han skriver att det därmed

ibland kan vara lämpligt att använda en annan ortografi i språkvetenskapliga texter, än den som används av språkets talare. (2010: 287). Det sista rådet kommer dock inte att följas här. I stället är alla ortografiska exempel skrivna efter hur ordet skulle se ut i en vanlig umesamisk text.

6.3 Nuvarande ortografi

6.3.1 Representation av fonem

Fonem	Vokalcentrum	Latus	Vokalmargo
/a/	<a>	-	-
/o/	<å>	-	-
/u/	<u>	-	-
	<ú>		
/u/	<ú>	-	-
/y/	<y>	-	-
/e/	<e>	-	-
/i/	<i>	-	-
	<î>		
/aa/	<á>	<á>	-
/oo/	<å>	-	-
/uu/	<u>	-	-
/uu/	<ú>	-	-
/ee/	<ä>	-	-
/ii/	<e>	-	-
/uo/	<uo> - kort, långt <ua> - överlångt <uö> - framför /ie/	<uo>	-
/ui/	<ue>	-	-
/ie/	<ie> - kort, långt <eä> - överlångt	<ie>	-
/yu/	<yö>	-	-
/ə/	-	<e> - efter /u/, /e/, /i/, /ee/, /ui/ <u> - framför /v/, finalt /p/ <i> - framför /j/ <-> - mellan tonlösa konsonanter <a> - i andra omgivningar	<e> - ordslut <u> - framför <v>, <p> <i> - framför <j>, <s>, <t> <-> - mellan tonlösa konsonanter <a> - i andra omgivningar

Tabell XI. Vokalfonem och deras ortografiska representation.

Konsonant	Initium	Konsonantcentrum	Konsonantmargo	Finis
/t/	<d> <t> - grupp	<(d)d> <(t)t> - efter tonlös konsonant	<d> <t> - efter tonlös konsonant	<t>
/k/	<g> <k> - grupp	<(g)g> <(k)k> - efter tonlös konsonant	<g> <k> - efter tonlös konsonant	<k>
/p/	 <p> - grupp	<(b)b> <(p)p> - efter tonlös konsonant	 <p> - efter tonlös konsonant	<p>
/ts/	<ts>	<(d)ts>	<ts>	-
/tʃ/	<tj>	<(d)tj>	<tj>	-
/s/	<s>	<(s)s>	<s>	<s>
/ʃ/	<sj>	<(s)sj>	<sj>	-
/f/	<f>	-	-	-
/h/	<h>	<(-)h>, <-> - före plosiv i trekonsonantsgrupp	<h>, <-> - före plosiv	<h>
/d/	-	<d>	<d>	-
/v/	<v>	<v>	<v>	<v>
/n/	<n>	<(n)n>	<n>	<n>
/ɲ/	<nj>	<(n)nj>	<nj>	-
/ŋ/	-	<(ŋ)ŋ>	<ŋ>	-
/m/	<m>	<(m)m>	<m>	-
/l/	<l>	<(l)l>	<l>	-
/r/	<r>	<(r)r>	<r>	-
/j/	<j>	<(j)j>	<j>	<j>

Tabell XII. Konsonantfonem och deras ortografiska representation.

Till grund för tabellerna ligger den fonematiska analysen i kapitel 4.

6.3.1.1 Vokalfonem med olika ortografiska representationer

Det finns fem tillfällen där samma vokalfonem kan representeras av flera olika möjliga bokstäver eller bokstavskombinationer i skrift. För två av dem, diftongerna /uo/ och /ie/, är en av faktorerna om konsonantcentrum är överlångt eller inte (1). När det gör det används särskilda, alternativa stavningar. Då den variationen är parallell med hur uttalet ser ut i många varieteter kan den betraktas som ganska naturlig också i skrift. Som vi ska se nedan hjälper den också att skilja mellan långa och överlånga konsonantcentrum.

Stavningen av /uo/, liksom /u/ påverkas också av ie-omljud i latus (2). Även det är inom den allofoniska variation som blev beskriven i kapitel 4. Något liknande kan sägas om variationen mellan <i> och <î> (3). Dock verkar användningen av <î> vara något

inkonsekvent, något som kan understryka Dixons poäng om måttfullhet med diakritiska tecken.¹⁹ Den väntade stavningen i (3) hade alltså varit med <ï>, liksom det parallella exemplet under. Dessa blev dock funna i olika texter.

(1)	<i>vuassa</i>	/ˈvuosˈsə/	[ˈvuasˈsə]	ˈsäckˈ
(2)	<i>tjuöhtie</i>	/ˈtʃuohtie/	[ˈtʃuɛˈhtie]	ˈhundraˈ
(3)	<i>ihkabe</i>	/ˈihkəpə/	[ˈihkəbə]	ˈkanskeˈ
jfr.	<i>ihká</i>	/ˈihkaa/	[ˈihkaa]	ˈäven omˈ

Allra mest varierar dock latusvokalen /ə/, som påverkas av den följande konsonanten. Framför /j/ skrivs den som <i> (9), och framför /v/ eller finalt /p/ skrivs den <u> (4). Det speglar också hur uttalet kan variera i de omgivningarna (4.3.2.1.1). I övriga omgivningar kan den påverkas av vokalcentrum. Ofta används bara /e/ efter en främre vokal eller /u/ (5, 6), och <a> i övriga tillfällen (10). Detta liknar också uttalsvariationen, som dock inte alltid är lika konsekvent. Om det är ett ord med två fötter ser ofta <e> ut att användas oavsett (7). Ibland skrivs vokalen inte alls ut, om den står mellan två tonlösa konsonanter och därför inte uttalas (9). I de tillfällena blir alltid den efterföljande konsonanten stavelsebärande (4.4.5) Det gäller också mitt inne i ord.

(4)	<i>sjaddub</i>	/ˈʃatˈtəp/	[ˈʃatˈtəp]	ˈjag blirˈ
(5)	<i>älggen</i>	/ˈeelˈkən/	[ˈɛɛlkkən]	ˈde börjadeˈ
(6)	<i>jühten</i>	/ˈjüh̥tən/	[ˈjüh̥t]	ˈde flyttadeˈ
(7)	<i>vuajdnájame</i>	/ˈvuojtnaajəmə/	[ˈvuajtnaajamə]	ˈ(har) fått syn påˈ
(8)	<i>nålggsit</i>	/ˈnolˈkəsət/	[ˈnɔl̥s̥ət]	ˈatt prataˈ

På ett liknande sätt ser det ut att fungera i vokalmargo. Där skrivs /ə/ som <i> framför /j/, /s/ och /t/ (5), och som <u> framför /v/ och /p/. Detta liknar också variationen i uttalet (4.3.3.1.1). Dock verkar det också som att vokalen konsekvent skrivs med <e> i ordslut (9), och i övrigt med <a> (10). En sådan konsekvent uttalsvariation har dock inte funnits i uppsatsens fonologiska analys. Liksom i latus skrivs vokalen inte ut, om den står mellan två tonlösa konsonanter och därmed faller bort (11). Också då kompenseras det med att en av konsonanterna blir stavelsebärande.

(9)	<i>lágijde</i>	/ˈlaakəjtə/	[ˈlaagijdə]	ˈlagarnaˈ (akusativ)
-----	----------------	-------------	-------------	----------------------

¹⁹ De diakritiska tecknen med trema på <ä> och <ö> anses här inte vara representativa för det, då de också förekommer i svenska.

- (10) *iednaman* /'iet'nəmən/ ['ietnəmən] 'jordens'
 (11) *gárádh* /'kooraatəh/ ['koɑ̃^h]

6.3.1.2 Konsonanter med olika ortografiska representationer

De enda konsonantfonemen som kan representeras av olika bokstäver är plosiverna och affrikatorna. De förra skrivs oftast med , <d> och <g> både i initium, konsonantcentrum och konsonantmargo (12). Undantaget är när de står i en konsonantgrupp, efter en tonlös konsonant. Det gäller också när den tonlösa konsonanten är ett /h/ som inte står utskrivet (13).

- (12) *báguojde* /'paakuojtə/ ['paaguojtə] '(flera) ord' (Ackusativ)
 (13) *guvkietit* /'kuvhkiehtət/ ['kuv^hkie^htít] 'att hojta'

I ett fåtal tillfällen tycks de också kunna skrivas med <p>, <t> och <k> i initium. Det gäller dels i konsonantgrupper, något som är ganska ovanligt (4.4.1), samt i vissa låneord.

- (14) *pruvvien* /'pruvvien/ ['prævvien] 'en bros'
 (15) *káhva* /'kaahvə/ ['kaa^hfə] 'kaffe'

Längd representeras alltid av konsonantdubbling. För de tecken som skrivs som digrafer är det alltid det första tecknet som dubblas (16). Undantaget till detta är affrikatorna /ts/ och /tʃ/, där det i stället skrivs in ett <d> framför <ts> eller <tʃ> (17), såvida den inte följer efter en tonlös konsonant. Det görs ingen skillnad i skrift mellan lång och överlång för konsonanter utanför konsonantgrupper, utan båda dessa skrivs med bara två konsonanter. Dock är det för vissa ord möjligt att se skillnad långa och överlånga konsonantcentrum om vokalcentrum är /ie/ eller /uo/ (1,).

I konsonantgrupper är det oftast det sista elementet som dubblas när gruppen är lång. Den enda konsonant det inte ser ut att gälla är /s/ (19), och alltså inte /h/, trots att det hade kunnat vara motiverat utifrån att också denna är det element som förlängs i starkstadium (4.4.2.4.1).

- (16) *rássjuo* /'raaʃʃuo/ ['raaʃʃuo] 'regn'
 (17) *vádtʃiet* /'vaat'tʃiet/ ['vaat'tʃiet] 'att gå'
 (18) *luossa* /'luossə/ ['luossə] 'lax'
 (19) *gasskuo* /'kas'kuo/ ['kasskuo] 'mitten'

Också i skrift är /h/ något av ett särtilfälle, och fonemet skrivs inte ut mitt inne i konsonantgrupper i konsonantcentrum, eller framför en plosiv i konsonantmarg (13).

6.3.1.3 Övrigt

Korhonen och Barruk lyfter också fram ett särskilt undantag i ortografin. Det ena är sammansättningar med dubbel plosiv framför nasal, där de menar att skillnaden mellan långt och överlångt konsonantcentrum i sådana tillfällen inte hörs, och att en sådan skrivning inte vore ”pedagogiskt meningsfull” (2010: 9). Mycket riktigt förekom heller aldrig den bokstavskombinationen i materialet.

Från ett språkseminarium om umesamiska rapporteras det att ”ett grundläggande förhållningssätt är att skriva olika det man säger olika” (Kanaanstiftelsen 2007: 2), och en sådan variation präglar också det skrivna materialet.²⁰ I majoriteten av texterna ser stavningen dock oavsett ut att vara anpassad efter de östliga varianterna, med förekomsten av fonemet /ḏ/, ofta inskjutna plosiver framför nasal och fullständig stadväxling. Om detta är en skriftlig trend går dock ännu inte att avgöra.

En viss inkonsekvens förekommer vid skrivningen av /h/ + plosiv, som även i starkstadium ibland skrivs svagt (20).

(20)	<i>dahkat</i>	/’tah’kət/	[’tahkət]	’att göra’
jfr.	<i>gúhkkie</i>	/’kuh’kie/	[’kühkie]	’lång’

6.3.2 Ortografin utifrån Dixons principer

Utifrån principerna som nämndes i avsnitt 6.2 går det att finna vissa möjliga svagheter hos den nuvarande ortografin. Det kanske allra största problemet är där den bryter mot den viktigaste principen, det att alla kontrastiva skillnader ska visas. Särskilt gäller det att längden av vokalerna /o/, /u/ och /u/ inte går att utläsa av skriften. Eftersom det heller inte är möjligt att förstå vokallängden utifrån de följande konsonanterna kan detta vara försvårande, till exempel i uttalet av ord som /’moottie/ - *máddie*, ’åtskilliga’ - mot /’lot’tie/ - *láddie*, ’fågel’.

Ortografin bryter också mot principerna på ett par andra, om än mindre graverande områden. Bland annat finns det ingen tydlig konsekvens i vad olika tecken åsyftar. Till

²⁰ I vilken mån det präglas av vem som har skrivit, tecknat ned eller översatt de olika texterna är emellertid oklart, då många av skribenterna är okända.

exempel betyder akut accent ovanför ett <a> att vokalen ska förstås som lång, medan samma tecken ovanför ett <u> syftar på ett främre omljud eller ett annat fonem. Liknande är problematiken i att både <a> och <e> används för /ə/ i olika positioner.

Principen om ett tecken för varje ljud bryts också när man har både och <p> för /p/, <d> och <t> för /t/, samt <g> och <k> för /k/. De riskerar dock inte att någonsin blandas ihop med några andra ljud, och leder därför inte till några extra svårigheter för en ovan läsare. Tvärtom kan de möjligtvis vara till hjälp för svensktalande i de tillfällen där uttalet ligger närmare en av de tonande allofonerna. Det samma kan kanske också sägas om allofonin av /ə/ framför /v/ eller /j/, samt hur vokalcentrum påverkas av ie- och e-omljuden. I de tillfällena är skillnaden mellan uttalet och det i analysen så reducerade fonemsystemet kantänkas så stor att det kan motivera att principerna frångås.

6.4 Om förbättring av nuvarande ortografi

Den viktigaste åtgärden om man önskade att förbättra rättskrivningen skulle således i första hand vara att se till att längden i vokalcentrum alltid ginge att utläsa. Därefter skulle det vara gynnsamt att skapa konsekvens i användandet av latusvokaler, samt funktionen till den akuta accenten. I det här stycket kommer två alternativa lösningar att presenteras. Den ena är hämtad från Sammallahti (outg.), och den andra är särskilt utarbetad i förbindelse med den här uppsatsen. Alternativen kommer också att demonstreras genom två olika textutdrag. Här bör det understrykas att syftet med det här stycket inte är att ta ställning för den ena eller andra lösningen – eller ens en revision av skrivsättet över huvud taget – utan enbart som underlag för diskussion.

Sammallahti har valt en lösning som helt saknar tecken som inte redan finns i det svenska alfabetet. Det betyder därmed att alla långa vokaler skrivs med dubbla tecken, och fördelningen av vokalerna ligger också den närmare svenskan och sydsamiskan. Sålunda skrivs /ʉ(ʉ)/ som <u(u)>, /u(u)/ som <o(o)> och /o(o)/ som <å(å)>. För /ə/ i latus skriver också Sammallahti <i> och <u> i samma fonologiska omgivning.²¹ Det gör att båda två också skrivs med <e>. Samma principer gäller /ə/ i vokalmargo. Han har också ett annat system för konsonanter, där till exempel /h/ alltid skrivs ut och kan dubblas i konsonantgrupper, där överlångt segment kan markeras med <'> i längd tre, och där längd visas annorlunda för plosiver, till exempel <gk(k)>.

²¹ Dock bör det anmärkas att han också analyserar dem som egna fonem.

Den andra alternativa lösningen bygger till stor del på den existerande ortografin. Också där är det i de rundade vokalerna att de flesta skillnaderna visar sig. Där skrivs fortfarande lång /oo/ med <å>, till den korta varianten används i stället <o>. Kort /u/ skrivs med <u>, medan /uu/ skrivs med <ú>, för att vara konsekvent med användningen av akut accent. Till /u/ används, efter IPA-tecknet, <u>, och således skrivs /uu/ <uu>. I latus och vokalmargo skrivs /ə/ alltid med <a>, även när den inte uttalas, och inga undantag görs för när konsonantlängd skrivs ut och inte.

Nedan presenteras tre textutdrag som exempel. Den första (A) är hämtad ur Schlachters *Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie*, den andra (B) är hämtad från Sorsele kommuns hemsida, och den tredje är från översättningen av *Guktie Ubmeje ságij stađđane sjaddij*.²² Dessa skrivs för referens ut i fyra varianter, i tur och ordning en fonologisk analys (1), den nuvarande ortografin (2), en ortografi baserad på Sammallahti (3) och en på den alternativa lösningen som presenterades ovan (4).

A1. /uuv'tələ muv mujh'tiemən paaliestə, tie taahtə kaajh'kə maalaahkə suak'nuo kuvləj aarviehuv'raajə. Die koovnjə taastie paalkies nuorhtəs maavəsjaavrie piktə jah pijjiele veerəj vuostək kied'kävriepuovđən jah navaaj pihťəkən jilliele hierraavaarien jah die aarviehuv'raajə/

A2. *Uvddale muv mujttieman bálieste ,die dáhta gájkka Máláhke²³ suaknnuo guvlj Árviehuvrráje. Die gávnij dástie bálgies nuortas Mávasjávrie bikta jah bijjiele värij vuostak Geäđggúvriebuovđan jah naváj Bihtjagan jilliele Heärrávárien jah die Árviehuvrráje.*

A3. *Oovddele mov mojhhtiemen baalieste, dia daahte gaajhhke Maalahke suaknnoe govlij Aarviehovrraje. Die gáavnij daastie baalgies nuarhtes Maavesjaavrie bikte jah bijjiele veerij vuastak Geađkkuvriebuovđen jah naváj Bihtjegen jilliele Hearravaarien jah dia Aarviehovrraje.*

A4. *Úvddala muv mujttieman bálieste, die dáhta gájkka Máláhka suaknnuo guvlj Árviehuvrrája. Die gávnij dástie bálgies nuortas Mávasjávrie bikta jah bijjiela värij vuostak Geäđgguvriebuovđan jah naváj Bihtjagan jilliela Heärrávárien jah die Árviehuvrrája.*

²² Den (C) skiljer sig från de andra, då den i huvudsak använder västliga former.

²³ Schlachter skriver här *Máláhke*, det vanliga skrivsättet i dag är dock *Máláge*.

B1. /tuv kommuvnæn viel'kuokæsvuohtæ lie taajdiehtit uđđæ laakæn jah jijfæt riektaj bij'ræ. rijkæn unniepælohkuoh kel'kæh aaj sierræ sijjøj roodđæjamætoohkæjtæ siep'ræt jah vujtnæsijtæ oosiev vaal'tiet, mah jijfæsæ vyj'jærijtæ peejtnæh/

B2. *Duv kommuvnan veälguogisvuohta leä dájdiehtit uđđæ lágan jah jijtjat riektáj bijrra. Rijkæn unniebelåhkuoh gelggh áj sierra sijjij²⁴ ráđđasjemedåhkijde seåbrrat jah vujdnasijde åsiev válddiet, mah jijtjase vyjjarijde báj dneh.*

B3. *Dov kámmovnen vealguogisvuahte lea daajdiehtit odde laagen jah jijtjet riaktaj bijrre. Rijken unniebelåhkoeh gelggh aaj sierre sijjij ráđđesjemedååhkijte seabrret jah vojtnesijte ååsiev vaalddiet, mah jijtjese vyjjerijte beejtneh.*

B4. *Duv kommuvnan veälguogisvuohta leä dájdiehtit uđđæ lágan jah jijtjat riektáj bijrra. Rijkæn unniebelohkuoh gelggah áj sierra sijjij ráđđasjamadåhkijda seåbrrat jah vujdnasijda åsiev válddiet, mah jijtjasa vyjjarijda báj dneh.*

C1. /aktæn paalien staađæn kaajh'kæ oojvaalaatfæh tjoohkænin jah jih'tæh: tjuovværiihpie kujht mij'jæn staađep tollæstæ kaajuot jah tan tehtæ kal'kæpæ suukæjtæ fattætah'tiet. kaatænøj koop'pæfæahkætæ pieliestæ suukæjtæ tsikkæpæ mah stoopuojtæ luovæs tollæstæ kojjæh./

C2. *Aktan bálien stáđan gájkkæ åjvåladtjh tjåhkanin jah jehthh: Tjuovvarehpe gújt mijjan stáđub dállaste gájuot jah dan dehte galggabe ságijde sjaddadahttiet. Gátanij gåbbatjåhkade bielieste ságijde tseggebe mah ståbuojde luovas dállaste gåjjh.*

C3. *Akten baalien staađæn gaajkke åjvaladtjh tjååhkenin jah jehthh: Tjuavverehpe gujt mijjen staađub dállaste gaajoet jah dan dehte galggebe suugijte sjaddtedahhtiet. Gaatenij gååbbpatjaahkede bielieste suugijde tseggebe mah stååboejde luaves dállaste gååjjh.*

C4. *Aktan bálien stáđan gájkkæ åjvåladtjh tjåhkanin jah jehthh: Tjuovvarehpe gujt mijjan stáđub dollasta gájuot jah dan dehte galggaba ságijda sjaddadahttiet. Gátanij gåbbatjåhkkada bieliesta ságijde tseggebe mah ståbuojda luovas dollasta gåjjh.*

²⁴ Här är det sannolikt ett tryckfel i originaltexten, som är rättat i genomgången ovan.

6.5 Diskussion

Såsom Dixon påpekade kan det ibland finnas inbyggda brister i traditionella skrivsätt. Det är ju inte minst tydligt om man ser på de etablerade europeiska ortografierna. Både svenska, tyska och ryska - för att inte tala om engelska och franska - har rättskrivningar som tidvis kan skilja sig mycket från hur det faktiska ljudsystemet ser ut. Det visar också att sådana brister på inget sätt behöver innebära problem för ett språksamhälle. Det finns därför knappast skäl till att mena att en eventuell perfektion i skrivsättet är avgörande för umesamiskans framtid.

Å andra sidan är heller inte detta skäl till att inte vilja ha en så konsekvent rättskrivning som möjligt, inte minst eftersom många av dem som ska lära sig läsa inte är modersmålstalare av språket. Eftersom man vidare kan anta att de flesta som läser och skriver umesamiska också skriver svenska, kan vi gå ut från att alla tre lösningarna är lärbara för alla som önskar att läsa språket.

Utifrån de rent vetenskapliga principerna Dixon sätter upp kan man argumentera för att Sammallahtis lösning är den som är bäst lämpad. Alla de viktiga kontrastiva skillnaderna är synliga, vokallängd visas på ett konsekvent sätt och vokalernas kvalitativa värde ligger också så nära som möjligt det svenska uttalet.

En faktor som Dixon emellertid inte tar med är att skrifttraditionen i sig själv kan ha ett värde för talarna, också just för att ortografen är framarbetad av talarna själva. Därför är det tänkbart att eventuella ändringar bör anpassas till den kunskap och tradition som finns, även om den moderna traditionen är ung. Det sista alternativet är konstruerat med detta i åtanke, där de nuvarande vokalvärdena har hållits fast på i största möjliga mån, samt dubbelvokaler likaledes har undvikits. Den uppenbart svaga punkten är tecket <u>, som varken finns i svensk eller samisk tradition. Såsom Dixon påpekar är som sagt också diakritik något som ofta kan missas, och som man därför bör vara försiktig med.

Uppenbart finns det flera argument både för och emot de olika ortografiska alternativen som har presenterats här. Även här bör det understrykas att detta inte är menat som en argumentation mot att umesamiska ska användas också i skrift. Att en språklig varietet skrivs måste alltid vara kopplat till att det finns ett intresse hos talarna för att göra detta, och det är inte någonting som i sig bör hindras av eventuella möjligheter till att senare förändra och kanske förbättra rättskrivningen. Då det från det nämnda språkseminariet också poängterades att ”normen för skriftspråket kan vara på lång sikt” (Kanaanstiftelsen 2007: 8) talar detta också för att den umesamiska rättskrivningen kommer att fortsätta att vara under utveckling i åren som kommer.

7 Ordklasser

7.1 Om kapitlet

I det här kapitlet kommer vi att definiera fyra ordklasser i umesamiska. Dessa är nominal, verb, adverb, och konjunktioner. Indelningen kommer till största delen att göras på morfologiska grunder, men även de syntaktiska funktionerna kommer att tas med i analysen.

Grammatiskt definieras **ord** i umesamiska av fyra kriterier. Dessa är hämtade från Dixon (2011a:13-14), och är alla fyra relevanta för umesamiska. Kriterierna är:

1. De bygger på en eller flera lexikaliska rötter, som påverkas av morfologiska processer.
2. De har en konventionaliserad koherens och betydelse.
3. När de är sammansatta eller affigerade står dess beståndsdelar alltid samlade i satsen.
4. När de är sammansatta eller affigerade står de som regel i en bestämd ordning.

7.2 Nominalklassen

Nominalklassen är sammansatt av sex undergrupper: substantiv, pronomen, determinativ, adpositioner, adjektiv och räkneord. Den gemensamma nämnaren för dem är att de kan böjas i kategorin kasus, och därför ska den egenskapen härmed användas som definierande för nominalklassen. Umesamiska har nio olika kasus, som vi kommer att se närmare på i kapitel 8. I några sällsynta fall förekommer nominal också med possessivändelse.

Den största undergruppen till nominalerna är substantiven. I tillägg till kasus kan de också böjas i numerus, i deras tillfälle singular och plural. Ett substantiv kan också utan avledning stå som huvud i en nominalfras (12.2.1). I genitiv kan ett substantiv också användas för att modifiera huvudet i en nominalfras. Substantiven är en öppen grupp, med lexikalt innehåll.

Pronomina är en liten och stängd ordklass, som i sig består av fyra mindre grupper: de personliga, de relativa, de interrogativa och de reflexiva. Precis som substantiv kan de stå som huvudord i en NP i alla kasus utom genitiv. Står de i genitiv fungerar de i stället som modifierare. Pronomen kan heller inte ta modifierare själva.

De relativa och interrogativa pronomina kan böjas för två numeruskategorier, medan de personliga och reflexiva pronomina kan böjas för tre: singular, dual och plural. De relativa kan stå som så kallat gemensamt argument i en relativ bisats (12.5.1), och ett interrogativt pronomen bildar en frågesats när det står först i satsen.

Determinativen kan själva stå som huvudord i en NP, men skiljer sig från pronomina genom att de, när de modifierar ett annat huvudord, böjs i samma kasus som detta, och därmed inte är avgränsade till genitiv i den positionen. Alla determinativ kan böjas för två numerus, singular och plural.

Adpositionerna²⁵ är en grupp bestående av substantiv, som i hög grad har grammatikaliserats. Många av dem förekommer heller inte i andra roller. De skiljer sig från alla andra nominal i det att de inte böjs i numerus. Adpositionerna förekommer alltid tillsammans med ett annat nominal, som då står i genitiv.

Adjektiven kan, liksom de andra nominalen, böjas för både kasus och numerus. De skiljer sig ut genom att de dessutom kan gradböjas i något av de tre dragen positiv, komparativ och superlativ. I stället för att stå i genitiv när de är modifierare i en NP står adjektiv då i en särskild form, som kallas attributiv. I den formen kan de inte böjas ytterligare.²⁶ När de används som huvudord i en NP eller som kopulakomplement, står de i stället i så kallad predikativ form. Den predikativa formen kan också böjas i alla kasus. Adjektiv är, liksom substantiv, en öppen klass.

Räkneorden kan ibland förekomma som huvudord i en NP, men kan inte själva ta modifierare. I stället står de vanligtvis i den positionen själva. I så fall böjs de i samma form som huvudordet, också i genitiv. De böjs inte i pluralformer, men alla tal över ett styr pluralformen hos nominalet de modifierar. Dessutom har alla räkneord möjligheten att böjas som antingen grundtal eller ordningstal. Klassen är liten och sluten.

Alla nominalklasser och deras böjning går igenom i kapitel 8.

7.3 Verbklassen

²⁵ Dessa refereras ibland till som postpositioner, och står oftast efter sin modifierare. Eftersom de dock förekommer både före och efter används här det mer inkluderande begreppet adposition.

²⁶ Ett möjligt undantag är när adjektivet är böjt i komparativ.

Verbklassen är öppen, och till största delen lexikalisk. Alla verb kan böjas efter två modus, beroende på talhandlingen: indikativ och imperativ. Ett verb som inte står i ett modus står i någon av de infinita formerna. Dessa är infinitiv, konnegativ, tillståndsform, perfekt (particip),²⁷ presens particip och verbgenitiv. En av de rapporterade formerna, verbabessiv, förekommer inte alls i materialet. Infinitiv och presens particip kan användas som argument till vissa predikat. Konnegativformen förekommer bara tillsammans med negations verbet. Tillståndsformen och perfekt används för att bilda sammansatta tempus, och verbgenitiven fungerar som ett slags sättsadverbial.

I moduset indikativ böjs verbet för realitet, person och numerus. Umesamiska har två möjliga realitetskategorier, irrealis och realis. I realis står också verbet i ett av två tempus, presens eller preteritum. Utöver detta finns det tre personkategorier och tre tempus.

Verb i imperativ böjs bara efter numerus, och alltså inte efter person – i stället är alla imperativformer för andra person. Detta verkar vara parallellt med systemen i pitesamiska (Wilbur 2014) och sydsamiska (Bergsland 1994). Verben i indikativ och imperativ är de som böjs efter subjektet i satsen.

Två verb skiljer sig från de övriga. Kopulaverbet tycks sakna vissa av de infinita formerna, samt används också som i sammansatta tempus tillsammans med tillståndsform och perfekt. Det negativa verbet kan i sin tur inte stå i några infinita former alls, och står alltid tillsammans med ett annat verb i konnegativ. Verbböjningen genomgås i kapitel 9.

7.4 Adverb

Adverben är den minsta av de öppna klasserna. De är de enda orden som kan stå som huvudord i en adverbialfras. Adverben är dessutom unika bland de öppna ordklasserna i det att orden inte böjs. Adverben går igenom i kapitel 10.

7.5 Konjunktioner

Konjunktioner är en liten och sluten klass, med få medlemmar. Orden har enbart grammatiska funktioner, och används för att sam- och underordna ord, fraser och satser, och går utifrån

²⁷ Det kan ibland se ut att skilja något mellan perfektformen och perfekt particip-formen. Det har inte varit möjligt att belägga hur den variationen föregår.

detta att dela in i (egentliga) konjunktioner och subjunktioner. Konjunktionerna står tillsammans med adverbena i kapitel 10.

7.6 Partiklar

De här är en liten och osammanhängande grupp av ord, som alla har det gemensamt att de inte är en del av någon fras eller annan syntaktisk enhet. Till skillnad från adverbena påverkar partiklarna inte verbets betydelse i sig, utan i stället sådant som informationsstruktur, samt talarens och mottagarens förhållande till informationen.

8 Morfologi: nominal

8.1 Om kapitlet

Nedan följer en genomgång av formläran för alla de nominala ordklasserna. De olika böjningskategorierna behandlas i 8.2. Den mest omfattande av nominalklasserna är substantiv, vars böjning går igenom i 8.3. Därefter ska vi se på i tur och ordning pronomen i 8.4, postpositioner i 8.5, adjektiv i 8.6 och räkneord i 8.7. Formverket nedan bygger i huvudsak på det östliga dialektområdet.

8.2 Numerus, possessiv, kasus och genitiv

Alla dessa kan böjas efter två numerus, singular och plural. Vidare kan de stå i åtminstone åtta olika kasus. Dessa är nominativ, ackusativ, illativ, elativ, inessiv, abessiv, komitativ och essiv. Funktionen till umesamiska kasus är att visa nominalfrasens roll i satsen. I tillägg kommer formen genitiv. Den skiljer sig här från de andra, genom att den ofta används för att markera att ett nominal har en underordnad roll i en nominalfras, i stället för att markera frasens roll i satsen.

Dixon (2010: 45) understryker att den just den egenheten hos genitiv, att det till formen är en del av ett kasusparadigm, men funktionellt är en del av ett annat system, på inget sätt är ovanlig i världens språk. Därför kan det också vara viktigt att klargöra att genitiv i sådana tillfällen tillhör ett annat grammatiskt system än de övriga kasusen. I de flesta avseenden fungerar umesamiskt genitiv just på det sättet. I umesamiska används genitiv också på fristående adverbial i satsen, vilket tyder på att det umesamiska genitivkasuset bör analyseras som kasus i vissa funktioner, men alltså inte i andra.

Möjligtvis förekommer också ett tionde kasus, partitiv, på vissa pronomen. Underlaget för detta i materialet är dock mycket litet, och formerna är därför inte medtagna här.

I den här analysen använder vi **nominativ** som grundform, vilket därmed är den formen som används för underdelning av de olika kategorierna. Skälet till detta är att argumentet med huvudord i nominativ alltid är det som påverkar verbets böjning.

En mer ovanlig ändelse är den så kallade possessivändelsen. Den fungerar som ett enklitiskt pronomen, som markerar tillhörighet på ett nominal. Possessivändelsen kan också böjas i person, tre numerus och kasus. Possessivändelsen är ovanlig på de flesta substantiv,

och förekommer mest på olika former av det reflexiva pronomenet (8.4.2).

8.2.1 Kasusmarkering

Alla kasus visas på orden med hjälp av böjningsändelser. Ibland ger dessa också utslag genom att sätta igång andra fonologiska processer tidigare i foten. Vilka ändelser som förekommer ser ut att variera tämligen lite, och utifrån det är ett huvudparadigm för nominalböjning uppställt nedan. Som nämnt ovan betraktas nominativ som nominalets grundform. I likstaviga och sammandragna stammar kan latusvokalen i nominativ singular ha stor inverkan på böjningsmönstret, och den kommer därför att kallas **temavokal**.

Vi kommer dock att se närmare på de olika nominalkategorierna böjs i respektive avsnitt. De alternativa formerna för illativ singular och abessiv är de som används på olikstaviga stammar.

	Sg	Pl
Nom	-	/h/
Gen	/n/	/j/
Ack	/v/ ²⁸	/jtə/
Ill	/jə/ /ssə/	/jtə/
Ela	/stə/	/jstə/
Ine	/snə/	/jnə/
Kom	/jnə/	/jkəjmə/ ²⁹
Abe	/t/ /htaah/	
Ess	/nə/	

Det hade varit möjligt att analysera /j/-fonemet som ett särskilt pluralmorfem, eftersom det förekommer i alla pluralformer utom nominativ. Fonemet har sannolikt funnits i de formerna sedan ursamiska (Sammallahti 1998: 203-205), och kan tidigare ha haft en sådan betydelse. I dag är det dock enbart i elativ som det som följer är detsamma både i singular och plural, och att /stə/ i så fall skulle kunna vara en egen elativändelse. I de andra formerna är det inte

²⁸ I många varieteter /p/, se (Fonologi).

²⁹ I vissa varieteter förekommer i stället ändelsen /j/ (Korhonen & Barruk 2010).

möjligt att säranalysera på samma sätt. Därför kommer för konsekvensens skull alla suffixen i sin helhet här att ses på som egna morfem.

Ändelsen för komitativ flertal kan variera mellan olika dialekter. Det rapporteras om att ändelsen skulle kunna vara /j/, i likhet med genitiv plural. Formen /j, kujmø/ analyseras också här konsekvent som en egen fot.

8.2.2 Possessivböjning

Utanför det reflexiva pronomenet förekommer det två olika former av possessivändelsen i materialet. Båda är i singular genitiv. Data i materialet tyder på att formerna i första person skulle börja på konsonanten /m/ eller /n/, något som också understryks av de historiska formerna (Sammallahti 1998: 208-209).

	1:a person	2:a person	3:e person
Sg.Gen	-	/t/	/sə/

8.2.3 Temporalt kasus

Den här formen har ibland tidigare kallats prolativ, och tycks morfologiskt fungera likadant som kasusen. Ändelsen är alltid *-k*, /k/, och böjningen är fonologiskt oregelbunden, så tillvida att stammen trots detta står i starkstadium. Dock används den enbart på ord som gäller tid, såsom årstider eller tider på dygnet. Typiska förekomster är alltså till exempel *tjakttja-k*, /tʃakʹtʃək/, 'om hösten', eller *jijja-k*, /jijʹjək/, 'om natten'. Eftersom betydelsen alltid tycks vara temporal, kallas det här för temporalt kasus.

8.2.4 Oregelbundna uttryck för rum

Det finns vissa rumsnominal som har ett formmönster, som inte liknar övriga nominal. Omfånget verkar dock vara ganska begränsat, och böjningarna verkar här ha en helt lexikaliserad betydning. Formerna det gäller är särskilt vissa ord för läge, såsom ord för över, bredvid eller efter. Samtliga av de orden är också sådana som i andra former kan förekomma som adpositioner. Dessutom gäller det orden för väderstreck. På grund av ordens lokativa betydelse tycks vissa av formerna ha ett sammanhang med de lokativa kasusen illativ, elativ och inessiv. För referens står därför de kasusnamnen angivna nedan.

	Sg
Ill	/s/
Ela	/tə/
Ine	/nə/

(1)	<i>vul-a-s</i>	/ 'vuuləs/	'ned'	av <i>vuöllie-</i> , / 'vuollie/, 'under'
(2)	<i>nuort-a-de</i>	/ 'nuorhtətə/	'norrifrån'	av <i>nuorta-</i> , / 'nuorhtə/, 'nord'
(3)	<i>jill-ie-ne</i>	/ 'jil'lienə/	'i väster'	av <i>jillie-</i> , / 'jillie/, 'väster'

På samma stammar förekommer också en fjärde form, *-lde*, /ltə/, som dock inte lika klart låter sig placera in i det vanliga kasusparadigmet. Betydelsen tycks kunna översättas med 'på X-sidan av Y' eller 'X om Y'.

(4)	<i>bijj-ie-lde</i>	/ 'pij'jieltə/	'upptill'	av <i>bijjie-</i> , / 'pijje/, 'över'

8.3 Substantiv

Substantiven delas in i tre olika huvudkategorier utifrån deras fonologiska egenskaper. Dessa är de likstaviga stammarna, de sammandragna stammarna och de olikstaviga stammarna.

Eftersom det inte har varit möjligt att finna kompletta böjningsparadigm för några enskilda stammar, har det i stället tagits in motsvarande böjningsexempel av samma stamtyp. Där det heller inte har varit möjligt, har stammen rekonstruerats.

8.3.1 Likstaviga stammar

De likstaviga stammarna är den klart största gruppen substantiv. Gemensamt för dem är att de alla slutar på en vokal i nominativ singular. Dessa kallas här för temavokaler. De fyra olika temavokalerna är /ə/, /aa/, /ie/ och /uo/. Nedan kommer vi att ställa upp ett exempel av varje typ. Fyrstaviga stammar följer samma mönster som de tvåstaviga, med undantag för att vissa nominativformer där kan vara trestaviga. Här grupperas de tillsammans som likstaviga substantivstammar. Eventuell stadiövaxling sker alltid enbart i ordets sista konsonantcentrum, också i sammansättningar.

I alla de likstaviga stammarna är stadiövaxlingen fonologiskt regelbunden, det vill säga att ordet bara står i svagstadium när den andra stavelsen är sluten. Detta gör att nominativ

singular, illativ singular och essiv är de enda formerna som alltid står i starkstadium.

8.3.1.1 /ə/-stammar

muorra – 'träd'

	Sg		Pl	
Nom	<i>muorra</i>	/ˈmuorə/	<i>muorah</i>	/ˈmuorəh/
Gen	<i>muoran</i>	/ˈmuorən/	<i>muorij</i>	/ˈmuorəj/
Ack	<i>muoruv</i>	/ˈmuorəv/	<i>muorijde</i>	/ˈmuorəjtə/
Ill	<i>muorrije</i>	/ˈmuorrəjə/	<i>(gielijde)</i>	/ˈkieləjtə/
Ela	<i>muoraste</i>	/ˈmuorəstə/	<i>muorijste</i>	/ˈmuorəjstə/
Ine	<i>muorasne</i>	/ˈmuorəsne/	<i>(skuvlijne)</i>	/ˈskuvləjne/
Kom	<i>(giedijne)</i>	/ˈkietəjne/	<i>(gielijgújme)</i>	/ˈkieləjˌkujmə/
Abe		* <i>muorat</i>	/ˈmuorət/	
Ess		<i>(staddáne)</i>	/ˈstaddəne/ ³⁰	

I /ə/-stammarna inträffar inga förändringar av latusvokalen, och de saknar helt omljud.

8.3.1.2 /aa/-stammar

mánná – 'barn'

	Sg		Pl	
Nom	<i>mánná</i>	/ˈmaanna/	<i>mánáh</i>	/ˈmaanaah/
Gen	<i>(kránnán)</i>	/ˈkraanna/	<i>mánáj</i>	/ˈmaanaaj/
Ack	<i>mánáv</i>	/ˈmaanaav/	<i>mánájde</i>	/ˈmaanaajtə/
Ill	<i>mánnáje</i> ³¹	/ˈmaanaajə/	<i>mánájde</i>	/ˈmaanaajtə/
Ela	<i>(vuorkáste)</i>	/ˈvuorhkaastə/	<i>(vieddájste)</i>	/ˈviettaajtə/
Ine	<i>(vuorkásne)</i>	/ˈvuorhkaasnə/	* <i>mánájne</i>	/ˈmaanaajnə/
Kom	<i>mánájne</i>	/ˈmaanaajnə/	<i>mánájgújme</i>	/ˈmaanaajˌkujmə/
Abe		* <i>mánát</i>	/ˈmaanaat/	
Ess		<i>(muaddáne)</i>	/ˈmuottaane/ ³²	

³⁰ De andra stammarna i paradigmet: *giehta*, /ˈkiehtə/ - 'hand'; *giella*, /ˈkiellə/ - 'språk'; *skuvlla*, /ˈskuvlə/ - skola; *staddá*, /ˈstaddə/ - 'stad'.

³¹ Även formen *mánáje* förekom i materialet.

³² De andra stammarna i paradigmet: *kránná*, /ˈkraanna/ - 'granne'; *vuarkká*, /ˈvuorˈkaa/ - 'förvaringsplats'; *vieddá*, /ˈvietˈtaa/ - rottåga; *muaddá*, /ˈmuodˈdaa/ - 'päls'.

Också /aa/-stammarna saknar latusändring och omljud.

8.3.1.3 /ie/-stammar

sábmie – 'same'

	Sg		Pl		
Nom	<i>sábmie</i>	/ 'saapmie/	<i>sámieh</i>	/ 'saamieh/	
Gen	<i>sámien</i>	/ 'saamien/	<i>sámij</i>	/ 'saamøj/	+i
Ack	<i>sámiev</i>	/ 'saamiev/	<i>sámijde</i>	/ 'saamøjtə/	+i
Ill	(<i>diggáje</i>)	/ 'tik'kaajə/	<i>sámijde</i>	/ 'saamøjtə/	+i
Ela	(<i>tjiddjeste</i>)	/ 'tʃit'tʃiestə/	<i>sámijste</i>	/ 'saamøjstə/	+i
Ine	(<i>gådiesne</i>)	/ 'kootiesnə/	(<i>jábijne</i>)	/ 'jeepəjnə/	+i
Kom	(<i>báddijne</i>)	/ 'peet'təjnə/	+i <i>sámijgújme</i>	/ 'saamøj,kəjmə/	+i
Abe	(viekiet) / 'viekiet/				
Ess	<i>sábmienne</i> / 'saapmienə ³³				

I /ie/-stammarna förkortas latus i alla pluralformer utom nominativ, samt i komitativ singular. Då går /ie/ över till /ə/ och utlöser därmed i-omljud i vokalcentrum. I exemplet ovan betyder det att /aa/ går över till /ee/. Alla former med i-omljud är märkta med +i.

8.3.1.4 /uo/-stammar

juglluo – 'pojke'

	Sg		Pl		
Nom	<i>juglluo</i>	/ 'juk'luo/	<i>jugluoh</i>	/ 'jukluoh/	
Gen	<i>jugluon</i>	/ 'jukluon/	<i>jugluoj</i>	/ 'jukluoj/	
Ack	<i>jugluov</i>	/ 'jukluov/	<i>jugluojde</i>	/ 'jukluojtə/	
Ill	<i>jugllije</i>	/ 'juk'ləjə/	+u (<i>jáhvuojde</i>)	/ 'jaahvuojtə/	
Ela	(<i>ieluoste</i>)	/ 'ieluostə/	(<i>jáhvuojste</i>)	/ 'jaahvuojstə/	
Ine	(<i>ieluosne</i>)	/ 'ieluosnə/	(<i>gírkuojne</i>)	/ 'kirkuojnə/	
Kom	<i>jugluojne</i>	/ 'jukluojnə/	(<i>ieluojgújme</i>)	/ 'ieluoj,kəjmə/	
Abe	(bierguot) / 'pierkuot/				
Ess	<i>juglluone</i> / 'juk'luonə ³⁴				

³³ De andra stammarna i paradigmet: *diggie*, / 'tik'kie/ - 'ting (råd)'; *tjiddjie* - / 'tʃit'tʃie/ - 'mor'; *gåhtie*, / 'koohtie/ - 'kåta'; *báddie*, / 'paat'tie/ - 'band'; *jáhpie*, / 'jaahpie/ - 'år'; *viekie*, / 'viek'kie/ - 'hjälp'.

Som för alla de likstaviga stammarna är stadieväxlingen här fonologiskt regelbunden. I illativ singular övergår /uo/ till /ə/, och utlöser därmed u-omljud i vokalcentrum. Därför är illativ märkt med +u. Som vi såg i kapitel 5.2 är dock /u/ en av de vokalerna som inte ändras av u-omljud, och därför är inte omljudet synligt på stammen i det här exemplet.

8.3.2 Sammandragna stammar

De sammandragna stammarna har samma kasusändelser som de likstaviga. De är emellertid annorlunda i det att nominativformen alltid slutar på en konsonant, oftast /j/ eller /s/.

Stadieväxling ser ut att förekomma och vara fonologiskt regelbunden. Latusvokalen fungerar också här som temavokal, och kan utlösa omljud. Nedan följer exempel på två vanliga ord med olika temavokaler.

	Sg		Pl		
Nom	<i>båtsuoj</i>	/ˈpootsuoj/	”ren”	<i>båtsh</i>	/ˈpootsəh/ +u
Gen	<i>båtsan</i>	/ˈpootsən/	+u	<i>båtsij</i>	/ˈpootsəj/ +u
Ack	<i>båtsuv</i>	/ˈpootsəv/	+u	<i>båtsijde</i>	/ˈpootsəjtə/ +u
Ill	<i>(ålbmáje)</i>	/ˈolpmaajə/	+u	<i>båtsijde</i>	/ˈpootsəjtə/ +u
Ela	<i>(ålmáste)</i>	/ˈolmaastə/	+u	<i>*båtsijste</i>	/ˈpootsəjstə/ +u
Ine	<i>(ålmásne)</i>	/ˈolmaasnə/	+u	<i>*båtsijne</i>	/ˈpootsəjnə/ +u
Kom	<i>(ålmájne)</i>	/ˈolmaajnə/	+u	<i>båtsijgújme</i>	/ˈpootsəj.kujmə/ +u
Abe		<i>båtset</i>	/ˈpootsət/		+u
Ess		<i>(vuoluojne)</i>	/ˈvuoluojnə/		³⁵

Som synes växlar /uo/ i latus här till /ə/ i många av formerna, och ger därmed u-omljud i vokalcentrum. För /oo/ i vokalcentrum påverkar det dock, som nämnt, inte vokalkvaliteten i alla varieteter. I västliga varieteter skulle dock vokalen gå över till ett [uu] (5.2). Formerna som skulle genomgå u-omljud är här märkta med +u – dock gäller det enbart i stammarna med /uo/ som temavokal. Märk också att illativ singular är den enda formen i starkstadium, samt att sammandragna stammar som slutar på /j/ i nominativ har identiska komitativ singular- och essiv-former.

³⁴ De andra stammarna i paradigmet: *ielluo* /ˈielluo/ - 'hjord'; *jáhvuo* /ˈjaahvuo/ - 'mjöl', *girkkuo* /ˈkirh'kuo/ - 'kyrka'; *beärgguo* /ˈpier'kuo/ - 'kött'.

³⁵ De andra stammarna i paradigmet: *ålmáj* /ˈolmaaj/ - 'karl'; *vuoluoj* /ˈvuoluoj/ - 'kudde'.

	Sg	Pl
Nom	<i>sarvies</i> /'sarvies/ ”sarv”	<i>sarváh</i> /'sarvaah/
Gen	<i>sarván</i> /'sarvaan/	* <i>sarváj</i> /'sarvaaj/
Ack	<i>sarváv</i> /'sarvaav/	<i>sarvájde</i> /'sarvaajtə/
Ill	(<i>bálgáje</i>) /'paal'kaajə/ ³⁶	* <i>sarvájde</i> /'sarvaajtə/
Ela	(<i>bálgáste</i>) /'paalkaastə/	* <i>sarvájste</i> /'sarvaajstə/
Ine	(<i>bálgásne</i>) /'paalkaasnə/	* <i>sarvájne</i> /'sarvaajnə/
Kom	* <i>sarvájne</i> /'sarvaajnə/	* <i>sarvájjújme</i> /'sarvaaj,kujmə/
Abe	* <i>sarvát</i> /'sarvaat/	
Ess	(<i>bálgáne</i>) /'paalkaanə/ ³⁷	

Sammandragna stammar med /ie/ som latusvokal genomgår latusväxling till /aa/ i alla former utom nominativ singular. Det gör att det heller inte blir något i-omljud i vokalcentrum. Den tredje vanliga temavokalen, /aa/, förändras inte vid böjning. Sådana stammar har heller därför inget omljud i stammen.

8.3.3 Olikstaviga stammar

De olikstaviga stammarna skiljer sig från de sammandragna i och med det att marginalkonsonanten alltid är densamma i de former där den är realiserad. Stammarna utmärker sig också med andra ändelser för abessiv, /htaah/, och för illativ singular, /ssə/. I formen som slutar med /htaa/ analyseras ordet som tvåfotat, och /aa/ blir därför i de tillfällena latusvokal.

Vidare kan de olikstaviga stammarna delas in i två grupper. Den första typen är de, där alla former har minst tre stavelser. På grund av det ändras aldrig den andra stavelsen, vilket leder till att det heller aldrig blir stadiévaxling.

almatje – ’människa’

	Sg	Pl
Nom	<i>almatje</i> /'alməʃə/	<i>almatjh</i> /'alməʃəh/

³⁶ Förekommer också som /'paalkaajə/.

³⁷ Den andra stammen i paradigmet: *bálgies*, /'paalkies/ - ’stig’.

Gen	<i>almatjan</i>	/ 'alməʃən/	<i>almatjij</i>	/ 'alməʃəj/
Ack	<i>almatjuv</i>	/ 'alməʃəv/	<i>almatjijde</i>	/ 'almə,ʃijtə/
Ill	(<i>váráttjissa</i>)	/ 'vaaraa,ʃissə/	<i>almatjijde</i>	/ 'almə,ʃijtə/
Ela	(<i>stáđatjiste</i>)	/ 'staaðə,ʃistə/	<i>almatjijste</i>	/ 'almə,ʃijstə/
Ine	(<i>jávrátjisne</i>)	/ 'jaavraa,ʃisnə/	(<i>jávrátjijne</i>)	/ 'jaavraa,ʃijnə/
Kom	<i>almatjijne</i>	/ 'almə,ʃijnə/	* <i>almatjijgújme</i>	/ 'alməʃəj,kujmə/
Abe		<i>almatjahtáh</i>	/ 'almə,ʃahtaah/	
Ess		<i>almatjine</i>	/ 'almə,ʃinə/ ³⁸	

Den andra gruppen är den, där nominativ singular är tvåstavig. Om nominativformen slutar på en konsonant, som i *málies*, /maalies/, 'måltid', blir den konsonanten också marginalkonsonant i resten av formerna, och därmed blir stadiövaxlingen regelbunden. Ett särskilt fall verkar dock vara de stammar som har /k/ i konsonantmargo. Där finner vi att bokstaven ofta har fallit bort i finis, men att formen trots det står i svagstadium. En möjlig hypotes kunde i så fall vara att ett tidigare */k/ i finis gått över i ett /h/, som senare har fallit bort. Resultatet skulle då ha blivit en nominativform i svagstadium, något som i så fall är den enda substantivtypen som är oregelbunden på det sättet. En alternativ hypotes hade varit att /h/ i finis är bevarat i nominativ singular, men sällan dokumenterats i skrift. En del av källorna talar också för detta. Dock är dataunderlaget ännu för litet och något motsägelsefullt på den punkten, vilket gör att de formerna bör undersökas närmare vid ett senare tillfälle.

guosma – 'kaffe'

	Sg		Pl	
Nom	<i>guosma</i>	/ 'kuosmə/	(<i>muahth</i>)	/ 'muoh'təh/ ³⁹
Gen	<i>guassmagan</i>	/ 'kuos'məkən/	<i>guassmagij</i>	/ 'kuos'məkəj/
Ack	<i>guassmaguv</i>	/ 'kuos'məkəv/	<i>guassmagijde</i>	/ 'kuos'mə,kijtə/
Ill	<i>guassmagisse</i>	/ 'kuos'mə,kissə/	(<i>gábmagijde</i>)	/ 'kaap'mə,kijtə/
Ela	<i>guassmagiste</i>	/ 'kuos'mə,kistə/	(<i>äjttegiiste</i>)	/ 'eej'tə,kijstə/
Ine	(<i>sluapttjagisne</i>)	/ 'sluop'ʃə,kisnə/	* <i>guassmagijne</i>	/ 'kuos'mə,kijnə/
Kom	<i>guassmagijne</i>	/ 'kuos'məkijnə/	(<i>äjttegiigújme</i>)	/ 'eej'təkəj,kujmə/
Abe		* <i>guassmagahtáh</i>	/ 'kuos'mə,kahtaah/	

³⁸ De andra stammarna i paradigmet: *váráttje*, /'vaaraatʃə/ - 'litet berg', *stáđatje*, /'staaðətʃə/ - 'by', *jávrátje*, /'jaavraatʃə/ - 'liten sjö'.

³⁹ Den väntade formen hade varit /'muoh'təkəh/.

Ess

(*suollagine*) /'suollə,kinə/⁴⁰

8.4 Pronomen

I syntaxen kan pronomen stå som huvud i en NP i alla kasus utom genitiv, där de i stället fungerar som modifierare. Pronomina i umesamiska har alla utöver det något olika egenskaper, och flera av dem kommer därför att behandlas separat. Det personliga pronomenet kan, liksom det reflexiva, böjas efter person och tre olika numerus. Det relativa pronomenet och de interrogativa böjs däremot bara efter två, och saknar dessutom personböjning. Få pronomen verkar kunna böjas i essiv.

Just pronomen ser ut att vara ett av de områdena med störst dialektal variation. Särskilt dualisformerna kan skilja sig väldigt mycket åt, där stammarna i väst tycks vara /mon/, /ton/ och /son/, medan de i öst i stället är /muvn/, /tuvn/ och /suvn/. I båda områdena är dock nominativformen ett undantag till det. På grund av lite och oklar data kommer därför bara östliga former att sättas upp nedan. Listan bör därför ses på som högst ofullständig. Korhonen och Barruk (2010: 35) har i sin uppställning med flera varianter av de olika formerna, dessa kommer dock av utrymmesskäl inte att ställas upp här.

Med undantag för nominativ singular skiljer sig de olika formerna åt endast med vilken konsonant som står i initium: /m/ i första person, /t/ i andra person och /s/ i tredje person. Därför är av plattshänsyn bara det första paradigmet medtaget.

8.4.1 Personliga pronomen

Formerna som inte har påträffats i materialet är efter Korhonen & Barruk (2010) och Sammallahti (outg.).

	Sg		Du		Pl		
Nom	1:a	<i>månna</i>	/'monnə/	<i>mānuoj</i>	/'moonuoj/	<i>mijjah</i>	/'mijjəh/
	2:a	<i>dådna</i>	/'totnə/	<i>dānuoj</i>	/'toonuoj/	<i>dijjah</i>	/'tjijjəh/
	3:e	<i>sådna</i>	/'sotnə	<i>sānuoj</i>	/'soonuoj/	<i>sijjah</i>	/'sijjəh
Gen		<i>muv</i>	/'muv/	(<i>suvnan</i>)	/'suvnən/	<i>mijjan</i> ⁴¹	/'mijjən/

⁴⁰ De andra formerna i paradigmet: *sluoŋtja*, /'sluoŋtjə/ - 'kolt'; *muohta*, /'muohtə/ - 'snö'; *gáma*, /kaamə/ - 'sko'; *äjtte*, /'eejtə/ - *suola*, /'suolə/ - 'tjuv'.

Ack	<i>muv</i>	/ˈmuv/	(<i>suvnuv</i>)	/ˈsuvnəv/	(<i>sijjuv</i>)	/ˈsijjəv/
Ill	<i>múnje</i>	/ˈmʉjɲə/	<i>muvnije</i>	/ˈmuvnəjə/	* <i>mijjijde</i>	/ˈmijjəjtə/
Ela	(<i>súvste</i>)	/ˈsuvste/ ⁴²	(<i>suvnaste</i>)	/ˈsuvnəstə/	* <i>mijjaste</i>	/ˈmijjəstə/
Ine	<i>múvsne</i>	/ˈmuvsnie/	* <i>muvnasne</i>	/ˈmuvnəsne/	<i>mijjasne</i>	/ˈmijjəsne/
Kom	<i>mujna</i>	/ˈmujnə/	* <i>muvnijne</i>	/ˈmuvnəjnə/	* <i>mijjigújme</i>	/ˈmijjəj.kujmə/
Abe	* <i>muvtá</i>	/ˈmuvtaa/	* <i>muvnat</i>	/ˈmuvnət/	* <i>mijjat</i>	/ˈmijjət/

8.4.2 Reflexiva pronomen

Det relativa pronomenet sticker ut bland de andra pronomina, i och med att det ser ut att vara sammansatt mellan ett vanligt pronomen, *jijtja* /jijhtʃə/, 'själv', och en ändelse, som ser ut att vara identisk med possessivändelsen. Den visar både person, numerus och kasus. Det är oklart om pronomenändelsen vid några tillfällen skiljer sig från possessivändelsen i övrigt.

De flesta av de möjliga kasusformerna är inte funna i materialet, och därför kommer bara ett fåtal av de vanligare att ställas upp nedan. De postulerade formerna är efter Schlachter (1958) Då det bara har funnits någon enstaka dualisform kommer dessa alls inte att tas med, även om en del talar för att det fortfarande kan existera. De andra formerna ska enligt Schlachter bygga på stammen *allas-*, /ˈalləs/, men inga av dem förekommer i materialet.

<i>1:a person</i>	Sg		Pl	
Nom	<i>jijtja</i>	/ˈjijhtʃə/	<i>jijtjh</i>	/ˈjijhtʃəh/
Gen	<i>jijtjane</i>	/ˈjijhtʃənə/	<i>jijtjane</i>	/ˈjijhtʃənə/
Ack	* <i>jijtjamuv</i>	/ˈjijhtʃəməv/	* <i>jijtjamijde</i>	/ˈjijhtʃə.mijtə/
<i>2:a person</i>	Sg		Pl	
Nom	<i>jijtja</i>	/ˈjijhtʃə/	<i>jijtjh</i>	/ˈjijhtʃəh/
Gen	<i>jijtjat</i>	/ˈjijhtʃət/	-	
Ack	* <i>jijtjuvt</i>	/ˈjijhtʃəvt/	-	
<i>3:e person</i>	Sg		Pl	
Nom	<i>jijtja</i>	/ˈjijhtʃə/	<i>jijtjh</i>	/ˈjijhtʃəh/
Gen	<i>jijtjase</i>	/ˈjijhtʃəsə/	* <i>jijtjaseäh</i>	/ˈjijhtʃə.sieh/

⁴¹ Schlachter rapporterar också om formen /mijjəj/

⁴² Sammallahti rapporterar också om former utan /v/ i stammen i singular elativ och inessiv.

Ack *jijtjuvse* /'jihtʃəvsə/ *jijtjuvseäh* /'jihtʃəv,siəh/

En del data tyder på att de övriga formerna tar marginalkonsonanterna /n/, /t/, och /s/, och därefter böjs som vanliga olikstaviga substantiv. Detta skulle dock behöva undersökas närmare vid ett senare tillfälle.

8.4.3 Relativa pronomen

I umesamiska verkar stammen /juhk-/ huvudsakligen användas som gemensamt argument i relativsatser (12.5.1) för nominativ i singular och plural. Bara två andra former av ordet, med stammen /'juo/, ser ut att vara belagd i materialet. Det finns också relativa pronomen, som till formen är identiska med de interrogativa pronomina i (8.4.4). Dessa är betydligt mer vanligt förekommande i alla kasus utom nominativ. Eftersom de är funktionellt olika analyseras de dock här som olika stammar.

	Sg	Pl
Nom	<i>juhka</i> /'juhkə/	<i>juhkh</i> /'juhkəh/
Gen	<i>juon</i> /'juon/	
Ack	<i>juob</i> /'juop/	

8.4.4 Interrogativa pronomen

I materialet är framför allt tre nominala frågepronomen vanliga, *mij* för sak, *gie* för person, och *maggár*⁴³ för slag eller urval. De två förstnämnda har en mer oregelbunden böjning, och kommer därför att genomgåas nedan. Övriga pronomen verkar böjas regelbundet som lik- eller olikstaviga stammar. Essivformer tycks dock inte förekomma för någon av dem.

Syntaktiskt kan de användas för att markera frågesats om de står i början av en sats. De formmässigt identiska pronomina som används som gemensamt argument i relativsatser räknas här som relativa pronomen. Formerna som inte är belagda i materialet är efter Korhonen & Barruk (2010) och Sammallahti (outg.).

	Sg	Pl
Nom	<i>mij</i> /'mij/	<i>mah</i> /'mah/

⁴³ I materialet förekommer det också som /'makkaarəs/.

Gen	<i>man</i>	/ˈman/	<i>maj</i>	/ˈmaj/
Ack	<i>máb</i> ⁴⁴	/ˈmaap/	<i>majddie</i> ⁴⁵	/ˈmajˈtie/
Ill	<i>*massa</i>	/ˈmasˈsə/	<i>*majda</i>	/ˈmajtə/
Ela	<i>masstie</i>	/ˈmasˈtie/	<i>majstie</i> ⁴⁶	/ˈmajstie/
Ine	<i>masnie</i>	/ˈmasˈnie/	<i>*majssnie</i>	/ˈmajsˈnie/
Kom	<i>majna</i>	/ˈmajnə/	<i>majgújme</i>	/ˈmajˌkujmə/

Formen i komitativ plural, /majkujmə/, analyseras här som tvåfotad, parallellt med substantivböjningarna med samma ändelse.

	Sg		Pl	
Nom	<i>gie</i>	/ˈkie/	<i>gieh</i>	/ˈkieh/
Gen	<i>gien</i>	/ˈkien/	<i>*giej</i>	/ˈkiej/
Ack	<i>*gieb</i>	/ˈkiep/	<i>*giejdie</i>	/ˈkiejtie/
Ill	<i>*giesa</i>	/ˈkiesə/	<i>*giejda</i>	/ˈkiejtə/
Ela	<i>*geässtie</i>	/ˈkiesˈtie/	<i>*geäjsstie</i>	/ˈkiejsˈtie/
Ine	<i>geässnie</i>	/ˈkiesˈnie/	<i>*geäjssnie</i>	/ˈkiejsˈnie/
Kom	<i>*giejna</i>	/ˈkiejnə/	<i>*giejgújme</i>	/ˈkiejˌkujmə/

Det finns också flera frågeord som inte klassificeras som nominal. Dessa står i stället med adverbena (10.2.5).

8.5 Demonstrativer

Som i både syd- och pitesamiska finns det i umesamiska olika demonstrativstammar beroende på närheten till det omnämnda. Stammen varierar då bara i vokalcentrum, i övrigt är formerna identiska. Det närmaste avståndet har stamvokalen /aa/, mellanavståndet har stamvokalen /a/, och det mest avlägsna avståndet har stamvokalen /u/.⁴⁷ Av platsskäl presenteras därför bara det första paradigmet här.

⁴⁴ I enstaviga former ser det ut att vara vanligt i alla varieteter att ackusativ singular slutar på /p/ och inte /v/.

⁴⁵ En variantform verkar vara /ˈmejdə/.

⁴⁶ En variantform verkar vara /ˈmejstie/.

⁴⁷ I transkriptionen omnämns de som PROX, DIST och REM.

	Sg		Pl	
Nom	<i>dáhta</i>	/ˈtaahtə/	<i>dáh</i>	/ˈtaah/
	<i>dahta</i>	/ˈtahtə/		
	<i>duhta</i>	/ˈtuhtə/		
Gen	<i>dán</i>	/ˈtaan/	<i>dáj</i>	/ˈtaaj/
Ack	<i>dáb</i>	/ˈtaap/	(<i>dajddie</i>)	/ˈtaajˈtie/
Ill	(<i>dassa</i>)	/ˈtasˈsə/	* <i>dájda</i>	/ˈtaajtə/
Ela	<i>dásstie</i>	/ˈtaasˈtie/	(<i>dajsta</i>) ⁴⁸	/ˈtajstə/
	mod: <i>dáhtie</i>	/ˈtaahtie/		
Ine	<i>dássnie</i>	/ˈtaasˈnie/	* <i>dássnie</i>	/ˈtaasˈnie/
	mod: <i>dádnie</i>	/ˈtaatnie/	mod: <i>dájdnie</i>	/ˈtaajtnie/
Kom	<i>dájna</i>	/ˈtaajnə/	* <i>dájgújme</i>	/ˈtaajkújmə/

I vissa kasus används olika former beroende på om demonstrativet står som huvud eller modifierare i frasen. De är ovan märkta med *mod.* Formen i komitativ plural, /taajkújmə/, analyseras här som tvåfotad, i likhet med /majkújmə/ och substantivböjningarna med samma ändelse.

Ett annat vanligt demonstrativ, som visar till vilket slag något är, eller vilken av flera det är tal om, är *daggár*. Det är en direkt parallell till frågepronomenet *maggár*, och böjs liksom det regelbundet som en trestavig stam.

8.6 Adpositioner

Adpositionerna är en liten grupp nominal, som används till att bygga sammansatta adverbial. De förekommer alltid tillsammans med ett annat nominal i genitiv. Adpositionen analyseras här som modifierare i frasen, med en funktion som är parallell till en kasusmarkör. De böjs efter samma morfologiska och fonologiska mönster som substantiv, men skiljer sig i hur många av formerna de kan ta. Dels förekommer adpositioner aldrig i plural, och dels verkar vissa kasus aldrig förekomma. De vanligaste formerna ser ut att vara nominativ, illativ, inessiv och elativ.

⁴⁸ Den väntade formen efter Sammallahti (outg.) hade varit /ˈtaajstie/.

Gränsdragningen mellan adpositioner och substantiv är i högsta grad glidande. Några ord finner vi bara som adpositioner, medan andra ser ut att också kunna finnas som vanliga substantiv. Nedan kan till exempel *biellie* betyda både 'halv' (5) och 'sida' (6).

(5)	<i>biell-ie</i>	<i>mijl-a-n</i>	<i>guhkadis</i>	'en halv mils längd'
	halv-TV[Sg.Nom]	mil-TV-Sg.Gen		längd
(6)	<i>gåbb-á-ηk</i>	<i>biel-á-je</i>		'till båda sidorna'
	båda-TV-X ⁴⁹	sida-TV-Sg.Ill		

I syntaxen finner vi nästan alltid adpositionen efter det andra nominalet (7). Detta ser också ut att vara det mest produktiva mönstret. Undantag, där det står före kan dock också förekomma (8). Den egenskapen skiljer också nominalfraser med adpositioner från andra nominalfraser. Eftersom båda de möjligheterna finns, används det neutrala **adpositioner** om båda två. *Bijrra* betyder här 'om/omkring' eller 'runt'.

(7)	<i>tjebuhta-n</i>	<i>bijrr-a</i>		'runt halsen'
	hals-Sg.Gen	om-TV[Sg.Nom]		
(8)	<i>bijrr-a</i>	<i>gierd-a-n</i>		'omkring gårdet'
	om-TV[Sg.Nom]	gårde-TV-Sg.Gen		

Det är också möjligt att göra sammansättningar av flera adpositioner, som i (9).

(9)	<i>vuöll-ie-biell-á-je</i>			'på undersidan'
	under-TV-sida-TV-Sg.Ill			

8.7 Adjektiv

Adjektiven är den nominala undergruppen med flest särskilda böjningskategorier. Utöver numerus och kasus har adjektiv olika former beroende på om de står som modifierare eller komplement, och kan dessutom gradböjas i antingen positiv, komparativ eller superlativ. Gradböjningen kombineras också alltid med numerus- och kasusböjningen.

Vanligtvis böjs ett adjektiv inte alls i numerus och kasus när det modifierar ett substantiv, i så kallad attributiv ställning (10). När adjektivet står som komplement till ett

⁴⁹ Ändelsen är inte identifierad.

kopulaverb, i så kallad predikativ ställning, böjs det däremot efter subjektets numerus och står själv i nominativ (11). Eftersom det predikativa adjektivet själv står som huvudord i en NP kan det också böjas i kasus (12). Wilbur (2014) rapporterar att liknande fenomen också finns i pitesamiska.

(10)	<i>báries</i>		<i>álm-áj</i>		'en gammal karl'
	gammal.Attr		karl-TV[Sg.Nom]		
(11)	<i>juhk-h</i>	<i>lijjen</i>	<i>buöjd-ie-h</i>		'som var feta'
	REL-Pl.Nom	COP.Pst.Pl.3	fet-TV-Pl.Nom		
(12)	<i>hie-j-uo-j</i>		<i>dieht-ie</i>		'för de fattigas skull'
	fattig-TV-Pl.Gen		skull-TV[Sg.Nom]		

Förhållandet mellan de attributiva och predikativa formerna är inte helt regelbundet. Nedan kommer adjektiven utifrån detta att delas in i tre huvudgrupper, de med samma form i attributiv och predikativ (8.6.1), och de med förlängd attributiv- (8.6.2) respektive predikativform (8.6.3). Som regel följer adjektiven samma böjningsmönster som ett motsvarande två- eller trestavigt nominal, beroende på stamtypen.

Adjektiven är också ensamma bland nominalerna att kunna böjas i komparativ- och superlativ. Också de formerna kan böjas i numerus och kasus, och bygger då på predikativformen i nominal singular. Av utrymmesskäl kommer dock inte de fulla paradigmerna att tas med här.

Analysen av superlativvändelsen /mus/ är ännu något oklar. En del data antyder att det hade varit lämpligt att analysera den som en tredje stavelse i foten, men den skiljer sig därvidlag ut genom att vokalen inte drar mot ett [i] framför /s/. Det skulle i så fall göra den unik bland marginalvokalerna, och eventuellt påverka den fonologiska analysen av vokalmarg (4.3.3). Här väljs i stället konsekvent att analysera det som den första stavelsen i en andra fot, med /u/ i vokalcentrum.

8.7.1 Samformiga adjektiv

I den här gruppen har alla orden samma form i attributiv som i predikativ nominativ singular. Orden kan sluta både på konsonant och vokal. I de samformiga adjektiv som slutar på

konsonant tillhör den stammen, och i de tillfällena böjs ordet som ett trestavigt nominal. Exemplet nedan betyder ”gammal”.

	Attributiv		Predikativ, sing.	Predikativ, plural
Nom	Pos	<i>báries</i>	<i>/'poories/</i>	<i>báries /'poories/ (luovash) /'luovəsəh/⁵⁰</i>
	Kmp	<i>(bárrásubba)</i>	<i>/'poorrə, suppə/</i>	
	Spl	<i>(*bárrásubmas⁵¹)</i>	<i>/'poorrə, supməs/</i>	

8.7.2 Adjektiv med förlängd attributivform

Den andra gruppen är där attributivformen är en förlängning av predikativformen. Det allra vanligaste är då att predikativformen är ett tvåstavigt ord, som i attributivform slutar med *-s*, */s/*, och växlar till svagstadium. Positiv och superlativ böjs som likstaviga nominal, och komparativ böjs som olikstaviga.

Även *-ge*, */kə/* förekommer som attributivändelse,⁵² i de tillfällena stadiesväxlar inte stammen. Exemplet nedan betyder ”fattig”.

	Attributiv		Predikativ, singular	Predikativ, plural
Nom	Pos	<i>hiejuos</i>	<i>/'hiejuos/</i>	<i>hiejjuo /'hiejjuo/ hiejuoh /'hiejuoh/</i>
	Kmp	<i>(nievriebe)</i>	<i>/'nievriepə/</i>	
	Spl	<i>(lahkijmus)</i>	<i>/'lahkəj, mʊs/⁵³</i>	

8.7.3 Adjektiv med förlängd predikativform

Det finns också många tillfällen där predikativformen är en förlängning av en tvåstavig attributivform. De vanligaste ändelserna för detta är *-ge*, */kə/*, *-de*, */tə/*, och *-s*, */s/*. Exemplet nedan betyder ”tjock”.

	Attributiv		Predikativ, singular	Predikativ, plural
Nom	Pos	<i>gissa</i>	<i>/'kis'sə/</i>	<i>gissage /'kis'səkə/ gissagh /'kis'səkəh/</i>
	Kmp	<i>gissiebe⁵⁴</i>	<i>/'kis'siepə/</i>	

⁵⁰ Den andra stammen i paradigmet: *luovas*, */'luovəs/* - 'lös'.

⁵¹ Efter *bárrásubmasijste*, stark-Kmp-Spl-Sg.Ela

⁵² Ett förekommande exempel är *viexáke*, */viexaakə/* - *viex*, */viex/* - 'stark'.

⁵³ De andra stammarna i paradigmet: *neävrrie*, */niev'rie/* - 'dålig'; *lahka*, */'lah'kə/* - 'nära'.

Sup (*stuorájmus*) /'stuoraaj,mʉs/⁵⁵

Utöver det faktum att förhållandet mellan attributiv och predikativ form inte är regelbundet, ser det i tillägg ut som att vissa ord ibland kan ha flera möjliga former i attributiv eller predikativ. För ordet *báhks*, /'pahkəs/, 'varm', tycks attributivformen till exempel både kunna antingen *báhks* eller *báhkka*, /'pah'kaa/.

8.8 Räkneord

Räkneorden finner vi oftast som huvud i en adjektivfras, och kan som modifierare i en nominalfras antingen stå i genitiv (13) eller böjas efter huvudordets kasus (14). När ordet är huvud i en NP böjs det som ett vanligt nominal (15). Tal över ett styr nominativ plural hos ordet det modifierar (16), men kan också modifiera nominal som själva är modifierare, och därför står i genitiv (17). Räkneord kan dock själva inte böjas i plural, med några möjliga undantag (18).

(13)	<i>akt-a-n</i>
en-TV-Sg.Gen	<i>sijj-á-je</i>
plats-TV-Sg.Ill	'till en plats'
av <i>akta</i> , /'ak'tə/
(14)	<i>gulm-i-jne</i>
tre-TV-Sg.Com	<i>mán-á-jgújme</i>
barn-TV-Pl.Com	'med tre barn'
av <i>gulbma</i> , /'kulp'mə/
(15)	<i>váldd-ie-t</i>
ta-TV-Inf	<i>aktu-v</i>
en-TV-Sg.Acc	<i>tjáts-ie-ste</i>
vatten-TV-Sg.Ela
			'att ta en (sten) ur vattnet'
av <i>akta</i> , /'ak'tə/
(16)	<i>vijtt-a</i>
fem-TV[Sg.Nom]	<i>mán-uo-h</i>
månad-TV-Pl.Nom	'fem månader'
av <i>vijtta</i> , /'vij'tə/, 'fem'
(17)	<i>tjijttj-a</i>
sju-TV[Sg.Nom]	<i>mijl-a-n</i>
mil-TV-Sg.Gen	<i>lájdd-uo</i>
sträcka-TV[Sg.Nom]
			'sju mils vägsträcka'
av <i>tjijttja</i> , /'tʃijt'tʃə/, 'sju'
(18)	<i>gáktss-ie</i>
åtta-TV[Sg.Nom]	<i>tjuöd-ie-h</i>
hundra-TV-Pl.Nom	'åttahundra'
av <i>gákttsie</i> , /'kakt'tsie/, 'åtta'

⁵⁴ Efter *gissiebijde*, tjock-Kmp-Pl.Acc

⁵⁵ Den andra stammen i paradigmet: *stuorra*, /'stuorra/ - 'stor'.

Räkneord kan också stå som ordningstal, då med ändelsen /tə/ (19). Dessa böjs som vanliga olikstaviga nominal.

- (19) *gálmá-de* *báll-ie-ne* 'den tredje gången'
tre-ORD[Sg.Nom] gång-TV-Ess

Semantiskt är talsystemet uppbyggd på basen tio, *lúhkie*. Större tal sätts alltså samman av kombinationer av tal + (bas + tal), så att till exempel *vijtta* är fem, *lúhkie-vijtta* är femton, och *vijtta-lúhkie-vijtta* är femtiofem.

9 Morfologi: verb

9.1 Om Kapitlet

Verben är en av de största ordklasserna i umesamiska, och är också den med flest olika möjliga böjningskategorier. De kategorierna kommer här att systematiseras på syntaktiska och morfologiska grunder.

Allra först skiljer vi på verbformer som är böjda i modus, och sådana som inte är det.⁵⁶ I umesamiska finns det två modus som markeras morfologiskt, indikativ och imperativ. Dessa kallas för de finita verbformerna. De infinita formerna förekommer som regel enbart med ett finit verb. Verb särskiljer sig syntaktiskt i och med det att de finita och infinita formerna tillsammans utgör det så kallade verbklustret (12.2.3).

I indikativ böjs verbet efter person, numerus och realitet. Det finns två möjliga värden på realitet, realis och irrealis. Realisformerna kan böjas i två olika tempus, presens och preteritum, medan irrealis saknar den distinktionen.⁵⁷ Irrealisformerna är dock så pass sällsynta i materialet att de inte kommer att tas med i böjningsparadigmen. Utöver former av kopulaverbet har bara en förekomst av irrealis påträffats i materialet.

Umesamiska har vidare tre olika personer, 1:a, 2:a och 3:e, samt tre numerus, singular, dual och plural. I imperativ saknas både realitets-, och tempusböjning, samt att formen bara förekommer i 2:a person. Därför böjs verbet då bara efter numerus. Generellt sett är irrealisformerna ytterst ovanliga i materialet – bara en möjlig förekomst utanför kopulaverbet har funnits – och de kommer därför inte att stå med i verbparadigmen.

Alla de infinita formerna saknar ytterligare böjningskategorier. De har också oftast en annan syntaktisk fördelning i satsen än de finita, vilket ska visas i kapitel 12. Två av formerna, perfekt och tillståndsform, förekommer bara tillsammans med kopulaverbet som hjälpverb. Konnegativen finner vi bara tillsammans med negationsverbet (9.6). Infinitivformen kan stå efter många verb, men är särskilt vanlig efter andra hjälpverb såsom *galggat* (skola), *ådtjuot* (få) eller *ålggiēt* (börja). Verbgenitivet visar, precis som sin nominala motsvarighet, att verbet där står som modifierare till huvudordet, det vill säga det finita verbet. Det hade varit möjligt att se flera av de infinita formerna, till exempel infinitiv och participer, som avledningar,

⁵⁶ Till modus räknar vi här de tre huvudmodus som Dixon ställer upp efter de tre viktigaste talhandlingstyperna, det vill säga indikativ (eller deklarativ), imperativ och interrogativ (Dixon 2012b: 2).

⁵⁷ Irrealis är det modus som ofta kallas *potentialis* i samisk språkvetenskap.

så tillvida att de i praktiken fungerar som olika slags nominal. Denna analys kommer dock inte att genomföras närmare här, utan alla de formerna står i stället uppsatta med resten av verbböjningen i det här kapitlet. Vissa verbformer som det rapporteras om är så sällsynta i materialet att de inte kommer att tas med i den här genomgången.

En av de viktigaste egenskaperna hos verb i umesamiska är hur deras valens påverkar vilka argument som finns i en sats. Detta ser dock inte ut att påverka verbböjningarna direkt, i det avseendet är fonologiska faktorer mycket viktigare. Därför är verben här, liksom substantiven, sorterade efter antalet stavelser i stammen. En del verbavledningar ser ut att kunna ändra ett verbs valens, men de är, liksom andra avledningar bara ytterst sporadiskt beskrivna i den här uppsatsen (11.3).

Hur de olika verbböjningarna ser ut kan variera en del efter stamtypen, därför blir det heller inte möjligt att sätta upp ett allmänt verbböjningsparadigm. De olika böjningssuffixen står sorterade efter stamtyper och temavokaler, i avsnitt 9.2, 9.3 och 9.4. Två verb utmärker sig i övrigt med annorlunda och bitvis oregelbundna böjningar. Det är de två verben som till stor del har grammatiska funktioner, kopulaverbet och negationsverbet. Dessa står separat i avsnitt 9.5 och 9.6. I paradigmen nedan står är infinitiv den formen som står uppförd överst.

9.2 Om likstaviga verbstammar

De likstaviga stammarna är, liksom i den övriga fonologin, de allra vanligaste.

Böjningsmönstret är till stora delar identiskt, men kan skilja sig något efter latusvokalen, som också ska kallas temavokal. Bland de likstaviga stammarna finner vi således tre typer, /ə/-, /ie/- och /uo/-verb. Av tradition kommer referensformen att vara infinitiv, också då det är en form där latusvokalen aldrig varierar.

Till skillnad från i nominalen verkar flera av de fyrstaviga avledningarna, till exempel den mediopassiva avledningen /tuvvə/, inte böjas som andra likstaviga verb. I stället följer många av dem mönstret för sammandragna stammar.

I de flesta av formerna är formernas stadiesväxling fonologiskt regelbunden, då vi finner starkstadium vid en öppen andra stavelse. I andra ser det ut att vara motsatt, med starkstadium vid en sluten andra stavelse. Detta gäller till exempel infinitivformen, som alltså

alltid står i starkstadium.⁵⁸ För vissa av formerna har ibland både stark- och svagstadium påträffats, i de tillfällena redovisas den form som tycks vara den vanligaste.

Både i- och u-omljud förekommer i verbböjningen, och kommer att skrivas ut där det gäller.

9.2.1 /ə/-stammar

galggat – 'att skola'

	Presens			Preteritum	
Sg1	<i>galguv</i>	/ 'kalkəv/		<i>gelgguv</i>	+i / 'kel'kəv/
Sg2	<i>galgh</i>	/ 'kalkəh/		<i>*gelggh</i>	+i / 'kel'kəh/
Sg3	<i>galggá</i>	/ 'kal'kaa/		<i>galgij</i>	/ 'kalkəj/
Du1	<i>*gelggen</i>	+i / 'kel'kən/		<i>galgijmen</i>	/ 'kalkəjmən/
Du2	<i>*galggabiehtien</i>	/ 'kal'kə,piəhtien/		<i>*galgijden</i>	/ 'kalkəjtən/
Du3	<i>galggaveägán</i>	/ 'kal'kə,viekaan/		<i>galgijgen</i>	/ 'kalkəjkən/
Pl1	<i>galggabe</i>	/ 'kal'kəpə/		<i>galgijmeh</i>	/ 'kalkəjməh/
Pl2	<i>*galggabiehtie</i>	/ 'kal'kə,piəhtie/		<i>*galgijdeh</i>	/ 'kalkəjtəh/
Pl3	<i>gelggh</i>	+i / 'kel'kəh/		<i>gelggen</i>	+i / 'kel'kən/
SgImp	<i>(varrah)</i>	/ 'varrəh/	Konn	<i>galgh</i>	/ 'kalkh/
DuImp	<i>*gelggen</i>	/ 'kel'kən/ +i	Til	<i>(hállaminne)</i>	/ 'hoollə,minnə/
PlImp	<i>*gelggede</i>	/ 'kel'kəde/ +i	Perf	<i>galggame</i>	/ 'kal'kəmə/
PrPc	<i>(barggije)</i>	/ 'par'kəjə/	VGen	<i>(súvkken)</i>	+i / 'suvh'kən/ ⁵⁹

Likstaviga /ə/-verb växlar till svagstadium i två former i presens, 1:a och 2:a person singular, och i alla preteritumformer utom tre, nämligen 1:a och andra person singular och 3:e person plural. Både konnegativ-formen och imperativ singular står också i svagstadium.

I-omljud förekommer i tillägg i vissa av formerna. Detta är ovan märkt med +i. Det kan se ut att finnas ett sammanhang mellan att de former som har e-omljud också är de, där stadiövaxlingen inte är fonologiskt regelbunden. Ett undantag till detta tycks än en gång vara infinitivformen.

⁵⁸ Det motsatta gäller många av de rapporterade irrealisformerna, som konsekvent tycks stå i svagstadium trots en öppen andra stavelse.

⁵⁹ De andra stammarna i paradigmet: *varrat*, / 'var'rət/ - 'springa'; hållat - / 'hoollət/ - tala; *barggat*, / 'par'kət/ - 'arbeta'; *suvkkat*, /suvhk'ət/ - 'ro'.

9.2.2 /ie/-stammar

vádtset – 'att gå'

	Presens		Preteritum		
Sg1	<i>vádtáv</i>	/ˈvattsav/	<i>vádtuv</i> ⁶⁰	+i	/ˈveettsäv/
Sg2	(<i>ádnát</i>)	/ˈaatˈnaah/	* <i>vádtsh</i>	+i	/ˈveettsäh/
Sg3	<i>vádtá</i>	/ˈvattsa/	<i>vádtij</i>	+i	/ˈveettsäj/
Du1	* <i>vádtsen</i>	+i /ˈveettsän/	<i>vádsijmen</i>	+i	/ˈveettsäjmän/
Du2	* <i>vádtsiebiehtien</i>	/ˈvaattsieˌpiehtien/	* <i>vádtijdan</i>	+i	/ˈveettsäjtäñ/
Du3	<i>vádt sieveägán</i>	/ˈvaattsieˌviekaan/	(<i>búdiijen</i>)	+i	/ˈpuutäjkäñ/
Pl1	(<i>ádniebe</i>)	/ˈaatˈniepə/	<i>vádtijmeh</i>	+i	/ˈveettsäjmäñ/
Pl2	* <i>vádt siebiehte</i>	/ˈvaattsieˌpiehtie/	* <i>vádtijdeh</i>	+i	/ˈveettsäjtäñ/
Pl3	<i>vádtsh</i>	+i /ˈveettsäh/	<i>vádt sen</i>	+i	/ˈveettsän/
SgImp	(<i>bádieh</i>)	/ˈpootieh/	Konn	(<i>bádieh</i>)	/ˈpootieh/
DuImp	<i>vádt sien</i>	/ˈvaattsien/	Til	<i>vádt sieminne</i>	/ˈvaattsieˌminnä/ ⁶¹
PlImp	(<i>veddede</i>)	/ˈvettətə/ +i	Perf	<i>vádt sáme</i>	/ˈvaattsiamə/
PrPc	(<i>báhtije</i>)	/ˈpohtäjə/	VGen	<i>vádt sien</i>	/ˈvaattsien/ ⁶²

Också likstaviga /ie/-stammar växlar till svagstadium i 1:a och 2:a person singular i presens, och i alla preteritumformer utom tre, alltså 1:a och andra person singular och 3:e person plural. Såsom det blev bemärkt i fonologikapitlet tillhör dock inte /tʰts/ de konsonancentrum som stadiövaxlar, vilket i det här tillfället gör att alla stammar står i starkstadium.

I /ie/-stammarna förekommer e-omljudet oftare än annars, och finns här i alla former där /ie/ blivit förkortat till /ə/. Utöver de vi finner i /ə/-stammarna gäller det här också samtliga preteritumsformer. Som tidigare är formerna med omljud de märkta med +i. I singularformerna i presens ser vi också växlingen från /ie/ till /aa/ i latus.

9.2.3 /uo/-stammar

ádtjuot – 'att få'

⁶⁰ Även formen *vádtuv* blev här funnen i materialet.

⁶¹ Äändelsen /-mäñ/ förekommer för den här och andra stammar.

⁶² De andra stammarna i paradigmet: *ádniet*, /ˈaatniet/ - 'ha'; *báhtiet*, /ˈpohtiet/ - 'komma'; *váddiet*, /ˈvatˈtiet/ - 'ge'.

	Presens			Preteritum		
Sg1	<i>ådtjuov</i>		/ 'ot'ʃuov/	<i>udtjuv</i>	+u	/ 'ut'ʃəv/
Sg2	<i>ådtjuoh</i>		/ 'ot'ʃuoh/	<i>*udtjh</i>	+u	/ 'ut'ʃəh/
Sg3	<i>udtja</i>	+u	/ 'ut'ʃə/	<i>ådtjuoj</i>		/ 'ot'ʃuoj/
Du1	<i>*udtjan</i>	+u	/ 'ut'ʃən/	<i>ådtjuojmen</i>		/ 'ot'ʃuojmən/
Du2	<i>ådtjuobiehtien</i>		/ 'ot'ʃuo, piehtien/	<i>*ådtjuojden</i>		/ 'ot'ʃuojtən/
Du3	<i>ådtjuoveägán</i>		/ 'ot'ʃuo, viekaan/	<i>ådtjuojgen</i>		/ 'ot'ʃuojkən/
Pl1	<i>ådtjuobe</i>		/ 'ot'ʃuopə/	<i>ådtjuojmeh</i>		/ 'ot'ʃuojməh/
Pl2	<i>*ådtjuobehte</i>		/ 'ot'ʃuo, piehtie/	<i>*ådtjuojdeh</i>		/ 'ot'ʃuojtəh/
Pl3	<i>udtjh</i>	+u	/ 'ut'ʃəh/	<i>udtjan</i> ⁶³	+u	/ 'ut'ʃən/
SgImp	<i>(tjuovuoh)</i>		/ 'ʃuovuoh/	Konn	<i>ådtjuoh</i>	/ 'ot'ʃuoh/
DuImp	<i>*ådtjuon</i>		/ 'ot'ʃuon/	Til	<i>(tjierruominne)</i>	/ 'ʃierruo, minnə/
PlImp	<i>*udtjade</i>	+u	/ 'ut'ʃətə/	Perf	<i>udtjame</i>	+u / 'ut'ʃəmə/
PrPc	<i>(viessuoje)</i>		/ 'viessuojə/	VGen	<i>ådtjuon</i>	/ 'ot'ʃuon/ ⁶⁴

Även de likstaviga /uo/-stammarna växlar till svagstadium i samma former som de andra likstaviga stammarna, även om detta inte är synligt på exemplet ovan. Liksom exemplet i 9.2.2 finner vi här en konsonant i konsonantcentrum, /t'ʃ/, som alltid står i starkstadium.

I /uo/-stammarna finner vi u-omljud i alla de formerna där /uo/ är förkortat till /ə/. Detta är här märkt med +u.

9.3 Sammandragna stammar

Korhonen och Barruk (2010) omtalar sammandragna verb som verb där "vissa böjningsformer är tvåstaviga trots att stammen är trestavig", och lyfter fram att stammarna historiskt sett har sin bakgrund i verb med */aaj/, */ej/ och */uj/ som latus och marginalkonsonant. I modern umesamiska ser det emellertid bara ut att vara de två senare av dessa som uppfyller den definitionen. Sammallahti (outg: 18) kommenterar också att tidigare */aaj/-stammar tycks ha övergått till att fungera som olikstaviga stammar.

⁶³ Även formen *ådtjuojmeäh* blev funnen i materialet.

⁶⁴ De andra stammarna i paradigmet: *tjuovvuot*, /'ʃuovvuot/ - 'följa'; *tjeärruot*, /'ʃier'ruot/ - 'gråta'; *viessuot*, /'vies'suot/ - 'leva'.

Här kommer definitionen från Korhonen och Barruk att tillämpas, vilket betyder att marginalkonsonanten /j/, som förekommer i många av formerna, ses som en del av stammen. Det gör vidare att */aaj/-stammarna, liksom hos Sammallahti, inte räknas bland de sammandragna, utan i stället återfinns bland de olikstaviga.

Således har vi här två undergrupper av de sammandragna stammarna. Båda två har /ə/ som temavokal. De tidigare */ej/-stammarna har dock konsekvent i-omljud i vokalcentrum, och de tidigare */uj/-stammarna har på samma sätt u-omljud i vokalcentrum. Båda stamtyperna är ganska ovanliga.

Det finns inga övriga likheter mellan sammandragna verb och sammandragna substantiv, utöver att båda historiskt sett har varit med om olika förkortningsprocesser. Namnen sammandragna används ändå här om dem båda två, av hänsyn till traditionen.

Det ser ut som att stadiövaxlingen i de sammandragna stammarna är fonologiskt regelbunden. Det betyder här att två former i presens, 1:a och 2:a person singular, samt alla former i preteritum utom 1:a och 2:a person singular och 3:e person plural, förekommer i svagstadium. Det gäller dessutom imperativ singular och konnegativ. Som nämnt växlar dock inte /k'k/ i konsonantcentrum i många av exemplen ovan.

Undantaget är infinitivformen, som även här är i starkstadium trots en sluten andra stavelse. Också verbabessivformerna som Sammallahti (outg.) uppger ser ut att vara oregelbundna i det avseendet.

tsegget – 'att resa / bygga'

	Presens		Preteritum	
Sg1	* <i>tsegguv</i>	/ˈtsekˈkəv/	(<i>suehppejjuv</i>)	/ˈsuihˈpəˌjiijəv/
Sg2	* <i>tseggh</i>	/ˈtsekˈkəh/	* <i>tseggejijah</i>	/ˈtsekˈkəˌjiijəh/
Sg3	<i>tseggije</i>	/ˈtsekˈkəjə/	<i>tseggij</i> ⁶⁵	/ˈtsekˈkəj/
Du1	* <i>tseggijen</i>	/ˈtsekˈkəjən/	(<i>sältijmen</i>)	/ˈvuujnəjmən/
Du2	* <i>tseggebiehtien</i>	/ˈtsekˈkəˌpiehtien/	* <i>tseggijden</i>	/ˈtsekˈkəjtən/
Du3	(<i>vålddaveägán</i>)	/ˈvoolˈtəˌviekaan/	(<i>fläsijgen</i>)	/ˈfleesəjkən/
Pl1	<i>tseggebe</i> ⁶⁶	/ˈtsekˈkəpə/	(<i>stänijmeh</i>)	/ˈsteenəjməh/
Pl2	* <i>tseggebiehtie</i>	/ˈtsekˈkəˌpiehtie/	(<i>gäldijdeh</i>)	/ˈgeeltəjtəh/

⁶⁵Efter paradigmet i Sammallahti (outg.) borde den väntade formen vara /tsekˈkəjə/. Den förekommer dock inte materialet.

⁶⁶Efter paradigmet i Sammallahti (outg.) borde den väntade formen vara /tsekˈkəjiehpie/. Den förekommer dock inte i materialet. Schlachter (1958: XIX) antyder dock att detta kan variera mellan olika verb.

Pl3	<i>tseggiəäh</i> ⁶⁷	/ˈtsekˈkəjəh/	<i>tseggejijj</i>	/ˈtsekˈkəˌjijjən/
SgImp	* <i>tseggh</i>	/ˈtsekˈkəh/	Konn	(<i>duergh</i>) /ˈdʉirkəh/
DuImp	* <i>tseggen</i>	/ˈtsekˈkən/	Til	* <i>tseggeminne</i> /ˈtsekˈkəˌminnə/
PlImp	* <i>tseggede</i>	/ˈtsekˈkətə/	Perf	<i>tseggeme</i> /ˈtsekˈkəmə/
PrPc	* <i>tseggejijjá</i>	/ˈtsekˈkəˌjijjaa/	VGen	* <i>tseggen</i> /ˈtsekˈkən/ ⁶⁸

Både de sammandragna */ej/ och */uj/-stammarna är lätta att skilja från andra stammar, då de konsekvent har i- respektive u-omljud i vokalcentrum i alla former. Därför står heller inte omljuden utmärka i paradigmet.

För de sammandragna verben verkar det som att både de väntade sammandragna formerna och typiskt likstaviga böjningar kan förekomma parallellt. Särskilt gäller det 1:a person plural i presens och 3:e person singular i preteritum. Det är ännu oklart om det påverkar analysen något i övrigt.

9.4 Olikstaviga verbstammar

De olikstaviga stammarna utmärker sig med ett eget böjningsmönster, samt med det att ordstammen har tre stavelser i alla former. Det betyder också att marginalkonsonanten alltid är densamma, och att stammen aldrig stadieväxlar. Infinitivformen slutar konsekvent med /ət/, och realiseras som närmare [it]. Till den här gruppen räknar vi också /aaj/-verben, då de saknar tvåstaviga former, och därmed böjs likadant som andra olikstaviga stammar.

Traditionellt har de räknats till de sammandragna verben.

Även vissa fyrstaviga stammar, till exempel den vanliga mediopassivavledningen /tuvvə/, följer samma böjningsmönster som de olikstaviga.

ussjadit – 'att tänka'

	Presens		Preteritum	
Sg1	<i>ussjaduv</i>	/ˈuʃˀʃətəv/	<i>ussjadijjuv</i>	/ˈuʃˀʃəˌtijjəv/
Sg2	* <i>ussjadh</i>	/ˈuʃˀʃətəh/	* <i>ussjadijjah</i>	/ˈuʃˀʃəˌtijjəh/

⁶⁷ Även formen /tsekˈkəh/ förekommer i materialet.

⁶⁸ De andra stammarna i paradigmet: *vålddat*, /ˈvoolˈtət/ - 'gifta sig', *suehppet*, /ˈsəihˈpət/ - 'kasta'; *såltat*, /ˈsoolhˈtət/ - 'salta'; *flässet*, /ˈfleessət/ - 'skala'; *stänēt*, /ˈsteenət/ [sic] - 'stanna'; *gäldet*, /ˈkeelˈtət/ - 'gälla (kastlera)'; *duerget*, /ˈtəirˈkət/ - 'risa'.

Sg3	<i>ussjade</i>	/ʼuʃ˚ʃətə/	<i>ussjadij</i> ⁶⁹	/ʼuʃ˚ʃətəj/
Du1	* <i>ussjadan</i>	/ʼuʃ˚ʃətən/	(<i>juhtájeimen</i>)	/ʼjuhtaa, jijmən/
Du2	* <i>ussjadiehpien</i>	/ʼuʃ˚ʃə, tiehpien/	* <i>ussjadejden</i>	/ʼuʃ˚ʃə, tijtən/
Du3	(<i>vuajdnájeägán</i>)	/ʼvuajt˚naa, jiekaan/	* <i>ussjadejgan</i>	/ʼuʃ˚ʃə, tijkaan/
Pl1	<i>ussjadiebe</i>	/ʼuʃ˚ʃə, tiebə/	(<i>juhtájijmieh</i>) ⁷⁰	/ʼjuhtaa, jijmieh/
Pl2	* <i>ussjadehpede</i>	/ʼuʃ˚ʃə, tihpete/	* <i>ussjadejdeh</i>	/ʼuʃ˚ʃə, tijtəh/
Pl3	<i>ussjadeäh</i>	/ʼuʃ˚ʃə, tieh/	<i>ussjadijjen</i>	/ʼuʃ˚ʃə, tijjən/
SgImp	(<i>tjúhkkedh</i>)	/ʼtʃuħ˚kətəh/	Konn (<i>måjgiedh</i>)	/ʼmoojkietəh/
DuImp	(<i>gulddaliehtien</i>)	/ʼkul˚tə, liehtien/	Til (<i>åddájiminne</i>) ⁷¹	/ʼooddaaje, minnə/
PlImp	(<i>dålvvuotihte</i>)	/ʼtol˚vuo, tihtə/	Perf <i>ussjadame</i>	/ʼuʃ˚ʃə, tamə/
PrPc	(<i>hálietijjá</i>)	/ʼhaalietijjaa/	VGen * <i>ussjadan</i>	/ʼuʃ˚ʃətən/ ⁷²

9.5 Kopulaverbet

leät / urruot – 'att vara'

	Presens		Preteritum	
Sg1	<i>leäb</i>	/ʼliep/	<i>lijjuv</i>	/ʼlijjəv/
Sg2	<i>leäh</i>	/ʼlieh/	* <i>lijjeh</i>	/ʼlijjəh/
Sg3	<i>leä</i>	/ʼlie/	<i>lij</i>	/ʼlij/
Du1	* <i>leän</i>	/ʼlien/	<i>lijmien</i>	/ʼlijmien/
Du2	* <i>liehpien</i>	/ʼliehpien/	* <i>lijdien</i>	/ʼlijtien/
Du3	<i>leägan</i>	/ʼliekaan/	<i>lejgan</i>	/ʼlijkaan/
Pl1	<i>liehpie</i>	/ʼliehpie/	<i>lijmieh</i>	/ʼlijmieh/
Pl2	* <i>lehpede</i>	/ʼlihpetə/	* <i>lijdieh</i>	/ʼlijtieh/
Pl3	<i>leäh</i>	/ʼlieh/	<i>lijjen</i>	/ʼlij˚jən/
SgImp	* <i>urruoh</i>	/ʼur˚ruoh/	Konn <i>leäh</i>	/ʼlieh/
DuImp	* <i>urruon</i>	/ʼur˚ruon/	Til -	-

⁶⁹ Även formen *ussjadallá* har påträffats i materialet.

⁷⁰ Också *juhtájijmeh*.

⁷¹ Egentligen *åddájimen*.

⁷² De andra stammarna i paradigmet: *vuajdnájit*, /ʼvuajt˚naajət/ - ; *tjúhkkedit*, /ʼtʃuħ˚kətət/ - 'sätta sig' *gulddalit*, /ʼkul˚tət/ - 'lyssna'; *dålvvuotit*, /ʼtool˚vuohtət/ - 'föra'; *juhtájit*, /ʼjuħ˚taajət/ - 'börja flytta'; *måjgiedit*, /ʼmoojkietət/ - röra sig (ur fläcken); *åddájit*, /ʼooddaajət/ - 'somna'; *hálietit*, /ʼhaalietət/ - 'flyga'.

PIImp	<i>*urrade</i>	/ 'ur' rətə/	Perf	<i>lama</i>	/ 'laamə/ ; urrame / 'ur' rəmə/
Inf	<i>*leät</i>	/ 'liet/ ; urruot / 'ur' ruot/			

Sammallahti (outg.) uppger att verbet är delvis suppletivt, och att formerna av ordet *urruot*, annars med betydelsen vara, bo eller vistas, används för samtliga former som inte är i indikativ. Korhonen och Barruk (2010) uppger däremot till exempel infinitivformen *leät*. Båda varianterna är därför medtagna här. De övriga formerna med stammen /urruo/ ser däremot aldrig ut att förekomma i sammansatta tempus. Kopula kan heller aldrig stå i tillståndsform eller som verbgenitiv. Uttalet av kopulaverbet ser ut att variera mycket, ibland också för enskilda talare. Ett vanligt fenomen är att diftongen uttalas som en monoftong och förkortas, , [ɛ], särskilt när ordet är prosodiskt obetonat.

Av kopulaverbet förekommer det dessutom två former i irrealis. Båda två är i tredje person singular, och det är ännu oklart om de skiljer sig i betydelse. I *Lexicon Lapponicum* står de som formen i irrealis presens respektive irrealis preteritum, och ställs därför upp så nedan.

	Tidigare irrealis presens		Tidigare irrealis preteritum	
Sg3	<i>luvluv</i>	/ 'luvlöv/	<i>lidtja</i>	/ 'lit' tʃə/

9.6 Negeringsverket

	Presens		Preteritum	
Sg1	<i>ib</i>	/ 'ip/	<i>idtjuv</i>	/ 'ittʃöv/
Sg2	<i>ih</i>	/ 'ih/	<i>idtjh</i>	/ 'ittʃəh/
Sg3	<i>ij</i>	/ 'ij/	<i>idtjij</i>	/ 'ittʃəj/
Du1	<i>eän</i>	/ 'ien/	<i>*iejmien</i>	/ 'iejmien/
Du2	<i>*iehprien</i>	/ 'iehprien/	<i>*iejdien</i>	/ 'iejtien/
Du3	<i>eägán</i>	/ 'iekaan/	<i>iejgán</i>	/ 'iejkaan/
PI1	<i>iehprie</i>	/ 'iehprie/	<i>iejmieh</i>	/ 'iejmieh/
PI2	<i>*ihpede</i>	/ 'iihpətə/	<i>*iejdieh</i>	/ 'iejtieh/
PI3	<i>eäh</i>	/ 'ieh/	<i>idtjan</i>	/ 'ittʃən/
SgImp	<i>ielieh</i>	/ 'ielieh/		

DuImp	<i>*iellien</i>	/'iellien/
PIImp	<i>*ilede</i>	/'iilətə/

Negerings verbet har det minsta böjningsparadigmet av samtliga verb. Irrealisformer ser ut att saknas helt, liksom alla infinita former.

9.7 Dialektal variation

Korhonen och Barruk rapporterar om viss variation mellan östliga och västliga former också i verbböjningen. Generellt sett är dock dessa för sällsynta i materialet för att analyseras här, vilket understryker behovet av en närmare studie på området. Kommentarererna nedan bygger alltså helt på Korhonen och Barruk (2010). Det betyder att det inte heller sätts upp en fonologisk analys.

Ett återkommande drag bland de likstaviga verben verkar vara att /p/ i margo i stället är /v/ i västliga dialekter (1). De västliga dialekterna har också oftare vokalbortfall framför /h/ i tredje stavelse.

	Öst	Väst
(1)	<i>vádt sie-biehtien</i> gå-Prs.Du2	<i>vádt sie-vehten</i>
(2)	<i>bargi-jmeh</i> arbete-Pst.P11	<i>bargi-jmh</i>

I sammandragna och olikstaviga stammar verkar de västliga varianterna också ofta ha enstaviga suffix, där de östliga har tvåstaviga (3). I de tillfällena analyseras alltid ändelsen som en egen fot även i den kortare versionen.

(3)	<i>juhtáji-jjuv</i> börja.flytta-Pst.Sg1	<i>juhtáji-b</i> PtSg1
-----	---	------------------------

Störst variation ser det ut att finnas bland kopula- och negationsverbens former. En närmare analys av det skulle också det kräva betydligt mer ingående studier än vad som har rymts inom den här uppsatsens ramar.

10 Morfologi: mindre ordklasser

10.1 Om kapitlet

I det här kapitlet kommer de övriga ordklasserna att beskrivas. Här definieras de som tre stycken, adverb, partiklar och konjunktioner. Gemensamt för klasserna är att orden är oböjliga, och därför står heller inga paradigmm uppställda. Partiklar och konjunktioner är slutna klasser, medan adverbklassen är öppen (11.4)

Adverben kommer vidare att delas in i olika undergrupper i avsnitt 2. Avsnitt 3 tar för sig partiklar och interjektioner, och avslutningsvis redogör avsnitt 4 för konjunktionerna.

10.2 Adverb

Ett adverb i umesamiska definieras här som ett ord som utan böjning kan stå som adverbial i satsen (12.2.2). I de tillfällena kan de alltså ersätta en nominalfras i något av de oblika kasusen. Här kommer adverbklassen därmed att avgränsas till de orden som säger något om någon av de semantiska typerna **tid**, **rum** och **sätt**. Av praktiska skäl kommer avsnittet också att grupperas därefter. Många av adverbena har en rent deiktisk betydelse, men även sådana med absolut betydelse förekommer. I tillägg finns det ett par adverb med delvis annorlunda syntaktisk distribution, de negativa adverbena och de så kallade frågeadverbena. I exemplen nedan som är fulla satser, är adverbena understruken.

10.2.1 Tidsadverb

Typiska tidsadverb kommenterar när handlingen som verbet beskriver inträffade. Till gruppen hör alltså orden för i dag och i går, liksom ord för nu, fortfarande och åter.

(1)	<i>dállie</i>	/ 'daallie/	'nu'	
(2)	<i>jiddiede</i>	/ 'jiddietə/	'i går'	
(3)	<i>vist</i>	/ 'vist/	'åter'	
(4)	<i>inje</i>	/ 'injə/	'ännu', 'fortfarande'	
(5)	<u>Údne</u>	<i>iehpie</i>	<u>állás-t</u>	<i>viejie-h</i>
	I.dag	NEG.Prs.P11	fullständig.Pred-Advlz	förmå-CNeg

<i>Sámiengiela-gi-j</i>	<i>vuorrasijhuks-uo-v</i>	<i>tjávddie-t.</i>
Samiskspråklig-Pred.Pl.Gen	äldreomsorg-TV-Sg.Acc	uppfylla-Inf

’Idag kan vi inte fullt ut lösa samiskspråkig äldreomsorg.’

10.2.2 Rumsadverb

Bland rumsadverben finner vi till exempel vissa deiktiska ord som *dejke* och *dågga* för hit och där. De, och flera av samma slag, har uppenbart en historisk förbindelse med demonstrativet *dáhta* (7.5), men tycks i dag ha grammatikaliserats i särskilda adverbsformer. Det är dock möjligt att argumentera för att vissa formerna i stället skulle ha setts på som en oregelbunden böjning av demonstrativet. Annars är det mycket vanligt att demonstrativet, i något av de lokativa kasusen, används i stället för ett annat rumsadverb.

(6)	<i>dejke</i>	’hitåt’		
(7)	<i>dågga</i>	’dit, åt det hållet’		
(8)	<i>dågda</i>	’där, därifrån’		
(9)	<i>gugga</i>	’där’		
(10)	<i>Vádtis-ie-t</i>	<i>dáhka jah</i>	<i>buorástahht-ie-t</i>	’(Att) gå dit och hälsa.’
	Gå-TV-Inf	ditåt	och	hälsa-TV-Inf

10.2.3 Sättsadverb

I umesamiska verkar det som att det vanligaste sättsadverbet är olika former av stammen /navtie/ eller /nav/, med betydelsen ’så här’. I likhet med demonstrativen verkar det också finnas en parallell mellan vokalcentrum och deiktisk närhet, så att formerna med stammen /nov/ har betydelsen ’så där’. Avledda adverb med ändelsen /-t/ är ofta sättsadverb.

(11)	<i>nav</i>	’så här’		
(12)	<i>návtie</i>	’så där’		
(13)	<i>állast</i>	’fullständigt’	av <i>állies</i> ,	’hel’
(14)	<i>miŋŋijmust</i>	’sist’	av <i>miŋŋiele</i> ,	’efter’
(15)	<i>Navtie</i>	<i>láhk-a</i>	<i>jahtt-á</i>	’Det här säger lagen.’
	Så.här	lag-Sg.Nom	säga-Prs.Sg.3	

Det går också att använda vissa sättsadverb till exempel för att förstärka verbet, såsom med *sagga* i (16).

- (16) *Lejgan sagga alvvata-me* 'De (två) hade blivit väldigt förskräckta.'
 COP.Pst.Du.3 väldigt förskräckas-Prf

10.2.4 Negativa adverb

Vissa adverb ser bara ut att kunna användas i negativa satser. Två exempel på det är *villie* och *genná*, som i '(inte) längre' och '(inte) heller'.

- (17) *Jus die daggár miessie ij villie*
 Om så sådan[Sg.Nom] kalv-TV[Sg.Nom] NEG.Prs.Sg.3 längre
iedn-ie-v tjuov-uo-h 'Om en sådan kalv inte längre följer modern.'
 moder-TV-Sg.Acc följa-TV-CNeg

10.2.5 Frågeadverb

En särskild undergrupp till adverbena är de fem frågeadverbena. Tre av dem, *gússnie*, *gusstie* och *gussa*, har rumslig betydelse, och tycks svara mot de tre lokativa kasusen, respektive inessiv, elativ och illativ. Två andra, *gåssie* och *gúktie*, syftar på tid respektive sätt. De är särskilda bland adverbena genom sin syntaktiska distribution, då de alltid står först i satsen. Står de först i huvudsatsen, blir den då en fråga. De kan också inleda en bisats, och fungerar då som gemensamt argument i satserna, på samma sätt som de relativa pronomina (8.4.3).

- (18) *gússnie* /'gus'nie/ 'var?'
 (19) *gusstie* /'gus'tie/ 'varifrån?'
 (20) *gussa* /'gus'sə/ 'vart?'
 (21) *gåssie* /'gos'sie/ 'när?'
 (22) *Gúktie ábba stadđ-a máhtt-á buöll-ie-t?*
 Hur hel.Attr stad.TV[Sg.Nom] kunna-Prs.Sg.3 brinna-TV-Inf

”Hur kan en hel stad brinna?”

- (23) *Dåbd-h,* *guktie* *dåll-a* *biktt-á*
 Känna-Imp.Sg hur eld-TV[Sg.Nom] värma-Prs.Sg.3

”Känn hur elden värmer.”

10.3 Partiklar

Medan adverbena i huvudsak alltså har en adverbial funktion, har partiklar mer att göra med det som ofta kallas modalitet. Det syftar på hur satsen förhåller sig till verkligheten, och hur talaren förhåller sig till innehållet i satsen.

Till partikelkategorin räknar vi också ord som används för att binda samman en berättelse, som *áj* (26), och används för att förmedla en fortgång i en historia, såsom den flitigt använda partikeln *die* (28). Gemensamt för alla partiklar är den ganska fria syntaktiska distributionen, då de till skillnad från alla andra ordklasser inte kan ingå i fraser.⁷³ Utöver det kan dock orden betyda ett antal olika saker och användas på flera olika sätt, och partiklarna blir på så vis något av en restkategori.

- (24) *sa* /'sa/ 'nog'
- (25) *huv* /'huv/ 'ju'
- (26) *áj* /'aaj/ 'också'
- (27) ”*Mu-vsne* *leä* *huv vuörbb-ie* *fångagåd-ie-sne* *áddáji-t*
 PP-Sg.Ine COP.Prs.Sg.3 ju tur-TV[Sg.Nom] fängelse-TV-Sg.Ine somna-Inf
- báhtj-a-n* *ludnie*”, *sjnjeärrá* *jijtja-si-ssa* *jahtt-á*
 pojke-TV-Sg.Gen hos, mus.Sg.Nom själv-POSS.3-Sg.III säga-Prs.Sg.3

’Det var ju tur för mig att somna i fängelset hos pojken, sade musen till sig själv.’

- (28) *Die unn-a* *beärgguo-åksja-tju-v* *edni-j,* *die*
 Så liten-Attr.Sg kött-yxa-Dim-Sg.Acc ha-Pst.Sg.3 så
- Vuallá-je* *háll-á:*
 Vuallá-TV-Sg.III säga-Prs.Sg.3

’Så hade han en liten köttyxa, så sade han till Vuallá.’

⁷³ På det området skiljer de sig också från interjektionerna, som inte kan anses ingå i syntaxen alls.

10.4 Konjunktioner

Det finns två typer av konjunktioner på umesamiska, som vi här ska kalla (egentliga) konjunktioner och subjunktioner. De egentliga konjunktionerna kan binda samman två satser eller fraser, som då räknas som likvärdiga. Subjunktionerna markerar att satsen som följer är en bisats, och vilket betydelseförhållande den har till huvudsatsen.

Motsvarande exempel kallar Dixon för **satsmarkörer** i BLT. Även om den termen hade varit väl så god här, använder vi här i stället de traditionella benämningarna.

10.4.1 Egentliga konjunktioner

Den klart vanligaste samordnande konjunktionen är *jah* (32, 33), som betyder och. Egentliga konjunktioner kan förekomma mitt i eller före satser. En del konjunktioner av den typen ser ut att vara sammansatta av mindre delar, såsom (31).

- (29) *jallá* /'jallaa/ 'eller'
(30) *men* /'men/ 'men'
(31) *jaháj* /'jahaaj/ 'och dessutom'
(32) *Sverjesuoma-h* *jah* *tornedálare-h* 'Sverigefinnar och tornedalingar'
Sverigefinne-Pl.Nom och tornedaling-Pl.Nom

- (33) *Iedna* *báts-i-jde* *idn-i-j* *jah* *rikkuo* *lij*
Många.Attr ren-TV-Pl.Acc ha-TV-Pst.Sg.3 och rik.Pred.Sg COP.Pst.Sg.3

'Han hade många renar och han var rik.'

- (34) *Ij* *biERG-uo-v* *bárr-a-h* *ájnat* *ruost-u-v*
NEG.Prs.Sg.3 kött-TV-Sg.Acc äta-TV-CNeg utan djurblod-TV-Sg.Acc

juvkk-á
dricka-Prs.Sg.3

'Han åt inte kött, utan drack djurblod (i stället).'

10.4.2 Subjunktioner

De underordnade konjunktionerna inleder alltid en komplementär bisats, och uttrycker det semantiska förhållandet mellan den och huvudsatsen.

(35)	<i>ahte</i>		/ 'ahtə/		'så att'
(36)	<i>júhtie</i>		/ 'juhtie/		'ty'
(37)	<i>máje</i>		/ 'maajə/		'fastän'
(38)	<i>jus</i>		/ 'jus/		'om'
(39)	<i>abmá</i>		/ 'apmaa/		'för att'
(40)	<u>Guh</u>	<i>die</i>	<i>búht-e-n</i>	<i>gádd-á-je</i>	'När de så kom till stranden.'
	När	så	komma-TV-Pst.Pl.3	strand-TV-Sg.III	

11 Avledning

11.1 Om kapitlet

Det här kapitlet kommer att ta upp vissa avledningar i umesamiska. Av tid- och utrymmesskäl är genomgången på inget sätt uttömmande, utan syftar i stället till att ge fungera som referens till de andra kapitlen, och ge en bild av hur avledning kan se ut i umesamiska.

Kapitlet är indelat efter ordklasser, och tar i tur och ordning upp avledda nominal, verb och adverb.

11.2 Avledda nominal

Även om nominal av böjningsmorfologiska skäl går att gruppera som en enda ordklass ser de olika undergrupperna ut att fungera på olika sätt i avledning, och bland annat kunna avledas mellan olika undergrupper. Därför är det här avsnittet indelat i två delar, avledda substantiv och avledda adjektiv.

11.2.1 Avledda substantiv

Det finns flera tillfällen av att det är möjligt att avleda ord internt i nominalklassen. Ett vanligt exempel på avledning från substantiv till substantiv är diminutivändelsen *-tje*, /tʃə/ (1). I det exemplet har ändelsen också förkortat /uo/ i latus till /ə/, och därmed skapat u-omljud i vokalcentrum.

(1)	<i>stuba-tje</i>	'liten stuga'
	Hus-Dim[Sg.Nom]	av <i>ståhpuo</i>

Det går också att avleda adjektiv till substantiv med den avledningen *-vuohta*, /vuohtə/. Här förstås avledningen som konceptuell, och att den alltså beskriver en idé bakom egenskapen som adjektivet tecknar (2, 3).

(2)	<i>hiejuos-vuohta</i>	'fattigdom'
	fattig-Nmlz-TV[Sg.Nom]	av <i>hiejuo</i> , 'fattig'

- (3) *gieries-vuoht-a;* 'kärlek'
 kär-Nmlz-TV[Sg.Nom] av *gieries*, 'kär'

Vid avledning av verb till substantiv verkar det vanligaste vara att verbroten behålls, och att temavokalen och verbändelsen byts ut med ett *-uo*, /uo/ (4, 5). Det gäller särskilt vid likstaviga verb, och styr därmed också vilken substantivklass avledningen tillhör.

- (4) *álgg-uo* 'början'
 börja-Nmlz\TV[Sg.Nom] av *álggiet*, 'att börja'
- (5) *bargg-uo* 'arbete'
 arbeta-Nmlz\TV[Sg.Nom] av *barggat*, 'att arbeta'

Ändelsen /tahkə/ ser ut att kunna användas till att avleda substantiv från både verb, adjektiv och andra substantiv. Till skillnad från de två tidigare tycks *-dahka*, /tahkə/ alltid visa till ett konkret objekt, eller något som har med ett sådant att göra (6).

- (6) *gubda-dahk-a* 'flöte'
 Flyta-Nmlz-TV[Sg.Nom] av *gábdduot*, 'att flyta'

11.2.2 Avledda adjektiv

Det är för tillfället oklart hur vanligt det är med adjektiv som är avledda av substantiv. Sannolikt är ett möjligt sätt i så fall avledning med ändelsen *-s*, /s/, som i (7). Fynd som (8) visar också att en sådan avledning kan vara produktiv också för vidare avledning.

- (7) *båndá-s* 'rik'
 husbonde-Adjz[Attr] av *bånddá*, 'husbonde'
- (8) *båndásvuohhta* 'rikerdom'

Andra ändelse med en liknande funktion är *-ladtj-*, /lattf/ eller *-adtj-*, /attf/. Den första av dem tycks särskilt användas om en person med en viss egenskap (9, 10), medan den senare ser ut att mer allmänt kunna göra om nominalfraser till adjektiv (11).

- (9) *ájvá-ladtj-e* 'myndig'⁷⁴
 huvud-Adjz-TV[Attr] av *ájvvie*, 'huvud'

⁷⁴ Används ofta nominalt som 'myndigheterna'.

(10)	<i>dárruo-ladtj-e</i>
svensk-Adjz-TV[Attr]	’svensk’
av <i>dárruo</i> , ‘en svensk person’
(11)	<i>akta-láhká-s-adtj-e</i>
en-lik-Pred-Adjz-TV[Attr]	’likartad’
av <i>akta</i> , ’en’, <i>-láhkk-</i> , ’lik’ (Adj)

Adjektiv som är avledda från verb är traditionellt i någon av de två participformerna. Dessa är så pass vanliga att de här inkluderades i verbparadigmen i kapitel 9, men analyseras alltså som avledningar, då båda slagen helt och hållet fungerar som adjektiv. När presens participformen används som argument får den en betydelse som nomen agentis (12).

(12)	<i>bargg-ij-e</i>
arbete-PrPc-Sg.Nom | ’arbetare’
av <i>barggat</i> , ’att arbeta’ |
|------|---|--|

11.3 Avledda verb

I materialet finns de flesta verben, som är avledda av nominal, bland de sammandragna stammarna med ändelsen *-et, /ət/* (9.3.1). När de är avledda från adjektiv tycks betydelsen vara ’att ge något egenskapen X’ (12, 13). När de är avledda från substantiv ser de både ut att kunna betyda ’använda X till något’ och ’skaffa/ordna en X’ (14, 15).

(12)	<i>gärvv-e-t</i>
färdig.Vblz-TV-Inf	’att göra i ordning’
av <i>gárvies</i> , ’färdig’
(13)	<i>smájvv-e-t</i>
liten.Vblz-TV-Inf	’att finfördela’ eller ’att göra smått’
av <i>smájvvie</i> , ’liten’
(14)	<i>guell-e-t</i>
fisk-Vblz-TV-Inf	’att fiska’
av <i>guöllie</i> , ’fisk’
(15)	<i>ärr-e-t</i>
eldstad.Vblz-TV-Inf	’att göra eldstad’
av <i>áran</i> , ’eldstad’

Det verkar också förekomma många möjliga avledningar från verb till verb. Vissa av dessa verkar kunna ha flera möjliga betydelser, och dessa nämns därför bara högst summariskt här. Bara exempel från materialet har tagits med.

Den kanske mest produktiva ser ut att vara *-di-*, */-tə-*, som återfinns på ett flertal verbstammar. Avledningen ser ut att ha flera möjliga betydelser, i exemplen nedan reflexiv (16) och kausativ (17).

(16)	<i>bassa-di-t</i> ;
tvätta-Vblz-Inf	’tvätta sig’
av <i>bassat</i> , ’att tvätta’
(17)	<i>dulvva-di-t</i>
få.att.flyta-Vblz-Inf	’att få att flöda’
av <i>dulvvat</i> , ’att vara högvatten

Bland de avledningar som förekommer mer sparsamt finns till exempel *-tji-*, */tʃə/*, *-li-*, */lə/*, *-hti-*, */htə/*, och *-dalla-*, */tallə/*. För ingen av dessa ser det ut att finnas något tydligt mönster för betydelse i materialet. I exemplena nedan går betydelserna att tolka som intensiv (18), iterativ (19), kausativ (20), och semelfaktiv (21).

(18)	<i>giesa-tji-t</i>
dra-Vblz-Inf	’att släpa’
av <i>giessiet</i> , ’att dra’
(19)	<i>gådda-li-t</i>
döda-Vblz-Inf	’att döda (flera gånger)’
av <i>gåddiet</i> , ’att döda’
(20)	<i>vuöjje-ti-t</i>
åka-Vblz-Inf	’att driva’
av <i>vuöjjiet</i> , ’att åka’
(21)	<i>dabráh-talla-t</i>
Fästa-Vblz-Inf	’att fästa en gång’
samband med t.ex. <i>dabrráhit</i> ’att fästa (flera gånger)’

En del andra verbavledningar förekommer oftare med en entydig betydelse. Bland dessa är *-gåhtie-*, */kohtie/*, med inkoativ betydelse, och *-tuvva-*, */tuvvə/*,⁷⁵ som här förstås som en mediopassiv avledning, då det avledda verbet inte bara kan användas till passiva, utan också reflexiva konstruktioner. En annan passiv avledning verkar vara när verb placeras i kategorin för sammandragna verb med */ə/-*stammar och u-omljud.

(22)	<i>gájvvuo-gáht-ie-t</i>
gräva-Inch-TV-Inf | ’att börja gräva’
av <i>gájvvuot</i> , ’att gräva’ |
|------|---|---|

⁷⁵ Vid vissa konsonantkombinationer faller */t/* bort, och ändelsen blir */uvvə/*.

(23)	<i>guhtjuo-tuvv-a-t</i>
kalla-MPass-TV-Inf	’att kallas’
av <i>guhtjuot</i> , ’att kalla’
(24)	<i>vujdn-a-t</i>
se.Pass-TV-Inf	’att synas’ eller ’att bli sedd’
av <i>vuöjdnet</i> , ’att se’

11.4 Avledda adverb

Den vanligaste avledningen till adverb är suffixet *-t*, /t/, som står efter ett adjektiv i predikativ form (25). Samma process sker också med adjektiv i olika gradböjningar (26). Detta ser ut att vara en liknande mekanism som finns också i närliggande samiska varieteter (Wilbur 2014; Bergsland 1994).

En annan avledning från adjektiv till adverb är *-kta*, /ktə/, som också förekommer efter ett adjektiv i predikativ form (27). Ibland ser det ut som att predikativformen av vissa adjektiv också kan användas som adverbial. Detta tycks dock inte vara helt konsekvent, och bör därför undersökas närmare.

(25)	<i>állás-t</i>
hel.Pred-Advlz	’fullständigt’
av <i>állies</i> , ’hel’
(26)	<i>miññij-mus-t</i>
efter-Spl-Advlz	’sist’ (Adv)
av <i>miññijmus</i> , ’sist’
(27)	<i>tjabba-gi-kta</i>
vacker-Pred-Advlz	’på ett vackert sätt’
av <i>tjabbage</i> , ’vacker’

Det finns också ett fåtal exempel på där adverb ser ut att vara avledda av adjektiv med ändelsen *-n*. Dock är underlaget för litet för att kunna avgöra hur produktiv avledningen kan vara.

(28)	<i>suojma-n</i>
långsam-Advlz | ’långsamt’
av <i>suojbma</i> , ’långsam’ |
|------|----------------------------------|---|

12 Syntax

12.1 Om kapitlet

Det här kapitlet har som syfte att avhandla grunderna i umesamisk syntax. Den kommer här att avgränsas till två huvudområden, hur ord sätts samman till fraser, och hur fraser senare bygger upp satser. Kapitlet kommer inte att ge en fullödlig bild av alla möjliga satsbyggnader i umesamiskt tal- och skriftspråk, och ej heller att försöka knyta dessa till någon mer specifik syntaktisk teori utanför de tidigare fastlagda ramarna (kapitel 2). I stället ligger fokus på att ta upp några av de viktigaste och mest centrala mönstren för satsbyggnad i umesamiska.

Allra först kommer ett antal definitioner som är centrala för kapitlet att genomgå (12.1.1), samt något om syntaxens typologiska profil (12.1.2). Därefter kommer först de olika frastyperna (12.2), samt de enkla satserna (12.3) att avhandlas. Därefter följer satser i andra modus, det vill säga imperativ och frågor (12.4), samt underordnade satstyper (12.5). Slutligen kommer vissa lösa syntaktiska teman, såsom reflexiva konstruktioner, jämförande konstruktioner och negation att dryftas (12.6). Kapitlet är i någon mån strukturerat efter den följd ämnena tas upp i Dixon (2011a; 2011b).

12.1.1 Definitioner

Den viktigaste skillnaden i den syntaktiska terminologin nedan är skillnaden mellan form och funktion. **Form** är ordens morfologiska egenskaper, och de fraser de sätts samman till. **Funktion** är sedan dessa frasers roller i satsen, såsom argument och predikat.

Formkategorin **fras** definieras här som en sammansättning av ett eller flera ord, som är sammanknutna på en lägre nivå än andra ord i en sats. Det kan särskilt visa sig morfologiskt genom bland annat underordning i genitiv (8.2, 9.1) eller genom samsvarande böjning av demonstrativ (8.5). Nedan kommer verbkomplexet att behandlas som ett slags fras, även om den inte helt fungerar som de andra (12.1.2).

Det obligatoriska ordet i en fras kallas för **huvudord**. En **modifierare** är ett ord som är underordnat i en fras, och en sådan är heller inte obligatorisk. I umesamiska finns det särskilt vissa klasser, såsom adjektiv och räkneord, som kan stå som står en modifierare utan att böjas. Annars står modifierare alltid i nominal eller verbal genitiv.

Den viktigaste formkategorin på syntaktisk nivå i övrigt är **satsen**. I umesamiska består en sats alltid minst av funktionen **predikat**, som utgörs av verbkomplexet (12.2.3). I tillägg kan den innehålla upp till två kärnargument, och ett antal adverbial. Eftersom information om subjektet alltid står uttryckt på det finita verbet kan det ofta utelämnas.

I en sats uppfyller en fras alltså alltid en viss annan funktion, såsom argument, komplement eller adverbial. I varje sats finns det också vissa deltagare eller funktioner som ”antingen måste nämnas eller är förstådda utifrån sammanhanget” (Dixon 2010: 97). Här kallar vi dem för **argument**, och i umesamiska är de alltid nominalfraser.⁷⁶ Nedan kommer detta enbart att användas om subjekt och objekt i satsen.

Ett **komplement** är en obligatorisk sats eller fras, som inte är en självständig semantisk aktör. I det här kapitlet tar vi upp två sorters komplement, kopulakomplement (12.3.1.2) och komplementsatser (12.5.2). Ett **adverbial** är en fras som inte är obligatorisk i satsen.⁷⁷ Som en samlingsterm för argument, komplement, adverbial och predikat används begreppet **konstituent**.

Alla verb har en egenskap, som avgör hur många argument eller komplement som satsen ska ha. Det kallas för verbets **valens**. En sats där verbkomplexet bara utgörs av kopulaverbet kallas för en **kopulasats** (12.3.1.2). En sats med ett kärnargument kallas för en **intransitiv** sats. Om satsen har två kärnargument kallas den **transitiv**.

Dixon (2010: 93) definierar en **sats** som en enhet med ”en syntaktisk och pragmatisk funktion, och ... en struktur”. En sats som självständigt kan utgöra en fullständig yttring kallas för **huvudsats** och därtill finns det tre sorters underordnade satser, som saknar den egenskapen. Dessa är **relativsats** (12.5.1), **komplementsats** (12.5.3) och övriga satser som är länkade till en huvudsats.⁷⁸

Den enda ordklass som inte är en del av en fras eller större form är **partiklarna**. De räknas därmed heller inte bland konstituenterna, eller som en del av konstituentföljden.⁷⁹

⁷⁶ Dixon (2010) kallar dessa för **kärnargument**, och kallar alla andra argument för **perifera argument**. I den här analysen kommer i stället alla argument utöver subjekt och objekt att kallas för adverbial.

⁷⁷ Det hade varit möjligt att argumentera för att vissa adverbial också är obligatoriska i det att de är nödvändiga för verbet. För enkelhetens skull kommer dock argument enbart att användas om satsens subjekt och objekt.

⁷⁸ De engelska termerna är, i tur och ordning, **main clause**, **relative clause** och **complement clause**.

⁷⁹ Detta gäller också i än högre grad interjektionerna, som dock inte behandlas närmare här.

12.1.2 Syntaktisk profil

Generellt sett står orden i en fras alltid samlade, utan inskjutna ord emellan dem. Den enda formtypen som skiljer sig ut i det avseendet är verbkomplexet, där det kan stå fraser också mellan de olika beståndsdelarna i de sammansatta verbformerna (12.2.4).

Umesamiska är, liksom övriga samiska språk, nominativ-ackusativt. Det betyder att subjektet i en intransitiv sats markeras likadant som subjektet i en transitiv sats. Det är allra lättast att se på morfologin, eftersom de många böjningsformerna tycks öppna för en ganska fri konstituentföljd. Det gör att i stort sett vilket slags konstituent som helst kan stå först i satsen.

I övrigt kan följden variera i vissa konstruktioner. Adpositioner kan som nämnt stå både före och efter nominalet i genitiv (1, 2). Följden av ett kopulasubjekt och kopulakomplement kan också växla (3, 4), liksom subjekt och objekt i en transitiv sats. Det allra vanligaste är dock att adpositionen står efter, samt att subjektet i satsen kommer före sitt objekt, som i (2) och (4). Eventuella undantag till det antas bero på pragmatiska skäl, och det ser heller inte ut att påverka satsens sammansättning i övrigt. Detsamma gäller i verbkomplexet, där det finita verbet med få undantag står före de infinita formerna.

(1)	<i>bijrr-a</i>
omkring-TV	<i>iel-uo-n</i>
hjord-TV-Sg.Gen				'runt hjorden'
(2)	<i>iel-uo-n</i>
hjord-TV-Sg.Gen	<i>bijrr-a</i>
omkring-TV				'runt hjorden'
(3)	<i>Huvva, man</i>
oj, REL.Sg.Gen	<i>stuörie-s</i>
stor-Pred	<i>lij</i>
COP.Pst.Sg.3	<i>dúhte</i>
DEM.Rem.Sg.Nom	<i>vuöbm-ie</i>
myr-TV[Sg.Nom]	'Oj, så stor den myren var.'
(4)	<i>Månna</i>
Sg.1.Nom	<i>leäb</i>
COP.Prs.Sg.1	<i>juo</i>
redan	<i>báries</i>
gammal	<i>ålm-áj</i>
karl-TV[Sg.Nom]	'Jag är redan en gammal karl.'

Siegl (2012) undersöker ett antal syntaktiska drag i umesamiska, bland annat ordföljd. Hans fynd är att det allra vanligaste är att subjektet står först i satsen, samt att ett eventuellt objekt som regel kommer före det finita verbet i transitiva satser. Detta ger alltså att den vanligaste konstituentföljden är SV, samt AOV. S står då för subjektet i en intransitiv sats, V för det

finita verbet, A för subjektet i en transitiv sats och O för det direkta objektet. Det stämmer överens också med fynden i den här uppsatsen. Också för sammansatta tempus är den här analysen parallell med Siegl's, där det vanligaste är att ett eventuellt objekt kommer efter det finita, men före det infinita verbet, alltså det som skulle kallas AVOV. Detta förefaller dock inte att vara helt strikt, då motexempel har funnits på alla tre mönstren.

Siegl konstaterar också att det inte förekommer verblösa satser i umesamiska. Däremot saknas alltså ofta ett formellt subjektled, då subjektet är kodat på det finita verbet.

12.2 Formtyper

I genomgången nedan ska tre formtyper definieras, nominalfras, adverbialfras och verbkomplex. Begreppet verbkomplex är lånat från Wilbur (2014) och hans pitesamiska grammatik, och kommer här användas för att beskriva sambandet mellan olika verbformer i en sats. I transkriptionerna kommer de relevanta formerna att märkas med hakparenteser, [].

12.2.1 Nominalfras

En nominalfras består alltid av ett huvudord, samt upp till flera modifierare. Det allra vanligaste är att huvudordet är ett substantiv, men det kan alltså också vara någon av de andra nominaltyperna. Huvudordet böjs i kasus efter om frasen är ett av kärnargumenten, ett komplement eller ett adverbial. När frasen är ett kärnargument står huvudordet i nominativ om det är subjekt, och ackusativ om det är direkt objekt. Indirekta objekt, där sådana förekommer, står vanligtvis i illativ.

När frasen står som kopulakomplement, står den alltid i nominativ. Om frasen som helhet står i genitiv räknas den som ett vanligt adverbial, som i de oblika kasusen. Enskilda nominal som står i genitiv räknas annars som modifierare till huvudordet i frasen. Det har att göra med att genitiv i vissa funktioner fungerar som kasus, men inte i andra. Ett särskilt undantag till det är adpositionerna (12.2.1.2).

Det finns fyra sorters modifierare i nominalfraser. Det kan vara en annan nominalfras i genitiv, ett adjektiv eller räkneord, en determinerare eller en adposition. Två av nominalslagen, determinerare och pronomen, kan inte ta modifierare när de är huvudord.

12.2.1.1 Adjektiv som modifierare

De ordtyper som kan stå som modifierare i en NP utan ytterligare markering är adjektiv i attributivform, räkneord samt av participformerna av ett verb. Det vanligaste är att det bara är en av dem (5), men de kan också stå tillsammans med determinerare (6) eller räkneord (7).

(5)	<i>Udda</i> Ny.Attr.Sg	<i>láhka</i> lag.TV[Sg.Nom]			'den nya lagen'
(6)	<i>Dahta</i> Dem.Dist.Sg.Nom	<i>hiejuo-s</i> fattig-Attr	<i>ålm-áj</i> karl-TV[Sg.Nom]		'den (där) fattige karlen'
(7)	<i>guökt-ie-n</i> två-TV-Sg.Gen	<i>stuoerr-a</i> stor-Attr	<i>vár-ie-n</i> berg-TV-Sg.Gen	<i>gask-a-sne</i> mitt-TV-Sg.Ine	'mellan två stora berg'

12.2.1.2 Adpositioner som modifierare

Adpositioner skiljer sig alltså syntaktiskt från de andra nominaltyperna, då det också kan stå före ordet i genitiv (8.6, 12.1.2). Det är möjligt att det har att göra med att adpositionen här i första hand indikerar nominalfrasens funktion som adverbial, och alltså inte är en lexikal komponent. Dixon (2010) problematiserar därför att en vanlig analys av det här skulle vara att se på det som en adpositionsfras, och jämför det med att kalla motsvarande kasuskonstruktion för en kasusfras. Därför kommer adpositionskonstruktioner här att jämföras med kasus, där nominalet i genitiv analyseras som huvudord i frasen, och adpositionen som modifierare. Det blir sålunda parallellt med hur andra nominal i genitiv står som fria adverbial i satsen.

12.2.1.3 Nominaltypernas fördelning

Nedan följer en tabell över hur de olika nominaltyperna förekommer i nominalfraser. När det finns en begränsning på vilka kasus som kan förekomma är det angivet.

	Huvud i NP	Modifierare i NP
Substantiv, Pronomen,	+	+ : Genitiv
Determinerare	+	+ : Böjs efter huvudordet.
Attributiv, Predikativ	+	-
Adjektiv, Attributiv	-	+
Räkneord	+	+
Adpositioner	-	+ : Står med ett huvudord i genitiv.

Tabell XIII. Nominaltypernas fördelning i nominalfraser.

12.2.2 Adverbfras

En adverbfras utgörs av ett adverb, och står alltid som adverbial i satsen. Adverbet kan både vara av en deiktisk typ, som i (8), eller modifiera verbet kvalitativt, som i (9). Det gäller också med avledda adverb (10).

- (8) *[Navtie] láhk-a jahtt-á* 'Så här säger lagen.'
Så.här lag-TV[Sg.Nom] säga-Prs.Sg.3
- (9) *Lij buoll-á-me [sagga]* 'Han hade bränt sig väldigt.'
COP.Pst.Sg.3 brännas-TV-Prf mycket
- (10) *lejgan dah bájtt-h [vuavdnáj-en] [sagga] alvvata-me*
COP.Pst.Du.3 DEM.Dist.Pl.Nom pojke-Pl.Nom väldigt-Adv mycket förskräckt-Prf
'(De två) pojkarna blev då väldigt förskräckta.'

12.2.3 Verbkomplex

Verbkomplexet skiljer sig från de andra fraserna, då det inte egentligen är en syntaktiskt sammanhållen enhet, utan ett samlingsnamn för satsens verbformer. Till skillnad från fraserna står komplexets delar ofta utspridda i satsen, med något olika roller. En alternativ analys för verbkomplexet hade kunnat vara att se de infinita formerna som avledningar.

Tillståndsformen fungerar på flera sätt som ett kopulakomplement, participerna gör detsamma och kan dessutom stå som attribut, och infinitivet kan ibland ta en egen sats, som fungerar som argument (12.5.3). På så sätt är verbkomplexet en samling av grundläggande verbkonstruktioner. Här kommer dock verbkomplexet användas som samlande rubrik för att bättre kunna förklara verbens inbördes relationer.

Det finns fyra möjliga verbkonstruktioner som kan utgöra verbkomplex i en sats. Dessa är självständiga verb, sammansatta tempus, negationer och kombinationer av hjälpverb + infinitiv. Alla av dem kan förekomma både i kopulasatser, intransitiva och transitiva satser. Till hjälpverben räknar vi här ord som *galggat*, 'skola', *álggiet*, 'börja' och *ájbmadiit*, 'förmå', samt ett antal andra. Många av dem kan användas både som hjälpverb och självständigt, och kan ha både modal och aspektuell betydelse.

Alla verbkonstruktioner i umesamiska innehåller ett finit verb. Det finita verbet böjs alltid i person och numerus efter subjektet i satsen, alltså det argumentet som står i nominativ.

Självständiga verb är alltid finita, och står alltså alltid böjda i ett modus (11). De **sammansatta tempusen** är perfekt och tillståndstempus, och utgörs av kopulaverbet i en finit form, följt av ett verb i motsvarande infinita form (12, 13). **Negationer** består av negationsverbet i finit form följt av ett annat verb i konnegativ (14).

Hjälpverbskonstruktioner utgörs av ett hjälpverb följt av ett annat verb i infinitiv (15). Undantag till konstruktionernas inbördes följd förekommer mycket sällan, och då bara i enklare konstruktioner av typen (16), där till exempel perfektformen står före det finita kopulaverbet.

(11)	<i>Guöktie bál-ie-n</i>	<i>[tjuerv-i-j]</i>	'Han ropade två gånger.'	
	två.Num gång-TV-Sg.Gen	ropa-TV-Pst.Sg.3		
(12)	<i>Gájkka</i>	<i>[lih</i>	<i>válddá-me]</i>	'Allt hade du tagit.'
	all.Pred.Sg.Nom	COP.Pst.Sg.3	ta-Prf	
(13)	<i>[Leä] (...)</i>	<i>dānan ládd-uo</i>	<i>[buöll-ie-minne]</i> 'Er (dual) lada brinner.'	
	COP.Prs.Sg.3	Du.2.Gen lada-TV[Sg.Nom]	brinna-TV-Til	
(14)	<i>[Eäh</i>	<i>guvl-h]</i>	'De hör inte.'	
	NEG.Prs.Pl.3	höra-(TV)-CNeg		
(15)	<i>Byörge-tju-v</i>	<i>[gelg-ij</i>	<i>adnie-t]</i>	'Han skulle ha ett litet köttstycke'
	kött-Dim-Sg.Acc	skola-Pst.Sg.3	ha-Inf	
(16)	<i>[Ájál-dahtta-me</i>	<i>li-jjuv]</i>	'Jag hade glömt.'	
	glömma-Prf	COP.Pst.Sg.1		

De tre verbkonstruktionerna kan också kombineras på olika sätt. Om det infinita verbet i ett sammansatt tempus är ett hjälpverb kan det fortfarande ta med sig ett verb i infinitiv (17). Detsamma gäller om verbet i konnegativ i en negation är ett hjälpverb (18). Om konnegativet i en negation är kopulaverbet, kan det också stå med ett verb i tillståndsform eller perfekt (18). Den vanligaste följden är att det finita verbet står först av de tre, och att formerna efteråt kommer i den ordningen konstruktionerna uppträder. I både (18) och (19) står alltså de negerade verben – som där också fungerar som hjälpverb respektive kopula – före verbet som de i sin tur styr.

- (17) *Die* [*lij* (...)] *galgg-a-me* *dessne* [*smäivve-t*]
 Så COP.Pst.Sg.3 skola-TV-Prf Dem.Dist.Ine hugga.småved-Inf

’Så skulle han hugga småved där.’

- (18) [*Eäh* *galgg-h* *duasst-a-t*] ’De kommer inte att våga.’
 NEG.Prs.Pl.3 skola-(TV)-CNeg våga-TV-Inf

- (19) [*Ib* *leäh*] *genná máanna* *vuajdn-a-me*
 NEG.Prs.Sg.1 COP.CNeg heller Sg.1.Nom se-TV-Prf

Jag har inte heller sett.’

I verbkonstruktioner gäller det särskilt för kopulaverbet, att det ibland kan utelämnas antingen som infinitiv efter ett hjälpverb (20), när det är också den infinita formen i ett sammansatt tempus (21), eller när det är verbet i konnegativ och det ska följa ytterligare verb efteråt. Det gäller till exempel i det ovanligt sammansatta exemplet i (22). Det kan analyseras som sammansatt av en negation + en perfektkonstruktion + en konstruktion med hjälpverb + en konstruktion med hjälpverb, där kopulaverbet, som var negerat i negationen och hjälpverb i perfektkonstruktionen, har utelämnats.

- (20) *Galgg-á* *guökt-ie-n* *jáb-ie-n* *vuoras*
 Skola.Prs.Sg.3 två-TV-Sg.Gen år-TV-Sg.Gen gammal.Pred.Sg

’Den ska vara två år gammal’

- (21) *Lama* *nellje* *ståbuo-h* *Málági-sne*
 COP.Prf fyra.Attr hus-Pl.Nom Malå-Sg.Ine

’Det hade varit fyra hus i Malå.’⁸⁰

- (22) *Ij* *galgg-a-me* *åjbmadi-t* *guerr-e-t*
 NEG.Prs.Sg.3 skola-TV-Prf förmå-Inf klättra.upp-TV-Inf

’Den skulle inte klara av att klättra upp.’

Tabellen nedan visar en fördelning av de olika verbtyperna i olika konstruktioner.

⁸⁰ Det underförstådda kopulaverbet hade här lika gärna kunnat vara i presens, men av sammanhanget går det att utläsa att det sannolikt är preteritum som åsyftas.

	I finit form	I infinit form	I konnegativ	Kan styra kopulaverb
Kopulaverb	+ : Med KK eller sammansatt tempus.	+ : Med KK eller sammansatt tempus.	+	+ : Den finita formen kan utelämnas.
Negationsverb	+ : Med konnegativ.	-	-	+ : Kopula i konnegativ.
Hjälpverb	+ : Med infinitiv.	+ : Med infinitiv.	+ : Med infinitiv.	+ : Kopula kan utelämnas.
Övriga verb	+	+	+	-

Tabell XIV. Olika verbtyper och deras fördelning i olika former.

12.2.4 Frasernas fördelning i satsen

Av detta kan vi se hur ordklasserna bygger upp fraser. Senare fördelar sig fraserna i satsen på olika sätt. Tabellen nedan illustrerar vilka av frastyperna som kan utfylla vilka av de möjliga konstituenterna.

	Predikat	Argument	KK⁸¹	Modifierare i NP	Adverbial
Nominalfras	-	+	+	+	+
Verbkomplex	+	+ : Infinitivsatter	-	-	-
Adverbfras	-	-	-	-	+

Tabell XV. De olika formtypernas fördelning på olika funktioner

12.3 Satser i indikativ

Nedan kommer de viktigaste satstyperna i indikativ att ställas upp. Det gäller bland annat kopulasatser, intransitiva och transitiva satstyper.

12.3.1 Intransitiva satstyper

Till dessa hör i umesamiska existenssatser, kopulasatser och övriga intransitiva satser, som ser ut att fungera på ett liknande sätt. I tillägg kommer ett kort stycke om verblösa satser (12.3.1.3).

⁸¹ Står här för kopulakomplement.

12.3.1.1 Existenssatser

I umesamiska konstrueras existenssatser som vanliga intransitiva satser, alltså med subjektet markerat på verbet och ibland också ett explicit subjekt i nominativ (23). Verbet som används är *gávdnat*, en passiv avledning av *gávdnat*, att finna, och således helt parallellt med det svenska 'att finnas'.

(23)	<i>gávn-i-j</i>	<i>daggár</i>	<i>álm-áj</i>	'Det fanns en sådan karl.'
	finnas-TV-Pst.Sg.3	sådan	karl-TV[Sg.Nom]	

12.3.1.2 Kopulasatser

En kopulasats innehåller ett argument och ett komplement. Dessa kallas här kopulasubjekt – KS – och kopulakomplement – KK. Särskilt för kopulasatser är att båda dessa alltid står i nominativ. Komplementet är en nominalfras, som antingen kan utgöras av ett adjektiv i predikativ (24) eller av ett annat nominal med eventuella modifierare (25). Den enda nominalformen som varken kan uppträda som KS eller KK är adpositionerna.

(24)	<i>lij</i>	<i>buörrie</i>	'Det var bra.'
	COP.Pst.Sg.3	bra.Pred	

(25)	<i>lij</i>	<i>unna</i>	<i>stáda-tje</i>	'Det var en liten by.'
	COP.Pst.Sg.3	liten.Attr.Sg	stad-Dim.Sg.Nom	

12.3.1.3 Verblösa satser

Siegl (2012) undersöker särskilt förekomsten av verblösa satser, och finner att sådana är omöjliga i umesamiska. I materialet förekommer heller inga sådana. Det gör att en mening som (26a) till exempel är omöjlig. I stället skulle ett verb krävas, som i (26b). Således skiljer sig umesamiska i det avseendet från sydsamiska, där verbet kan utelämnas i kopulasatser.

(26a)	* <i>Muv</i>	<i>bátsuoj</i>	<i>tjábbie</i>
	PP.Sg.Gen	ren-Sg.Nom	vacker.Pred.Sg.Nom

(26b)	<i>Muv</i>	<i>báts-uoj</i>	<i>leä</i>	<i>tjábbie</i>	'Min ren är vacker.'
	PP.Sg.Gen	ren-TV[Sg.Nom]	COP.Prs.Sg.3	vacker.Pred.Sg.Nom	

12.3.1.4 Intransitiva satser

Här definieras intransitiva satser som satser med bara ett kärnargument. Detta står då alltid i nominativ (21a). Det är också vanligt att satsen saknar nominellt subjekt (21b).

- (27a) *Sådna* *vuelgi-j* 'Han/hon for.'
 Sg.3.Nom fara-Pst.Sg.3
- (27b) *Vuelgij* 'Han/hon for.'
 Fara-Pst.Sg.3

12.3.2 Transitiva satser

Transitiva satser i umesamiska är satser med två kärnargument, subjektet i nominativ och objektet i ackusativ. Om subjektet är underförstått utifrån kontexten förekommer det att ledet i nominativ utelämnas (28).

- (28) *Lin (...)* *láhpp-á-me* *dab* *gieriehtsu-v*
 COP.Pst.Pl.3 lämna.kvar-TV-Prf Dem.Dist.Sg.AccslådeSg.Gen
 'De hade lämnat kvar den släden.'

12.3.2.1 Satser med adverbial

Adverbial kan i umesamiska placeras på vilken plats som helst i satsen, så länge orden i frasen står samlade. Se också (10.2) för flera exempel på adverbial.

- (29) *Die sidd-e-n* *suohppanj-v* *gåd-ie-ste* *ájtt-á-je*
 så spänna-TV-Pst.Pl.3 lasso-Sg.Acc kåta-TV-Sg.Ela bod-TV-Sg.Ill
 'Så spände de ett lasso från kåtan till boden'
- (30) *Sull-i-je* *die* *júht-e-n*
 ö-TV-Sg.Ill så flytta-TV-Pst.Pl.3
 'Så flyttade de till ön'

12.4 Satser i andra modus

I det här stycket kommer kort satser av de andra talhandlingstyperna, imperativ och frågor, att förklaras. Till skillnad från imperativ blir inte frågesatser märkta morfologiskt.

12.4.1 Imperativsatser

I umesamiska konstrueras imperativsatser med en särskild imperativform av verbet. Formen förekommer i alla tre numerus, men bara i andra person. I konstruktionen saknas alltid ett subjektsled, och verbet tar därmed bara ett objekt (31) eller ett komplement (32). Imperativ särskiljer sig också genom att det finita verbet alltid kommer före alla andra konstituenten i satsen.

- (31) *Vedd-e-de múnje dab rávg-uo-v*
 Ge-TV-Imp.Pl Sg.Ill.1 Dem.Dist.Sg.Acc fäll-TV-Sg.Acc

'Ge (ni) mig den där fällen.'

- (32) *Dåbd-h, guktie dålla biktt-á*
 Känna-(TV)-Imp.Sg hur eld.Sg.Nom värma-Prs.Sg.3

'Känn (du) hur elden värmer.'

12.4.2 Frågor

Frågor kan markeras antingen syntaktiskt eller prosodiskt. Vilken metod som är vanligast tycks dock bero på vilken typ av fråga det är. Vi räknar här med två olika typer av frågor i umesamiska, polära frågor – alltså ja och nej-frågor – och öppna frågor.

12.4.2.1 Polära frågor

Polära frågor ser i materialet ut att formuleras på två sätt. Det ena är helt utan morfologisk markering, vilket tyder på att frågan i stället markeras med hjälp av prosodi och intonation (33). Det andra sättet är med hjälp av pronomenformen *majddie*, som i så fall står först i satsen (34).

- (33) *Dåbd-h die dab hierg-ie-v?* 'Så känner du (till) den härken?'"
 Känna-(TV)-Prs.Sg.2 så DEM.Dist.Sg.Acc härk-TV-Sg.Acc

- (34) *Majddie leäh ållást?* "Är du färdig?"
 INT.Pl.Acc COP.Prs.Sg.2 färdig

12.4.2.2 Öppna frågor

Öppna frågor konstrueras med hjälp av frågeord. Dessa kan både vara av typen interrogativa pronomen eller av typen frågeadverb. I alla sådana tillfällen står frågeordet först i satsen. De vanligaste frågepronomena är former av *mij* och *gie*, och dessa kan användas både för sig (35)

och i perifrastiska frågekonstruktioner, med hjälp av en adposition (36). När det förekommer står frågepronomenet alltid i genitiv. Vanliga frågeadverb är till exempel *gúktie*, *gússnie* och *gussa* (37).

(35) *Gie bahá-dahk-i-je leä navttie buallájahtt-á-me?*
 INT.Sg.Nom illa-göra-TV-PrPc[Sg.Nom] COP.Prs.Sg.3 så.här tända.på-TV-Prf

'Vem är illdådaren som har tänt på såhär?'

(36) *Man diehtie?* 'Varför?'
 INT.Sg.Gen skull

(37) *Gússnie lin die dá bútsi-jgújme?* 'Hur var det då med renarna?'
 Hur COP.Pst.Pl.3 så då? ren-Pl.Com

12.5 Underordnade satstyper

De underordnade satserna har det gemensamt att de i betydelsen är parallella till andra funktioner i satsen. Relativsatser, liksom modifierare, beskriver ett nominal, komplementsatser skildrar i likhet med adverbial yttre omständigheter, och infinitivsatser kan precis som nominalfraser fungera som argument eller komplement.

12.5.1 Relativsatser

En relativsatskonstruktion är en komplex sats, som alltid innehåller två satser – en huvudsats och en relativsats. Relativsatsen är alltid kopplad till ett argument eller ett adverbial i huvudsatsen, och detta blir också representerat i relativsatsen. Här kommer den konstituenten att kallas för det **gemensamma argumentet**. Det gemensamma argumentet representeras ofta av det relativa pronomenet *juhka*, när det är subjekt i relativsatsen. Det står då alltid i nominativ. Ett exempel är (38). Detsamma gäller om relativsatsen konstrueras med något av de relativpronomina som är byggt på ett interrogativt pronomen. Då de förekommer i alla kasus, används sådana i stället oftare när det gemensamma argumentet har någon annan roll än som subjekt i relativsatsen, såsom i (39).

(38) *Akta gieriehtse, juhka guhtjuotuvvi-je låhkieke.*
 En.Attr ackja[Sg.Nom] REL.Sg kallas-Prs.Sg.3 lockackja[Sg.Nom]

'En ackja, som kallas lockackja.'

- (39) *Die* *dárbh-uvvi-jeäh* *basstieli-s* *gulkka,* *majna*
 Så *behöva-MPass-Prs.Pl.3* *vass-Attr.Sg* *kniv[Sg.Nom]* *INT.Sg.III*
- miesie-n* *bellj-i-jde* *tjuoll-á.*
kalv-TV-Sg.Gen *öra-TV-Pl.Acc* *skära-Prs.Sg.3*

'Så behöver man en vass kniv, med vilken man skär kalvens öra.'

Relativsatsen kan ofta stå inne i huvudsatsen, då det gemensamma argumentet som regel tycks följa rätt efter den konstituenten i huvudsatsen den representerar. Undantag till detta är förekommande, om än ovanliga. Utöver det att detta alltid står först tycks ordföljden i relativsatsen inte skilja sig från den i en vanlig huvudsats.

12.5.2 Komplementsatser

Det andra exemplet på komplexa satskonstruktioner är sådana med komplementsatser. Inte heller de förekommer utan en huvudsats. Komplementsatser kan stå antingen före eller efter huvudsatsen, och inleds alltid av en subjunktion (10.4.2). Utöver detta ser konstituentföljden i komplementsatser inte ut att skilja sig från den i huvudsatser. Ett exempel på en komplementsats är (40). Subjunktionen är *júhtie*.

- (40) *Die* *leä* *guosmaliebma* *buora-ke,* *júhtie*
 Så *COP.Prs.Sg.3* *kaffe[Sg.Nom]* *bra-Pred[Sg.Nom]* *ty*
- almatje* *tjuovvar-e* *mívdijne* *liegg-s*
människa[Sg.Nom] *behöva-Prs.Sg.3* *ibland* *varm-(TV)-Attr*
- juvkamas-u-v* *ádtj-uo-t*
dricka-TV-Sg.Acc *få-TV-Inf*

'Då är det bra med kaffe, för människan behöver få varm dryck ibland.'

Det förekommer exempel som visar till komplementsatser utan inledande subjunktioner, såsom i (41). Sådana konstruktioner ser dock ut att vara väldigt sällsynta.

- (41) *Jáhk-á-v,* *leäh* *tjijttjalúhkie*
tro-TV-Prs.Sg.1 *COP.Prs.Pl.3* *sjuttio.Num*

'Jag tror att de är sjuttio.'

12.5.3 Infinitivsatser

I vissa tillfällen ser det ut som att infinitivformen verkar fungera som huvudordet i ett argument, utan att höra samman med något hjälpverb. Utifrån sådana exempel skulle det också vara möjligt att argumentera för att infinitivsatser i praktiken också kan fungera som ett argument i satsen (42).

(42)	<i>Ij</i>	<i>leäh</i>	<i>gáñnn-a</i>	<i>[álduo-jde</i>	<i>búhtj-ie-t]</i>
	NEG.Prs.Sg.3	COP.CNeg	gagn-TV[Sg.Nom]	renko-Pl.Acc	mjölka-TV-Inf

'Det lönar sig inte att mjölka renkorna.'

I så fall förstås *álduojde búhtjiet* – 'att mjölka renkorna' – som ett självständigt argument, som är subjekt i satsen, och att det därmed är det som det finita verbet visar till. *Gañnna* är i den tolkningen bara kopulakomplement till det negerade kopulaverbet.

12.6 Andra satskonstruktioner

Övriga satskonstruktioner som kommer att beröras här är passiva satser, reflexiva konstruktioner, jämförelser och negation.

12.6.1 Passiva satser

En passiv avledning minskar valensen hos verbet. I umesamiska verkar det bara inträffa med transitiva verb, och de blir alltså intransitiva när de står i passiv. Det som hade varit objektet i den transitiva satsen blir i stället subjekt, och står då i nominativ. Ett exempel på det är (43).

Det tidigare subjektet slutar att vara ett kärnargument, och är därmed inte längre obligatoriskt i satsen. Om det inkluderas, står det som adverbial i kasuset elativ, som i (44).

Konstituentföljden i passiva satser skiljer sig inte från den i aktiva.

(43)	<i>Dárbh-uvvi-jeäh</i>	<i>áj</i>	<i>bedneg-h</i>	'Det behövs också pengar.'
	Behöva-MPass-Prs.Pl.3	också	pengar-Pl.Nom	

(44)	<i>Buts-h</i>	<i>rávkal-uvvi-jeäh</i>	<i>tjuejk-i-jste.</i>	'Renarna plågas av myggor.'
	Ren-(TV)-Pl.Nom	plågas-MPass-Prs.Pl.3	mygga-TV-Pl.Ela	

Vissa passiva avledningar ser ut att också kunna ta komplement i nominativ (45). Det är inte helt klart om detta gäller systematiskt, eller bara i vissa undantagsfall.

- (45) *Dahta* *bálgies* *guhtjuotuvvi-j* *gírkuobálgies.*
 DEM.Dist.Sg.Nom stig.Sg.Nom kallas-Prs.Sg.3 kyrkostig-TV[Sg.Nom]

”Den stigen kallades för kyrkostigen.”

Det ser ut att finnas ett par passiva verbavledningar som är återkommande (11.3).

12.6.2 Reflexiva konstruktioner

I umesamiska kan reflexiva konstruktioner göras på två sätt. Det ena sättet är med hjälp av mediopassiva verb (46). I de tillfällena är den reflexiva konstruktionen syntaktiskt parallell med den passiva. De kan också göras med hjälp av pronomenet *jijtja* i någon form (47, 8.4.2).

- (46) *die* *gelgg-e-n* *almatj-h* *juögie-tuvv-a-t*
 Då skola-TV-Prs.Pl.3 människa-Pl.Nom dela-MPass-TV-Inf

’Då skulle människorna dela upp sig.’

- (47) *lij* *vualgg-a-me* *meähtts-á-je* *jah* *jijtj-u-v-se*
 COP.Sg.3.Pr fara-TV-Prf skog-TV-Sg.Ill och själv-TV-Ack-POSS.3

snárr-uo-jne *gihitsuosta-me*
 snara-TV-Sg.Com hänga-Prf

’Han/hon har farit till skogen och hängt sig i en snara.’

12.6.3 Jämförande konstruktioner

I materialet har två typer av jämförande konstruktioner påträffats i umesamiska. Dessa görs med ett jämförande *guh*, ej att förväxla med den fonologiskt identiska konjunktionen. Den ena sorten är när ’X är mer Y än Z’. Då är ’Y’ alltid ett adjektiv, som står i komparativ (48). Den sista sorten är av typen ’X är (inte) som Y’ (49). Då står oftast X och Y i samma kasus, då deras funktioner i satsen i de tillfällena är parallella.

- (48) *Dan* *sjadd-uo* *leä* *stuor-á-be* *guh gietk-ie-n*
 Dem.Dist.Sg.Gen växt-TV[Sg.Nom] COP.Prs.Sg.3 stor-TV-Kmp.Sg än järv-TV-Sg.Gen

’Till växten är den större än en järv.’

- (49) *Eäh* *duhkáhe-h* *náv* *guh* *miehárt-ie-h.*
 NEG.Prs.Pl.3 duga-CNeg så(sätt) som jakthund-TV-Pl.Nom

'De duger inte som jakthundar.'

12.6.4 Negation

Den vanligaste negationstypen är den som görs med hjälp av negations verbet (9.6). Den konstrueras med en finit form av detta, samt ett annat verb i konnegativ. Negationen verkar därigenom särskilt ha räckvidd över det verbet, och negerar med detta som regel hela satsen. Det förekommer vissa särskilda adverb, som särskilt används i negativa konstruktioner (10.2.4). Det ser dock inte ut att förekomma någon särskild negativ konjunktion när flera verb ska negeras (51). Negation av enskilda konstituenten ser annars inte ut att förekomma, men det är troligtvis ett område som skulle behöva mer ingående studier.

(51) *Die guh idtjij vuöjn-ie-h jah gávn-a-h ájt-ie-v*
Så när NEG.Pst.Sg.3 se-TV-CNeg och finna-TV-CNeg bod-TV-Sg.Acc

'Så när han varken såg eller fann boden.'

Negation kan också kombineras med andra verbkonstruktioner, som tidigare nämnt (12.2.3). Det enda sammanhanget där verbet i konnegativ ser ut att kunna utelämnas är när det är kopulaverbet, och då särskilt före perfektformen av kopula (52).

(52) *-Ij leäh áhttj-ie báhtt-á-me?*
NEG.Prs.Sg.3 COP.CNeg far-TV[Sg.Nom] komma-TV-Prf

-Ij lama.
NEG.Prs.Sg.3 COP.Prf'

'- Har inte far kommit? - Det har han inte.'

13 Sammanfattning

Den här uppsatsen är ett försök på att skapa en elementär, grammatisk översikt över umesamisk grammatik. Beskrivningen är gjord efter den språkvetenskapliga modellen som Dixon framställer i *Basic Linguistic Theory*, och försöker i den traditionen att framställa fonologi, morfologi och syntax som delar av ett sammanhängande system. Analysen har delvis gått ut från äldre källor, som har kompletterats med nya studier, bland annat genom taggning och analys av ett nytt korpus med umesamiska texter.

Till de viktigaste analytiska valen hör det att se sammanhanget mellan *latus* och vokalcentrum som vokalharmoni, snarare än allofonisk växling. Det har gjort att vokalsystemet i vokalcentrum analyseras som tämligen stort, medan systemen i *latus* och *margo* är desto mindre. Utifrån det gjordes det också en systematisering av omljuden och hur de ser ut i de olika nominal- och verbstammarna.

I nominalmorfologin gick det att se att vissa former, såsom kasuset abessiv, är relativt sällsynta. Det gäller även det, som tidigare har omtalats som prolativ, som här tolkades som ett möjligt temporalt kasus. Den umesamiska possessivändelsen är lite omtalad i tidigare källor, men visade sig förekomma, om än huvudsakligen i förbindelse med det reflexiva pronomenet. Också bland verben var vissa rapporterade former vara tämligen ovanliga. Det gäller främst det så kallade verbabessivet, där inga förekomster påträffades, samt formerna i modus *irrealis*, som inte förekom utanför kopulaverbet.

Den umesamiska syntaxen sammanfattades också i ett kapitel, där teman som ordföljd och grundläggande verbkonstruktioner undersöktes. Många aspekter, såsom mer komplexa syntaktiska konstruktioner, dryftades ytterst sparsamt, och skulle därför behöva undersökas. Till exempel togs kausativ och applikativ, två områden Dixon särskilt lyfter fram, inte upp alls.

Av tids- och utrymmesskäl var det många grammatiska teman som inte hann behandlas grundligt nog, om alls. Utöver syntaxen gäller det bland annat de detaljerade längdskillnaderna i konsonantgrupper, de mindre vanliga böjningarna – i synnerhet *irrealismoduset* –, en systematisering av verbavledningarna samt de olika nominala och verbala böjningskategoriernas semantiska värden. Som det har blivit beskrivet tidigare hade också en bredare studie av den moderna dialektvariationen i umesamiska varit ytterst behövd.

Litteraturlista

- Álgu. *Álgu database*. Hämtat från <http://kaino.kotus.fi/algu/index.php?t=etusivu&kkieli=en>
- Báhkkgirrje. *Bidumsáme Báhkkgirrje*. Hämtat från http://saami.uni-freiburg.de/psdp/pitelex/simple_search.php?searchMode=off&lang=Swe
- Bergsland, Knut. 1946. *Røros-lappisk grammatikk: et forsøk på strukturell språkbeskrivelse*. Oslo: Aschehoug.
- Bergsland, Knut. 1984. *Eldre samiske tekster*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Bergsland, Knut. 1994. *Sydsamisk grammatikk*. Karasjok: Davvi Girji.
- Bergsland, Knut / Hasselbrink, Gustav. 1957. *Sámien lukkeme-gärjá*. Oslo.
- Bergsland, Knut / Magga, Lajla Mattsson. 1993. *Áarjelsaemien-daaroen baakoegærja*. Ikkaldas: Idut.
- Bird et al. 2009. *Natural Language Processing with Python*. O'Reilly Media.
- Csúcs, Sándor et alii (red). 2010. *Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum. Pilicsaba 9-14. VIII. 2010. Pars I: Orationes Plenariae*. Pilicsaba: Reguly Társaság.
- Fjellström, Pehr. 1738a. *Grammatica Lapponica*. Stockholm.
- Fjellström, Pehr. 1738b. *Dictionarium Sueco-Lapponicum*. Stockholm.
- Forsgren, Tuuli. 1988. *Samisk kyrko- och undervisningslitteratur i Sverige 1619-1850*. Umeå: Forskningsarkivet vid Umeå universitet.
- Jakobson et al. 1952. *Preliminaries to Speech Analysis: The Distinctive Features and their Correlates*. Cambridge: MIT Press.
- Korhonen, Olavi / Barruk, Henrik. 2010. *Kurs i umesamiska*. Under arbete, outgiven.
- Hyytiäinen et al. (red.) 2012. *Per Urales ad Orientem. Iter polyphonicym multilingue. Festskrift tillägnad Juha Janhunnen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*. Helsingfors: Suomalais-ugrilainen seura.

- Kanaanstiftelsen. 2007. *Rapport angående umesamiskt språkseminarium 28-29 september, 2007 i Lycksele.*
- Korhonen, Olavi / Barruk, Henrik. 2010. *Kurs i umesamiska.* Under arbete, outgiven.
- Larsson, Lars-Gunnar. 1985. *Kriterien zur Klassifizierung der lappischen Dialekte in Schweden*, i Veenker (red.) 1985: 159-171.
- Larsson, Lars-Gunnar. 2010a. "Der Illativ Singular im Ullisjaure-Samischen", i Finnisch-Ugrische Mitteilungen 32/33. Gedenkschrift für Eugen A. Helimski: 417-424.
- Larsson, Lars-Gunnar. 2010b. *Ume Saami Language Variation*, i Csúcs et al. 2010: 193-224.
- Larsson, Lars-Gunnar. 2012. *Grenzen und Gruppierungen im Umesamischen.* Wiesbaden: Harrassowitz.
- Leipzig Glossing Rules. *Leipzig Glossing Rules.* Hämtat från <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>
- Lindahl, Ericus / Öhrling, Johannes. 1780. *Lexicon lapponicum cum interpretatione vocabulorum sveco-latina et indice svecano lapponico.* Stockholm.
- Memrise. *Umesamiska ord & fraser.* Hämtat från <http://www.memrise.com/course/287504/umesamiska-ord-fraser/>
- Qvigstad, Just Knud. 1899. *Übersicht der Geschichte der lappischen Sprach-Forschung*, i Suomalais-ugrilaisen seuran akakauskirja XVI, 11-29. Helsingfors: Suomalais-ugrilainen seura.
- Qvigstad, Just Knud / Wiklund, Karl Bernhard. 1899. *Bibliographie der lappischen Litteratur.* Helsingfors: Societé Finno-Ougrienne.
- Salminen, Tapani. 2007, "Language Endangerment in Europe", i *Language Diversity Endangered*, red av Brenzinger, Matthias, 205-232, Berlin: Mouton de Gruyer.
- Sammallahti, Pekka. 1985. *Die Definition von Sprachgrenzen in einem Kontinuum von Dialekten: Die lappischen Sprachen und einige Grundfragen der Dialektologie.* I Veenker (red.) 1985: 149-158.

- Sammallahti, Pekka. 1998. *The saami languages. An Introduction*. Karasjok: Davvi Girji.
- Sammallahti, Pekka. 2012a. *Remarks on Ume Saami phonology*, i Winkler et al. 2012: 177-202.
- Sammallahti, Pekka. 2012b. "On subglottal pulses", i Hyytiäinen et al (red.) 2012: 359-374
- Sammallahti, Pekka. Outgivet. *UME SAAMI*. Texthäfte för undervisning.
- Schlachter, Wolfgang. 1958. *Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie*. Helsingfors: Suomalais-ugrilainen seura.
- Schlachter, Wolfgang. 1991. *Stufenwechselstörungen in Malälappischen: Aufbau oder Abbau eines Systems?* Wiesbaden: Harrassowitz.
- Siegl, Florian. 2012. *Strövtåg i umesamiskan*, i Winkler et al. 2012: 203-218.
- Svenska språknämnden. 2003. *Sveriges officiella minoritetsspråk*. Stockholm: Norstedts.
- Veenker, Wolfgang (red). 1985. *Dialectologica Uralica. Materialien des ersten Internationalen Symposions zur Dialektologie der uralischen Sprachen 4.-7. September 1984 in Hamburg*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Wilbur, Joshua. 2014. *A grammar of Pite Saami*. Berlin: Language Science Press.
- Winkler, Eberhard et alii (red). 2012. *Laponicae investigationes et uralicae. Festschrift zum 65. Geburtstag von Lars-Gunnar Larsson*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Inspelningar

- BD0906. Från Institutet för språk och folkminnen, Uppsala & Umeå.
- BD0909. Från Institutet för språk och folkminnen, Uppsala & Umeå.
- BD2757. Från Institutet för språk och folkminnen, Uppsala & Umeå.
- BD2758. Från Institutet för språk och folkminnen, Uppsala & Umeå.

Kanaanstiftelsen. *Guktie Ubmeje ságij stáddane sjaddij*. Hämtad från
http://www.kanaanstiftelsen.se/?page_id=220

Memrise. *Umesamiska ord & fraser*. Hämtad från
<http://www.memrise.com/course/287504/umesamiska-ord-fraser/>

Andra texter i korpuset

Ajnnak, Sara. 2014. *Suojggat* (CD). Mosjøen: Studio-Nord.

Bergsland, Knut / Hasselbrink, Gustav. 1957. *Sámien lukkeme-gärjá*. P.J. Fjellström:
Storuman.

Blomqvist, Anita. 2014. *Guktie Ubmeje ságij stáddane sjaddij*, översättning av Barruk,
Henrik. Umeå: Mandatus.

Marklund, Bertil. 2015. *Det milsvida skogsfolket. Skogssamernas samhälle i omvandling,
1650-1800* (Doktorsavhandling). Sammanfattning på umesamiska. Umeå:
Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå Universitet.

Sorsele kommun. *Information på umesamiska*. Hämtad från
<http://www.sorsele.se/default.asp?path=31194,39887&pageid=51897>

Umeå kommun. *Buerestbáhtieme Ubmejissa*. Hämtad från <http://umea2014.se/wp-content/uploads/2013/01/umesamiska.pdf>

UHLCS-korpuset

Schlachter, Wolfgang. 1958. *Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur
Ethnographie*. Helsingfors: Suomalais-ugrilainen seura. Red. av Olavi Korhonen.

Bilaga 1. Lista över förkortningar.

Nedan följer en lista över de förkortningar som har använts i segmenteringarna av ändelser ovan. Förkortningarna följer i största möjliga mån standarden i Leipzig Glossing Rules.

1 – Första person
2 – Andra person
3 – Tredje person
A – Subjekt i transitiv sats
ABE – Abessiv
ACC – Ackusativ
ADJ – Adjektiv
ADJZ – Adjektivavledning
ADV – Adverb
ADVLZ – Adverbavledning
ADP – Adposition
ATTR – Attributiv
COM – Komitativ
COP – Kopulaverb
CNEG – Konnegativ
DEM – Demonstrativ
DIM – Diminutiv
DIST – Distal (mellanavstånd)
DU – Dual
ELA – Elativ
GEN – Genitiv
ILL – Illativ
IMP – Imperativ
IND – Indikativ
INE – Inessiv
INF – Infinitiv
INTR – Intransitiv
NEG – Negationsverb

NMLZ – Nominalavledning
NOM – Nominativ
NUM – Räkneord, grundtal
O – Direkt objekt i transitiva satser
ORD – Räkneord, ordningstal
PL – Plural
POSS – Possessiv
PRED – Predikativ
PRF – Perfekt
PRS – Presens
PROX – Proximal (nära avstånd)
PST – Preteritum
PRPC – Presens particip
PTPC – Perfekt particip
REL – Relativt pronomen
S – Subjekt i intransitiv sats
SG – Singular
SPL – Superlativ
TIL – Tillståndsform
TV – Temavokal
V – Finit verb
VLZ – Verbavledning
X – Oidentifierat

Rättelser

På grund av ett typografiskt olycksfall har vissa exempel förvrängts till oigenkännlighet vid utskriften. Detta gäller särskilt dem som innehåller en stavelsebärande eller en delvis tonande konsonant.

Sida 33:

(81) *ábbá* /'oppaa/ ['oppaa] syster.Sg.Nom

Sida 36:

(98) *búhten* /'pʉh'tən/ ['pøhtɲ] komma.Pst.Pl.3

Sida 37:

(101) *jáddadit* /'jaat'tətət/ ['jaat'ʰtʰt] släcka.Inf

Sida 52:

(6) *júhten* /'jʉhtən/ ['jʉhtɲ] 'de flyttade'

Sida 53:

(11) *gárádh* /'kooraatəh/ ['kooraatʰ] '(att inte) gå (bra)'

Ett lika olyckligt öde drabbade också R. M. W. Dixon, vars tre flitigt refererade böcker föll ur litteraturlistan.

Sida 121:

Dixon, R. M. W. 2010a. *Basic Linguistic Theory. Volume 1 – Methodology*. Oxford: Oxford University Press.

Dixon, R. M. W. 2010b. *Basic Linguistic Theory. Volume 2 – Grammatical Topics*. Oxford: Oxford University Press.

Dixon, R. M. W. 2012. *Basic Linguistic Theory. Volume 3 – Further Grammatical Topics*. Oxford: Oxford University Press.